

OD
MINULOSTI
K DNEŠKU

JAN RYCHLÍK
VLADIMÍR PENČEV

DĚJINY
ČESKÝCH
ZEMÍ

VYŠEHRAĐ

Od minulosti k dnešku

Dějiny českých zemí

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz



Jan Rychlík
Od minulosti k dnešku – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2025

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS  **MEDIA**

OD MINULOSTI
K DNEŠKU



DĚJINY
ČESKÝCH
ZEMÍ

JAN RYCHLÍK
VLADIMÍR PENČEV

OD MINULOSTI K DNEŠKU

DĚJINY
ČESKÝCH
ZEMÍ

VYŠEHRAĐ

Vyobrazení na přebalu:
Historický český znak na Pražském hradě
Foto: Pastorius at cs.wikipedia

na str. 3:
Pražský groš, avers

na str. 686:
Pražský groš, revers

Tato kniha vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí
na Univerzitě Karlově č. *P12 Historie v interdisciplinární perspektivě*,
podprogram *Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách*.

Lektorovali:
prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.
doc. mgr. Marie Šedivá-Koldinská, Ph.D.

Copyright © prof. PhDr. Jan Rychlík, doc. Vladimír Penčev, Ph.D., 2018

ISBN tištěné verze 978-80-267-3096-5
ISBN e-knihy 978-80-267-3097-2 (1. zveřejnění, 2025) (ePDF)
ISBN e-knihy 978-80-267-3102-3 (1. zveřejnění, 2025) (epub)
ISBN e-knihy 978-80-267-3103-0 (1. zveřejnění, 2025) (mobi)

OBSAH

Úvod	
ČESKÉ ZEMĚ A JEJICH DĚJINY	15

Kapitola 1	
ČESKÉ ZEMĚ NA POČÁTKU DĚJIN	
(DO VZNIKU ČESKÉHO STÁTU)	24

Keltové	27
Germáni	29
Stěhování národů	31
Langobardi	32
Slované	34
Sámová říše	37
Ve stínu franské říše	39
Vznik velkomoravské říše a její rozvoj	41
Rostislav I. a Svatopluk	44
Počátky křesťanství a cyrilometodějská mise	46
Zánik velkomoravské říše	50

Kapitola 2	
VZNIK ČESKÉHO STÁTU	53

Geneze českého státu	53
Svatý Václav	56
Konsolidace českého státu	59

Kapitola 3	
ČECHY A MORAVA V DOBĚ KNÍŽECÍ	63

Oslabení českého státu na počátku 11. století	63
Břetislav I. Přechodné upevnění českého státu	66
Vratislav II. a Břetislav II.	70

Období anarchie	74
Soběslav I. a upevnění českého státu	77
Vladislav II.	78
Rozvrat českého státu na konci 12. století	80
Sociální a hospodářské poměry v 10.–12. stol.	83

Kapitola 4

ČECHY KRÁLOVSKÉ

(ČESKÝ STÁT ZA POSLEDNÍCH PŘEMYSLOVCŮ A PRVNÍCH LUCEMBURKŮ)	89
--	----

Hospodářské a sociální poměry v českých zemích ve 13. století	89
Politický vývoj českých zemí za posledních Přemyslovců.	
Přemysl Otakar I.	93
Václav I. a Přemysl Otakar II.	97
Braniborská okupace. Vláda Václava II.	102
Václav III. a vymření Přemyslovců	106
Bezvládí a nástup Lucemburků.	107
Vláda Jana Lucemburského	108
Jan Lucemburský a markrabě Karel	111
Samostatná vláda Karla IV.	113

Kapitola 5

DOBA HUSITSKÁ,

VĚK PODĚBRADSKÝ A JAGELLONSKÝ (FORMOVÁNÍ ČESKÉ STAVOVSKÉ MONARCHIE)	118
--	-----

České země za Václava IV.	118
Sociální poměry na konci 14. a počátkem 15. století	122
Církevní poměry	123
Předchůdcové Husovi a zdroje husitismu	125
Jan Hus.	126
Koncil kostnický	130
Počátek husitského hnutí	132
Jan Žižka z Trocnova	138
Křížová výprava proti husitům roku 1420	140
Sněm čáslavský	143
Druhá křížová výprava	144
Porážka krajních husitských radikálů	145
Husitství v letech 1422–1434. Spanilé jízdy a další křížové výpravy	148
Koncil basilejský	151
Basilejská kompaktáta	152
Bitva u Lipan a konec husitských válek	153

Důsledky husitských válek.	155
Hodnocení husitství.	156
Albrecht II. a bezvládní 1439–1448.	159
Vláda Jiřího z Poděbrad.	162
Jagellonci na českém trůně. Vznik české stavovské monarchie.	167
Náboženské poměry v českých zemích. Počátky Jednoty bratrské.	168
Sociální změny za vlády Vladislava II. Postavení poddaných a měst.	172
Vymření Jagellonců po meči.	175

Kapitola 6

ČESKÉ ZEMĚ SOUČÁSTÍ HABSBURSKÉHO SOUSTÁTÍ

(OD MOHÁČE K VESTFÁLSKÉMU MÍRU)..... 177

Volba Ferdinanda Habsburského českým králem.	177
Vláda Ferdinanda I.	179
České stavovské povstání 1546–1547.	182
Politické a náboženské poměry na počátku druhé poloviny 16. stol.	185
Maxmilián II. a Česká konfese.	187
Rudolf II.	190
Dlouhá turecká válka.	193
Rudolfův majestát.	194
Matyáš II.	197
České stavovské povstání 1618–1620.	198
Bitva na Bílé hoře. Vítězství Habsburků a prosazení absolutismu.	202
Třicetiletá válka.	208
Mír vestfálský.	212
Důsledky třicetileté války a „bělohorský mýtus“.	214

Kapitola 7

OD VESTFÁLSKÉHO MÍRU K OSVÍCENSKÉMU ABSOLUTISMU

(1648–1790)..... 217

Charakter období po třicetileté válce.	217
Státoprávní vývoj.	218
Vzestup významu katolické církve.	221
Rekatolizace. Postavení Židů.	223
Hospodářské, sociální a etnické poměry.	227
Švédsko-polská válka a konec plánů české emigrace.	235
Války s Francií Ludvíka XIV. Válka o dědictví španělské.	236
První turecká válka a rekatolizace v Uhrách (na Slovensku).	237
Thökölyho povstání a velká turecká válka.	240

Povstání Ference II. Rákoczyho. Vpád kuruců na Moravu	243
Turecké války za vlády Karla VI.	244
Válka o dědictví polské	245
Velké nevolnické povstání 1680. Robotní patenty	246
Povstání Chodů	247
Nástup Marie Terezie. Válka o dědictví rakouské	250
Likvidace státoprávní samostatnosti českých zemí	255
Pokusy o znovuzískání Slezska	257
Osvícenské reformy Marie Terezie	261
Reformy Josefa II.	264

Kapitola 8

OD ABSOLUTISMU K REVOLUCI. VZNIK NOVODOBÉHO ČESKÉHO NÁRODA

První fáze národního obrození	270
Války s revoluční Francií a jejich vliv na české země	275
Vznik Rakouského císařství. Napoleonské války a české země	279
Vídeňský kongres	286
České země v době Metternichova absolutismu	287
Druhá fáze českého národního obrození.	290
Slovanská a slovenská otázka	296
České země v předvečer revoluce 1848	300

Kapitola 9

OD REVOLUCE K DUALISMU

Charakter revoluce 1848 a její specifika v Rakousku	303
Počátky revolučního hnutí v českých zemích	304
Česko-německý konflikt	308
Slovanský sjezd a Svatodušní povstání	310
Potlačení revoluce. Nástup Františka Josefa I.	313
Kroměřížská a oktrojovaná ústava	316
České země v období tzv. Bachova absolutismu	318
Pád Bachova absolutismu. Říjnový diplom	324
Únorová ústava	327
Česká politika v době platnosti únorové ústavy. Staročeši a mladočeši	329
Rakousko-pruská válka a její důsledky	333
Rakousko-uherské vyrovnání a prosincová ústava	336

Kapitola 10 ČESKÉ ZEMĚ V RÁMCI RAKOUSKA-UHERSKA

(1867–1914)	339
Obecná charakteristika poměrů v Předlitavsku.	339
Hospodářský, kulturní a sociální vývoj českých zemí	343
Česká politika po rakousko-uherském vyrovnání	348
Fundamentální články	349
Drobečková politika a pád staročechů	352
Vznik sociální demokracie a její postoj k národnostní otázce	357
Česká politika pod vedením mladočechů	360
Rozštěpení politické scény	362
Česko-německé jazykové boje. Moravský pakt	365
Volební reforma 1905 a její důsledky.	367
České země před první světovou válkou	370
Slovenská otázka	371
Zahraničněpolitické otázky	377

Kapitola 11 VZNIK ČESKOSLOVENSKÉHO STÁTU

(1914–1918).	381
Počátek první světové války	381
České země na počátku první světové války	383
Válečné operace v letech 1914–1917	385
Postoj Čechů k válce	389
Zahraniční protirakouský odboj	392
Zahraniční odboj a revoluce v Rusku	396
Domácí odboj	398
Pokusy Karla I. o ukončení války.	
Česká politická aktivita v letech 1917–1918.	400
Na cestě k samostatnému československému státu	403
Vyhlášení samostatnosti československého státu.	407

Kapitola 12 MEZI DVĚMA VÁLKAMI 409

Formování československého státu	409
Politický vývoj	414
Ústava z 29. února	415
Komunistický pokus o převrat	419
Hospodářský a sociální vývoj meziválečného Československa	422

Náboženské poměry	425
Vnitropolitický vývoj Československa.	426
Domácí vývoj ve třicátých letech.	430
Zahraniční politika	434
Mnichov a zánik první republiky	437
Druhá republika	443
Vídeňská arbitráž	448
Zánik druhé republiky	449
Hodnocení meziválečného období	451

Kapitola 13

DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA A OBNOVENÍ ČESKOSLOVENSKA 456

Protektorát Čechy a Morava	456
Protektorátní vláda, fašistické skupiny a problém kolaborace	458
Počátky odboje	460
První fáze druhé světové války.	
Vznik československé armády v zahraničí	462
Okupační režim a domácí odboj po vypuknutí války	464
Československá otázka jako problém mezinárodních vztahů	469
Vstup SSSR do války. Reinhard Heydrich.	471
Okupační režim a odboj v závěrečné části války	476
Československý vojenský odboj v SSSR	479
Zahraniční odboj a SSSR	481
Slovensko za druhé světové války	482
Slovenské národní povstání	485
Ztráta Podkarpatské Rusi	490
Moskevská jednání a košický vládní program	491
Pražské (květnové) povstání	494
Druhá světová válka a odboj jako zdroj legitimacy poválečných režimů . .	496

Kapitola 14

OD DIKTATURY K DIKTATUŘE 498

Třetí republika	498
Územní změny a národnostní poměry	499
Soudní postih kolaborantů	504
Hospodářský a sociální vývoj	507
Politický vývoj třetí republiky	509
Státní převrat 25. února 1948	512
Transformace politického a hospodářského systému	516
Ústava 9. května	518

Kapitola 15
POD VLÁDOU RUDE HVĚZDY
 (KOMUNISTICKÁ DIKTATURA
 V ČESKOSLOVENSKU) 520

Charakter let 1948–1953	520
Hospodářský, sociální a kulturní vývoj 1948–1953	521
Politický vývoj 1948–1953	527
Církevní politika	528
Třetí odboj	531
Politické represe	532
Období tání	538
Rok 1956 a nástup neostalinismu	542
Režim Antonína Novotného	544
Ústava 11. července	546
Hospodářský, sociální a politický vývoj v šedesátých letech	548
Pád režimu Antonína Novotného	553
Pokus o reformu	555
Sovětsko-československá jednání	559
Sovětská okupace Československa	562
Počátky normalizace	566
Vznik československé federace	568
Nástup Gustáva Husáka a politika „zostřené normalizace“	570
Období nehybnosti	574
Represe a opozice proti normalizačnímu režimu	576
Období přestavby a režim Miloše Jakeše	580
Pád komunistického režimu	582

Kapitola 16
ROZPAD ČESKOSLOVENSKA 588

Hospodářský a sociální vývoj v letech 1990–1992	588
Zahraniční politika	592
Vnitropolitický vývoj	592
Slovensko-česká jednání o státoprávním uspořádání	595
Volby 1990	596
Česko-slovenská jednání v roce 1990	598
Rozklad OF a VPN. Vznik HZDS	600
Slovensko-česká jednání o státní smlouvě	601
Rozpad Československa	603
Ústava České republiky	609

KAPITOLA 17

SAMOSTATNÁ ČESKÁ REPUBLIKA 612

Demografické a národnostní poměry České republiky 612

Dotváření ústavního systému 614

Politický vývoj za koaliční vlády ODS (1993–1998) 615

Vláda ČSSD (1998–2006) 620

Politický vývoj 2006–2023 623

Přehled panovníků, hlav státu a předsedů vlád 630

Přehled nejdůležitějších událostí 641

Přehled použitých pramenů a literatury 658

Rejstřík 669

Summary 684

ÚVOD

ČESKÉ ZEMĚ
A JEJICH DĚJINY

Habent sua fata libelli – čili česky: knihy mají svoje osudy. Platí to i o té, kterou právě držíte v rukou. Její počátky najdeme daleko za hranicemi našeho státu – v Bulharsku. Před lety jsme s mým kolegou Vladimírem Penčevem, bulharským bohemistou, dostali nápad napsat přehledné dějiny českých zemí pro Bulhary. Překvapila nás totiž skutečnost, že zatímco v Čechách vyšly už čtyři různé syntézy bulharských dějin¹, v Bulharsku žádná syntéza dějin českých neexistuje. Zamýšlená kniha s názvem *Istorija na Čechija* (Dějiny Česka) skutečně vyšla v roce 2010.² Při psaní knihy jsem byl nucen znovu se zamyslet nad mnoha problémy českých dějin. Uvědomil jsem si, jak mnoho je naše vnímání vlastní historie stále ještě poplatné schématům vzniklým z potřeb české politiky 19. století. Část těchto schematických a často nesprávných a naivních představ o klíčových událostech našich dějin prošla literárním a potom ve 20. století i filmovým zpracováním, čímž se ve vědomí veřejnosti silně upevnila. Nejde samozřejmě o nic specificky českého. Vnímání Francie Ludvíka XIII. u většiny nehistoriků je také ovlivněno především historickými romány Alexandra Dumase staršího a Henryk Sienkiewicz měl jistě na představu veřejnosti o Polsku druhé poloviny 17. století mnohem větší vliv než všichni historici dohromady.

Pro bulharské čtenáře, kteří nevědí nic o českých dějinách, by samozřejmě nebylo vhodné rozvíjet úvahy o tom, že mnoho věcí se ve skutečnosti odehrálo jinak, než jak se obecně soudí. Proto jsme s Vladimírem Penčevem v roce 2012 navrhli nakladatelství Vyšehrad vydání české varianty naší knihy. Ta se nyní

¹ Jireček, K.: *Dějiny národa bulharského*. B. Tempský, Praha 1876, Hýbl, F.: *Dějiny národa bulharského*, I., II. Historický klub, Praha 1930, Amort, Č.: *Dějiny Bulharska*. Svoboda, Praha 1980, Rychlík, J. a kol.: *Dějiny Bulharska*. Nakladatelství Lidové noviny (NLN), Praha 2000 (2. vyd. 2002, 3. vyd. 2016).

² Рихлик, Я. – Пенчев, В.: *История на Чехия*. Парадигма, София 2010/Rychlík, J. – Penčev, V.: *Istorija na Čechija*. Paradigma, Sofia 2010. V roce 2014 vyšlo v Skopji makedonské vydání a v roce 2017 jako zvláštní kniha také kapitola o dějinách české kultury. Viz: Рихлик, Я. – Пенчев, В. – Велјановски, Н.: *Историја на Чешка*. Македонска реч, Скопје, 2014/Rychlík, J. Penčev, V. – Veljanovski, N.: *Istorija na Češka*. Makedonska reč, 2014; Рихлик, Я. – Пенчев, В. – Велјановски, Н.: *Историја на чешката култура*. Макформ, Скопје, 2017/Rychlík, J. Penčev, V. – Veljanovski, N.: *Istorija na češkata kultura*. Makform, Skopje, 2017.

dostává čtenářům do rukou ve 2. vydání. Nejde ale o překlad bulharského textu,³ protože ten by byl pro českého čtenáře příliš banální. Pro bulharského čtenáře bylo totiž nutno mnohdy zdlouhavě a opisem vysvětlovat řadu historických právních a teologických pojmů neexistujících v podmínkách bulharského středověkého státu a pozdější osmanské říše a v prostředí pravoslavné kultury. Pro čtenáře českého bylo třeba vypracovat prakticky úplně nový text, který by sice na jedné straně podával přehled českých dějin po faktografické stránce, ale na druhé straně by se primárně zamýšlel nad problémy událostí českých dějin a jejich hodnocením. Kniha je tedy dvojím paralelním pohledem na české dějiny: pohledem českého historika a pohledem bulharského bohemisty. Podává poněkud odlišný a snad i netradiční pohled na některé epochy českých dějin: nevidí vrchol českých dějin v husitství, nevnímá začlenění českých zemí do habsburské monarchie jako něco apriorně negativního a neidealizuje první Československou republiku, byť nepopírá její velký význam pro český a slovenský vývoj.

Prvním problémem je vůbec otázka délky trvání českého státu a problém kontinuity jeho trvání, resp. přesněji: problém přetržení této kontinuity. Česká republika je ve skutečnosti státem velmi mladým: vznikla 1. ledna 1993 v důsledku pokojného rozdělení Československa na samostatnou Českou a Slovenskou republiku. V České republice ale zřejmě neexistuje Čech, který by český stát vnímal jako nějaký novotvar vzniklý teprve před dvaceti lety.⁴ Prakticky všichni Češi vnímají Českou republiku jako kontinuální pokračování Československa, resp. jako zmenšené Československo. Za datum vzniku současného českého státu proto nepovažují 1. leden 1993, ale 28. říjen 1918. Ani 28. říjen 1918 ovšem není chápán jako vznik nového státu, ale spíše jako obnovení státu, který zde již kdysi byl. Toto vnímání bylo ostatně i součástí zakladatelské legendy Československa: 28. říjen 1918 byl vnímán jako antiklimax 8. listopadu 1620, tedy bitvy na Bílé hoře, obecně (a v zásadě věcně nesprávně) považované za konec středověké a raně novověké státnosti. Prezident T. G. Masaryk např. napsal, že Československo je obnovením bývalého českého a velkomoravského státu.⁵ Nechme teď stranou otázku nosnosti této Masarykovy koncepce.⁶ Položme si spíše otázku: pokud je Československo obnovením dávného českého státu, kdy tento původní český stát zanikl? V roce 1918 byl 28. říjen vydáván za „odčinění Bílé hory“

³ Kniha *Istorija na Čechija* byla psána přímo pro bulharské čtenáře, nešlo o překlad z češtiny, jak bylo v Bulharsku mylně uvedeno při její oficiální prezentaci na vánočním knižním veletrhu v Sofii v prosinci 2010.

⁴ Text této práce byl napsán v roce 2013.

⁵ Masaryk, T. G.: *Slované po válce*. Nakl. Stanislav Minařík, Praha 1923, s. 8.

⁶ Nechme také stranou otázku věcné správnosti tohoto Masarykova tvrzení, ale dodejme hned, že jako základ pro mnohonárodnostní Československo se tato koncepce vůbec nehodila, protože kromě Čechů se s ní ostatní národy republiky nemohly ztotožnit. Také pro Slováky, považované tehdy za součást státního československého národa, to byla koncepce nepřijatelná, protože Slováci nikdy nebyli součástí středověkého českého státu a považovali jej za cizí. Podrobněji o tomto problému viz: Rychlík, J.: Československé dějiny a pokusy o napsání společného česko-slovenského příběhu. In: Čechurová, J. – Andrš, P. – Velek, L. (eds.): *Posláním historik. Pocta prof. Robertu Kvačkoví k 80. narozeninám*. NLN-FFUK, Praha 2012, s. 376–395.

a „osvobození z třistaleté poroby“ a tak odpověď na tuto otázku byla zdánlivě jednoduchá. Ale jen zdánlivě. Pomiňme věcně naprosto neopodstatněné klišé o „třistaleté porobě“ (nic podobného neexistovalo) a zaměřme se na vlastní datum. Při bližším zkoumání totiž zjistíme zajímavou věc: konec české samostatnosti je možné klást do roku 1490 (vznik česko-uherské unie a přenesení královského sídla do Budína), 1526 (nástup Habsburků na český trůn), 1620 (bitva na Bílé hoře), 1749 (zrušení české dvorské kanceláře) eventuálně 1804 (vznik Rakouského císařství) – ale je také možné chápat věc tak, že alespoň v právní rovině český stát vlastně nikdy nezankl. Ostatně celé české historické právo, základ české politiky druhé poloviny 19. století, bylo založeno na posledním předpokladu. Počátek českého státu můžeme celkem spolehlivě položit někde na konec 9. století nebo na počátek století následujícího; jeho konec a zánik přesně určit neumíme. Samotná představa o Československu jako pokračování zaniklého českého státu, po roce 1918 v českém prostředí obecně přijímaná, je přitom dost problematičká: je sice nesporné, že jádro státu tvořily tři historické země Koruny české, ale na druhé straně nová republika zahrnovala území, která nikdy k českému státu nepatřila, a jejichž obyvatelstvo (přes umělou teorii čechoslovakismu) nemělo s Čechy mnoho společného. Česká státnost tedy sice existuje více než tisíc let v zásadě kontinuálně, avšak její podoby se v průběhu věků zásadním způsobem měnily a sama státnost byla opakovaně konzumována v jiných státních útvarech.

Dalším problémem je vztah středověkého českého státu ke Svaté říši římské a poměr českého panovníka k římským císařům (a současně německým králům). Český stát byl od středověku součástí Svaté říše římské, což znamenalo pro historiky 19. století problém: němečtí historici té doby totiž tuto říši označovali (a do určité míry tak činí i dnes⁷) za středověký německý stát. Latinský výraz *Germania*, používaný pro tuto říši, ale vnímaný ve středověku především jako geografické vymezení střední Evropy, byl ztotožněn s německým pojmem *Deutschland* – Německo, tak jak jej znalo 19. století, ačkoliv šlo o kvalitativně zcela odlišné kategorie. Ve středověku přitom skutečně platilo *Bohemia est Germaniae pars* (Čechy jsou součástí Germanie) a příslušnost českého státu ke „Germanii“ jako zeměpisnému celku nikdo nezpochybňoval ani v samotných Čechách: takovéto zeměpisné vymezení Čech najdeme např. i v úvodu ke Kosmově kronice.⁸ Z pojetí Svaté říše římské jako středověkého německého státu a otázky příslušnosti českých zemí k ní ale v 19. století vyplynuly určité politické závěry, které v podmínkách vznikajících moderních národů a programů budování národních států znamenaly pro etnické Čechy určitý problém. Aplikace tohoto německého „historického přístupu“ totiž znamenala, že i český stát má patřit

⁷ Viz např. Seibt, F.: *Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*. 3. Ausg., Piper, München 1993.

⁸ *Kosmova kronika česká*. Melantrich, Praha 1947, s. 15. Protože Kosmova kronika vyšla v četných vydáních, uvádíme nadále citace z ní jen odkazem na knihu (římská číslice) a kapitolu (arabská číslice). Kosmův odkaz na příslušnost ke Germanii je v knize I., kap. 2.

do příštího sjednoceného Německa, o něž usilovala německá politika od počátku 19. století. Požadavek zahrnutí českých zemí do příštího jednotného Německa byl navíc podepřen i přirozeným právem, tedy skutečností, že nejméně jedna třetina obyvatelstva českých zemí byla etnickými Němci. Češi možnost začlenění do příštího sjednoceného Německa už v roce 1848 ústy Františka Palackého jednoznačně odmítli, protože by se v něm ocitli v postavení poměrně nepočetné menšiny. Vhodným argumentem proti začlenění českých zemí do sjednocujícího se Německa mohla být za dané situace jediné koncepce podávající český vývoj pokud možno zcela nezávisle a odděleně od vývoje říše. Čeští historici se celkem logicky snažili bagatelizovat někdejší příslušnost českého státu ke Svaté říši římské. Ve středověku přitom čeští panovníci v samotné příslušnosti svých zemí ke Svaté říši římské neviděli omezení své suverenity, ale naopak možnost ovlivňovat dění za hranicemi svých vlastních držav. Je nesporné, že český stát tvořil ve Svaté říši římské nejméně od konce 12. století vždy celek svým způsobem zvláštní, což se projevilo už tím, že jeho panovník měl titul krále. Bylo nepochybné, že v praxi šlo o panovníky zcela nezávislé; přesto zde zbyla poněkud choulostivá otázka: nebyl přece jen nějaký rozdíl mezi českým státem a státy polským a uherským, jež součástí Svaté říše římské nebyly? Nebylo totiž možno popřít, že poměrně hluboko do novověku někteří čeští panovníci skutečně přijímali české země od císaře jako léno a tím vlastně uznávali svou závislost.⁹ A bylo-li tomu skutečně tak – kdy potom tato závislost skončila? Nebo snad byl její konec jen faktický a ztratil prostě na významu tím, že s počátkem novověku se lenní systém v praxi vůbec rozložil a ztratil reálný obsah a od poloviny 16. století byl navíc římský císař a český král zpravidla jedna a tatáž osoba?

V roce 1526 v důsledku potřeby vytvoření silnějšího soustátí, které by bylo schopné čelit tureckému postupu do střední Evropy, byly země České koruny spojeny formou personální unie s rakouskými zeměmi a Uhrami. Pod vládou habsburské dynastie tak vznikl zárodek pozdější podunajské monarchie, pro kterou se postupně v Evropě ujal název Rakousko, byť tento byl oficiálně zaveden teprve roku 1804. Původní personální unie, tedy velmi volné spojení tří korun, se ovšem postupně začala měnit v unii reálnou, tj. soustátí s určitými společnými státními orgány a nakonec ve druhé polovině 18. století poměrně centralizovaný stát se střediskem ve Vídni. Skutečnost, že od druhé poloviny 16. století měli Habsburkové současně trvale i titul císařů Svaté říše římské, nadto vedla k tomu, že – řečeno slovy českého historika Josefa Pekaře – titul českých králů u Habsburků poněkud ustoupil do pozadí, protože císařského titulu si cenili více.¹⁰ Českými králi však Habsburkové zůstali a z právního hlediska vládli v českých zemích i nadále právě z titulu dědičných českých králů. Činy habsburských panovníků na mezinárodním poli se tak či onak týkaly i českých zemí a jejich

⁹ K této problematice viz Wihoda, M.: *Žlutá bula sicilská*. Argo, Praha 2005, s. 12–15.

¹⁰ Tuto myšlenku Pekař rozvedl v článku „České státní právo a rakouské země a tituly“ (*Národní politika*, 25. a 26. 5. 1917). Článek je přetištěn v publikaci Pekař, J.: *Na cestě k samostatnosti*. Panorama, Praha 1993, s. 59–70.

obyvatel: na všechny války, které habsburská říše vedla, přispívali velkou měrou právě obyvatelé českých zemí a bojovali v nich v neposlední řadě rovněž Češi. V některých případech se válčilo přímo na území českých zemí, jejichž osud závisel na výsledku války (platí to především o válkách o dědictví rakouské a sedmileté válce za vlády Marie Terezie). Zde se objevuje třetí problém: do jaké míry jsou české dějiny také rakouskými dějinami a zároveň i opačně – do jakého stupně jsou osudy habsburského státu i součástí českých dějin. Česká historiografie měla v minulosti tendenci uměle vytrhávat české dějiny z kontextu dějin habsburské říše. Turecké války 17. a 18. století či stavovská povstání v Uhrách byly např. opomíjeny, jako kdyby se českých zemí vůbec netýkaly. Takový přístup ale není na místě. Dějiny habsburské říše po roce 1526 i po roce 1620, resp. 1648 jsou nepochybně také českými dějinami. Tato kniha si proto mimo jiné klade za cíl tyto rakouské dějiny do dějin českých vrátit jako jejich nedílnou část.

Problém má i svou vnitropolitickou dimenzi. České země se vyvíjely v habsburské říši čtyři století, což je velmi dlouhá doba. V rámci rakouského ústavního systému se Češi naučili využívat v 19. století ústavních svobod a politických práv, založili si první spolky a politické strany, vybudovali si celý systém národních institucí. Každý nový režim se potřebuje nějak vymezit vůči režimu předcházejícímu a tak je jasné, že i Československá republika úmyslně vykreslovala staré Rakousko v temných barvách. Hodně se také hovořilo o potřebě „odrakouštění“. Skutečností ale zůstává, že kontinuita mezi Rakouskem (ale nikoliv Uherskem!) a Československem byla mnohem silnější než diskontinuita. Československá republika sice rozšířila práva a svobody svých občanů, ale v zásadě jejich systém převzala z Rakouska (Předlitavska), podobně jako převzala i celý právní systém. Dnes, sto let po zániku Rakouska-Uherska, už není nutné se vůči němu jakkoliv negativně vymezovat. Je naopak nanejvýše potřebné vidět vše pozitivní, co nám přineslo.

První světová válka přinesla rozpad Rakouska-Uherska. Jedním z nových států vybudovaných na jeho troskách bylo i Československo, které vzniklo spojením českých zemí a Slovenska. Slovensko tvořilo od počátku 11. století součást uherské koruny a v rámci Uher nikdy netvořilo samostatný celek. Jeho slovan-ské obyvatelstvo bylo pro jazykovou blízkost od 19. století v českých zemích považováno za český kmen, obdobně jako česky hovořící Moravané a Slezané (do roku 1914 se pro ně používal výraz „Čechoslované“ a později „Čechoslováci“). Slováci sami se sice až na výjimky nikdy za Čechy nepovažovali, nicméně teorie jednotného československého národa (tzv. čechoslovakismus) posloužila jako podklad pro vznik společného československého státu jako „národního státu československého národa“. V letech 1918–1939 byla k Československu ještě připojena Podkarpatská Rus, která však vždy byla považována za autonomní část. Tak byla v roce 1918 v myslích Čechů česká státnost konzumována státností československou, se kterou se Češi ztotožnili. Obrazně řečeno: Vysoké Tatry se staly také jejich horami, jejich nejvyšší štít Gerlach (2655 m. n. m.) byl nyní i pro Čechy nejvyšší horou, Dunaj a jeho přítoky Váh, Nitra a Hron se staly i pro Čechy „jejich“ řekami. Činili tak k veliké nelibosti Slováků, kteří takto nikdy

neuvažovali a necítili. Také okolní svět chápal Československo jako zvětšený český stát, vše, co bylo československé, považoval za české, a obyvatele Československa označoval jako Čechy. Odpadnutí Podkarpatské Rusi od Československa v roce 1945 či rozpad Československa koncem roku 1992 na české straně nebyly vnímány jako vznik nového státu, ale jen jako zmenšení jeho rozsahu. Státnost zůstala ve své podstatě (kvalitě) stejná.¹¹ Z českého pohledu byl vznik Československa jistě úspěšným projektem, ostatně – dodejme – za dané situace také projektem jediné možným, protože jeho alternativou byla pouze německá Mitteleuropa, pro Čechy těžko přijatelná. Také Slovákům a podkarpatským Rusům nový stát přinesl hodně. Byl však přínosem i pro ostatní národnosti republiky? V tom spočívá další problém, na který se autoři pokouší najít odpověď.

Dnešní Česká republika je státem národnostně v podstatě homogenním. Pokud pomíneme různé diaspory, jedinou kompaktní menšinu tvoří Poláci v Těšínském Slezsku na severovýchodě země (Poláci tuto oblast označují výrazem Zaolze, tj. země za řekou Olzou, která zde odděluje Českou republiku od Polska). Národnostní homogenita je však teprve záležitostí samostatné České republiky po roce 1993. Jak Československo, tak české země před rokem 1918 byly národnostně heterogenní. V českých zemích bylo významné především německy hovořící obyvatelstvo, tvořící zhruba jednu třetinu celkové populace. Pohraniční horská území byla až do roku 1946, kdy došlo v důsledku druhé světové války k nucenému vysídlení naprosté většiny etnických Němců, převážně německá. Jasnou německou národnostní identitu nicméně získalo německy hovořící obyvatelstvo teprve na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Do té doby se Němci často považovali zpravidla rovněž za Čechy, ovšem v územním smyslu. Na celém historickém vývoji českých zemí se od 13. století, kdy do země začali proudit kolonisté z německých zemí, podíleli tak či onak rovněž německy hovořící obyvatelé Čech, Moravy a Slezska. František Palacký nazval svou syntézu *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*, tj. učinil subjektem svých dějin český národ, přičemž za hlavní problém českých dějin považoval „stýkání a potýkání se Čechů s Němci.“¹² Tato koncepce byla odmítnuta již Jaroslavem Golem a jeho žáky, především Josefem Pekařem. Románské vlivy, které do českých zemí přicházely prostřednictvím vlivů německých, měly nesporně pozitivní význam pro český vývoj.¹³ Ačkoliv ale Palackého koncepce byla již koncem 19. století odmítnuta, přece se jako Fénix z popela objevuje i ve 20. století stále znovu, především jako reakce na problém česko-německých vztahů, a svým způsobem stále částečně přetrvává dodnes. Význam etnických Němců pro české země byl i ve 20. století opomíjen a o německém etniku u nás se hovořilo především tehdy, pokud se z hlediska českých snah projevovalo negativně. Faktem ale je, že význam německého obyvatelstva byl pro dějiny čes-

¹¹ K tomuto problému viz podrobněji Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Vyšehrad, Praha 2012, s. 68.

¹² Palacký, F.: *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě*. I. 5. vyd., L. Mazáč, Praha 1936, s. 17.

¹³ Pekař, J.: *O smyslu českých dějin*. Rozmluvy, Praha 1990, s. 387.

kého prostoru velmi důležitý a v kulturním i hospodářském ohledu byli Němci v historické perspektivě přínosem. Němci sami se u nás nikdy nepovažovali za menšinu, ale za součást zemského národa a později za národnostní skupinu, resp. druhý zemský národ.¹⁴ Jinak řečeno, Němci patří do českých dějin stejně jako Češi. Tato kniha úmyslně není pojata jako dějiny českého národa, ale jako dějiny území patřícího k českému státu. Tam, kde je to potřebné, jsou rozebírány osudy jednotlivých národnostních skupin zvlášť.

Komplikovaná je otázka vztahu českých a slovenských dějin. V době existence Československa byly zpravidla české a slovenské dějiny vykládány pro období do roku 1918 paralelně, přičemž byly úmyslně vyhledávány jejich styčné body. V politickém ohledu byl zdůrazňován fakt, že od vytvoření česko-uherské personální unie roku 1490 byly české země a Slovensko vlastně pod vládou týchž panovníků, což plně trvalo i za Habsburků, tj. po roce 1526. Především v meziválečném období (ale i později) byl uměle vytvářen konstrukt československých dějin pro celé historické období od Velké Moravy („prvního společného státu Čechů a Slováků“¹⁵) až do současnosti, přičemž vznik Československa byl vydáván za přirozené vyústění českých a slovenských národních dějin. Takovéto pojetí je velmi problematické. Do vzniku Československa byly slovenské dějiny součástí politických dějin uherských, s českými dějinami měly jen velmi málo styčných bodů; o československých dějinách lze ve skutečnosti hovořit jen pro období 1918–1992.¹⁶ To samozřejmě neznamená, že by i před tímto datem nebyl český vývoj v některých případech ovlivněn vývojem na Slovensku a opačně. Československo má nepochybně svou „předhistorii“. Slovenskými dějinami se proto v této knize zabýváme jen v případě, pokud měly na paralelní vývoj v českých zemích vliv, jako např. v 19. století. V rámci dějin Československa (1918–1992) ovšem není možné slovenský faktor ignorovat, a proto si v tomto období v míře nutné všímáme i vývoje na Slovensku.

Není v možnostech dvou lidí napsat kvalifikovaně a zcela samostatně celé dějiny státu, který trvá s přestávkami více než tisíc let. Současná práce se opírá především o velké české syntézy napsané ve dvacátém století, na prvním místě o (v současnosti vycházející) *Velké dějiny zemí koruny české*.¹⁷ Přihlédnuto dále bylo k nikdy nedokončenému *Přehledu československých dějin ze sedmdesátých a osmdesátých let*¹⁸ a prvním dvěma dílům *Československé vlastivědy* a prvnímu

¹⁴ Patrný je rozdíl v české a německé terminologii. V němčině byl používán samotnými Němci zpravidla pojem deutsche Volksgruppe (německá národnostní skupina), nikoliv deutsche Minderheit (německá menšina).

¹⁵ Viz např. Poulik, J.: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Academia, Praha 1985. Poulik byl archeolog, v celé knize není – celkem pochopitelně – o československé státnosti ani slovo.

¹⁶ Podrobněji o tomto problému viz Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 106–109, týž: *Československé dějiny a pokusy o napsání společného česko-slovenského příběhu*. In: Čechurová, J. – Andrš, P. – Velek, L. (eds.): *Posláním historik. Pocta prof. Robertovi Kvačkovi k 80. narozeninám*. NLN, Praha 2012, s. 376–395.

¹⁷ *Velké dějiny zemí koruny české*. I–XV. Paseka, Litomyšl – Praha, 1997–2013.

¹⁸ *Přehled dějin Československa*. I/1, Academia, Praha 1980, I/2, Academia, Praha 1982.

dílu slovenské vlastivědy z konce šedesátých a počátku sedmdesátých let.¹⁹ Veškerá použitá literatura je uvedena v příloze. Dějiny 19. a 20. století vycházejí z vlastního archívního výzkumu autora historické části knihy. Poznámkový aparát byl redukován na únosnou míru, a proto nemohl být vyčerpávající.

V bulharském vydání knihy byly dějiny české kultury podány v rámci samostatné kapitoly o rozsahu 165 stran.²⁰ Autorem tohoto celkem vyčerpávajícího přehledu je Vladimír Penčev. Penčevův text by ovšem na českého čtenáře působil nepřirozeně: obsahuje totiž obrovský výčet jmen, dat a názvů literárních a jiných uměleckých děl v Bulharsku sice neznámých, ale zato dobře známých každému průměrně vzdělanému Čechovi. Po dohodě s Vladimírem Penčevem byl proto tento text vůbec vypuštěn. Místo toho tam, kde je to pro pochopení ducha doby nezbytné, jsou krátké pasáže o kulturním rozvoji vřazeny přímo do textu jednotlivých kapitol.

Při přípravě textu se vyskytly některé problémy technického rázu spojené s psaním osobních jmen a zeměpisných názvů. Vlastní jména osob českého a slovenského původu vždy uvádíme v české (slovenské) formě. Neposlovenštujeme jména maďarská a jména psaná v minulosti maďarským pravopisem z uherského období, i když současná pravidla slovenského pravopisu tak příkazují. Píšeme tedy: Batthány, nikoliv Batáň, Lajos Kossuth, nikoliv Ľudovít Košut apod.²¹ Jména panovníků jsou vždy uvedena na prvním místě v českém tvaru, v závorce je pak uvedený tvar jinojazyčný, pokud je ve světě známější.

Názvy měst a obcí a jiné zeměpisné názvy, pokud se nacházejí nebo nacházely na území českého či československého státu, resp. na území dnešního Slovenska, jsou vždy uvedeny na prvním místě v českém, resp. slovenském znění. Je-li ve světě místo známo spíše pod německým či maďarským názvem a pod tímto názvem bývá uváděno i v zahraniční odborné literatuře, je tento tvar uveden v závorce – např. Slavkov (německy Austerlitz), Chlumec (německy Kulm). Tento princip je aplikován i pro místa v Lužici a ve Slezsku, pokud patřila k českému státu, a pro místa na Podkarpatské Rusi, ovšem s tím, že v závorce je uveden dnešní název a stát, kde se nyní místo nachází – např. Zhořelec (dnes Görlitz na německo-polské hranici, polsky Zgorzelec), Žitava (dnes Zittau v Německu), Vratislav (dnes Wrocław v Polsku), Slatinské doly (dnes Solotvino na Ukrajině). Jména míst ve Slezsku a západním Velkopolsku, známá v historické literatuře

¹⁹ *Československá vlastivěda*. I. Orbis, Praha 1963, II., Orbis, Praha 1969. *Slovensko I. Dejiny*. Obzor, Bratislava 1971.

²⁰ Rychlík, J. – Penčev, V.: *Istorija na Čechija*, s. 663–848.

²¹ Okolo psaní jmen historických osobností z uherského období proběhla na Slovensku v minulých letech poměrně ostrá výměna názorů. Osobně stojím na stanovisku, že jména se nemají zpětně měnit podle pozdější politické potřeby, ale mají být zachována v té formě, v jaké ji jejich nositelé používají. K samotné diskuzi viz: Kováč, D.: Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. In: *Historický časopis*, 58, 2010, č. 1, s. 135–137, Hrnko, A.: Ad Dušan Kováč. Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. In: *Historický časopis*, 58, 2010, č. 2, s. 343–345, Zemko, M.: Ad Dušan Kováč. Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín. In: *Historický časopis*, 58, 2010, č. 4, s. 725–728.

často spíše pod německými než dnešními polskými názvy, jsou uvedena také německy: Kunnersdorf, dnes polské Kunowice, Jelení Hora, německy Hirschberg, dnes polsky Jelenia Góra. Místa jsou na prvním místa uváděna v dobových názvech, dnešní je uveden v závorce – např. Frývaldov (dnes Jeseník), Falknov (dnes Sokolov). Pro hlavní město Slovenska používáme naproti tomu z praktických důvodů všude název Bratislava (maďarsky Pozsony), ačkoliv tento název byl úředně zaveden teprve v roce 1919 a do té doby se v slovenštině i češtině používal název Prešporok, resp. Prešpurk (z německého názvu města Preßburg). Výraz Slovensko používáme pro území dnešní Slovenské republiky i pro období před rokem 1918, byť v rámci Uher netvořilo jasné ohraničené území (Maďaři označovali v 19. století toto území jako „horní země“, tj. území na sever od Dunaje). Názvy míst mimo území někdejšího Československa, resp. českého státu jsou vždy uvedeny v jazyku tehdy obvyklém, resp. v jazyku země, na jejímž území se tehdy nacházely. V závorce je uveden dnešní název a stát – např. Brixen (dnes Bressanone v Itálii), Világos (dnes Şiriu v Rumunsku), Szatmár (dnes Satu Mare v Rumunsku). Pro Konstantinopol uvádíme název Cařihrad a pro období osmanské říše po roce 1453 turecký název Istanbul.

Všechny události od roku 1582 jsou v této knize datovány podle gregoriánského kalendáře, který byl oficiálně v českých zemích zaveden císařem Rudolfem II. roku 1584. Pokud je některá událost, jež se stala v pravoslavných zemích, známá ve světě spíše podle svého data dle juliánského („starého“) kalendáře, je na prvním místě uvedeno datum podle kalendáře gregoriánského a v závorce podle kalendáře juliánského – např.: bolševická revoluce v noci z 6. na 7. listopadu (podle juliánského kalendáře z 25. na 26. říjen) 1917.

Autoři by rádi poděkovali nakladatelství Vyšehrad v Praze, které se laskavě uvolilo tuto knihu vydat, a rovněž Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, jež finančně tento projekt podpořila. Dále děkujeme kolegům, kteří svou radou přispěli ke zlepšení textu, případně opravili chyby a nedostatky. Jmenovitě chceme poděkovat oběma recenzentům – Robertovi Kvačkovi a Marii Šedivé-Koldinské za cenné připomínky. Dále poděkování patří Milanovi Hlavačkovi, Jaroslavu Čechurovi z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, zesnulému Janu Kuklíkovi staršímu, Josefovi Žemličkovi, Janu Klápštěmu, Ivanu Šedivému z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Jiřímu Kociánovi z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

KAPITOLA 1

ČESKÉ ZEMĚ NA POČÁTKU DĚJIN (DO VZNIKU ČESKÉHO STÁTU²²)

Území nynější České republiky nebylo ani v dobách ledových nikdy zcela pokryto ledovci. Ze severu sice zasahoval na české území ledovec skandinávský, který pokrýval i části Krkonoš, jak o tom dodnes svědčí překrásná horská údolí a zbytky glaciálních jezer, z jihu k Šumavě zasahoval zase ledovec alpský, avšak mezi oběma zůstalo nezaledněné území vhodné pro lidské osídlení, které zde existovalo už od starší doby kamenné – paleolitu. Již ve starém paleolitu (1 000 000–250 000 let př. n. l.) se proto na tomto území objevil člověk vzpřímený (*homo erectus*). Staropaleolitictí lidé žili v malých tlupách podél velkých řek, živili se jako lovci a sběrači a postupně si osvojili oheň. Nejstarší stopy existence člověka vzpřímeného jsou doloženy na severozápadě Čech v Bečově u Mostu, ve středních Čechách (Přezletice u Prahy, kde byl nalezen zbytek zubu) a u Stránské skály na území Brna.

V období středního paleolitu (250 000–40 000 př. n. l.) se na českém území již vyskytoval člověk moudrý předvěký (*homo sapiens fossilis*). Dokázal již vyrábět diferencované kamenné nástroje na zpracovávání masa a kůže a na opracovávání dřeva a kostí. Běžně používal oheň, který jej chránil před chladem. Žil v jeskyních, které mu poskytovaly ochranu před nepřízní počasí. I člověk středního paleolitu byl lovcem a sběračem. Sídliště předvěkého člověka byla rozmístěna především v poměrně teplém Dyjsko-svrateckém úvalu na jižní Moravě, ale také na severní Moravě. Existenci předvěkého člověka dokazují nálezy v Moravském krasu v jeskyních Švédův důl a Kůlna a v jeskyni Šipka u města Štramberk, kde byla nalezena dolní čelist dítěte.

V mladém paleolitu (40 000–10 000 př. n. l.) již žil ve střední Evropě a tedy i na území dnešní České republiky člověk dnešního typu (*Homo sapiens sapiens*). Odíval se do kůží, které již uměl opracovat, žil organizovaně v jakýchsi velkorodinách. Kolektivní charakter lovu mamutů, sobů, turů a koní vyvolával potřebu budování společných sídlišť – pravěkých vesnic. Lidé v mladém paleolitu si

²² Podrobněji viz Filip, J.: *Úvod do studia pravěku*. Společnost přátel starožitností, Praha 1948, Dobíáš, J.: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. ČSAV, Praha 1964. Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N.: *Velké dějiny země koruny české*. I. (do r. 1197), Paseka, Praha 1999, s. 15–110.

stavěli polozahloubené chaty vytápěné ohništi se střechami pokrytými dřevem a kůžemi. Zbytky sídlišť „lovců mamutů“ byly nalezeny v Dolních Věstonicích na jižní Moravě, pod Pavlovskými vrchy (rovněž na jižní Moravě) či v Předmostí u Přerova. Podle počtu přístřešků je zřejmé, že např. u Dolních Věstonic žilo šest oddělených rodů (velkých rodin), z nichž každá měla okolo dvaceti lidí. Objevují se první umělecké projevy (zpodobňování zvířat i lidí) a rovněž jakési zárodky náboženských představ. Dokládají to např. nalezené sošky ženských postav, z nichž nejznámější je tzv. Věstonická Venuše, objevená roku 1925. Soška sloužila zřejmě ke kultovním účelům (kult ženy-matky). Z toho bývá odvozována vůdčí role žen v tehdejší společnosti, označované jako matriarchát.

V relativně krátkém období pozdního paleolitu (10 000–8000 př. n. l.) došlo na území nynějších Čech a Moravy k oteplení a tím i k rozšíření nové fauny a flóry, což podporovalo rozvoj osídlení. Dochází k míšení různých kulturních skupin – zárodků pozdějších skupin etnických.

Střední doba kamenná – mezolit (8000–6000 př. n. l.) znamená definitivní konec doby ledové. Krajina ztratila dosavadní ráz arktické tundry, jejíž zbytky se dodnes udržely jen jako mikroklima na náhorní planině Krkonoš v okolí Luční boudy pod Sněžkou. Zmizela velká zvířata, země byla pokryta hustými lesy umožňujícími život menších zvířat, vhodnějších pro lov. Část území se změnila ve step, vhodnou pro primitivní zemědělství, tj. cílevědomé pěstování plodin, a k pastevectví. V průběhu 6. tisíciletí př. n. l. se definitivně z lidí-lovců stávají lidé-pastevci a zemědělci. Avšak teprve v mladší době kamenné – neolitu (5500–4100 př. n. l.) je tento proces dovršen. Přechod od lovu k obdělávání půdy a chovu dobytka měl pro vývoj lidstva tak obrovský civilizační význam, že se pro něj ujalo označení „neolitická revoluce“. Přechod k zemědělství vyvolal potřebu stavby trvalých sídel a usedlý způsob života. Zdokonalila se výroba kamenných nástrojů: člověk již znal sekeru, klíny i vrtané nástroje. Existovaly již nepochybně etnické rozdíly mezi lidmi. Názvy jednotlivých etnik samozřejmě neznáme, je však možné je odlišit podle různých typů keramiky, kterou již neolitický člověk uměl z hlíny vypalovat, a kterou také rozdílným způsobem zdobil. Obyvatelstvo českých zemí patřilo k lidem „kultury s lineární keramikou“. Lidé této kultury se usazovali v nížinách při řekách, kde předtím vypálili lesy. Trvalá sídliště měla 200–300 lidí a jsou doložena např. v Mohelnici na střední Moravě či v Bylanech u Kutné Hory. Vedle kultury s keramikou lineární se postupně objevila mladší kultura s keramikou vypíchanou, vyznačující se mimo jiné tím, že lidé zde nebyli po smrti pohřbíváni do země, ale častěji i spalováni. Dalším okruhem byla kultura keramiky malované, zvané též kultura lengyelská. Lidé tohoto kulturního okruhu přišli z Podunají, zřejmě podle toku Moravy a Dyje, a usadili se na Znojemsku na jižní Moravě.

Na neolit navazuje pozdní doba kamenná (eneolit, 3500–2000 př. n. l.), pro kterou je u nás charakteristický vliv nových kultur, jako např. „kultury nálevkovitých pohárů“ či „lidí s kulturou šňůrovou“, kteří přišli ze severu a severovýchodu. Tito lidé přinesli na pozdější české území první kovové předměty a nástroje zhotovené z mědi. Z tohoto důvodu bývá někdy eneolit označován také jako „doba

měděná“. K velkým změnám dochází v zemědělství, kde se začíná používat orba primitivním hákem, taženým dobyt看. Dochází ke vzniku řemesel a také ke vzniku obchodu. Sídliště začala být stavěna na vyvýšeninách a byla ohrazena, aby mohla být lépe hájena proti nájezdníkům. Vzestup zemědělství, řemesel a nutnost obrany posilily postavení muže. Matriarchát byl definitivně nahrazen patriarchátem. Mrtví byli pochováváni pod mohylami. Eneolitická sídliště byla nalezena např. v Stehelčevsi u Slaného, v údolí Divoké Šárky na okraji Prahy či v Starém Zámku u Jiřovic.

Někdy kolem roku 2000 př. n. l. se do střední Evropy rozšířila znalost slitiny mědi a cínu – bronz. Není pochyb, že bronzové předměty se sem dostávaly pomocí dálkového obchodu z východního Středomoří, které v této době prodělává velký civilizační vzestup. I české země tak vstoupily do doby bronzové (2200–750 př. n. l.). Z bronzu bylo možné vyrábět mnohem dokonalejší nástroje i zbraně než z kamene. Brzy se ukázalo, že v samotných Čechách existují suroviny pro jeho výrobu. Názvy vrchů Měděnec a Cínovec v Krušných horách dodnes dokazují dávná naleziště mědi a cínu. Tavení kovů (metalurgie) bylo na vysoké úrovni ve středních Čechách, kde vznikla tzv. únětická kultura (podle naleziště u obce Únětice u Prahy). Někdy po roce 1500 př. n. l. nahradila únětickou kulturu kultura mohylová (podle charakteristického způsobu pohřbívání mrtvých). Z mohylové kultury se vyvinula kultura knovízská a milavečská (podle nalezišť) v Čechách, na jižní Moravě kultura velatická a později podolská. Severní Čechy byly zasazeny vlivem kultury lužické, která sem zasahovala z dnešní Lužice, tj. z Německa, resp. dnešního západního Polska. Lužická kultura se dále vyvíjela v kulturu slezskou a platěnickou. Na sklonku doby bronzové se na českém území objevují zřejmě „noví lidé“ s odlišnými zvyky. Soudíme tak z toho, že na rozdíl od lidí „mohylové kultury“, kteří pochovávali kostry, pohřbívala tato nová populace žehem. Popel byl ukládán do schránek a ty se zakopávaly na poli. Podle tohoto charakteristického pohřebního ritu je tato kultura nazývána „kulturou popelnicových polí“.

Po roce 750 př. n. l. se v oblasti střední Evropy postupně objevují i železné předměty, a to nejprve opět jako obchodní komodity. Výroba železa byla známa v té době již několik století v oblasti Mezopotámie a Egypta, kde byla technologie jeho výroby původně považována za „státní tajemství“, protože sloužila k výrobě zbraní, které byly mnohem trvanlivější a lehčí než zbraně bronzové. Přesto se znalost výroby železa postupně rozšířila do Středomoří a odtud pak dále na sever. Období 750–400 př. n. l. je označováno ve střední Evropě jako doba halštatská (podle pohřebiště Hallstatt, pocházejícího z této doby). V českých zemích se železo v této době tavilo, doloženy jsou i kovářské dílny, kde se vyráběly jak železné nástroje, tak i zbraně (nálezy v Králově u Litovle, v jeskyni Býčí skála u Adamova – obojí na Moravě). České země byly v této době opět rozděleny na několik kulturních okruhů. Na jihu Moravy existovala kultura horákovská, na jihu Čech halštatská mohylová, v severozápadních Čechách bylská. Civilizační vzestup vedl k majetkové diferenciaci. Z nálezů v hrobech je zřejmé, že v této době již existovala rodová aristokracie, jejímž posláním bylo

bojovat a tudíž vést ostatní, a nikoliv fyzicky pracovat – ať už v zemědělství, nebo v řemesle. Také aristokracie byla diferencována. Jednotlivé rody spojené v kmeny měly nepochybně již svá knížata. Ta přebývala v pevných opevněných hradištích, byla obklopena vojenskými družinami a žila v relativním přepychu.

Keltové²³

Až do 4. stol. př. n. l. neexistují mimo archeologických nálezů žádné jiné památky, které by podávaly svědectví o vývoji na území Čech, Moravy a Slezska. Území českých zemí se nacházelo příliš daleko na sever od antického světa, než aby si ho jeho historikové všimli. Řecký historik Hérodotos (asi 480–430 př. n. l.), „otec dějepisu“, který popsal tehdy známý svět, o střední Evropě a jejích obyvatelích nevěděl nic, což znamená, že o nich nic nevědělo ani antické Řecko. Výboje Alexandra Velikého byly vedeny směrem na východ, a proto ani helénský svět 4. století se o střední Evropu nestaral. Římská republika si ve 4. století teprve hledala své „místo na slunci“ a ani na Apeninském poloostrově ještě nepředstavovala velmoc. Území na sever od Alp bylo v této době pro Římany ještě zcela neznámé. Avšak právě ze severu se v té době na Řím přivalila pohroma v podobě nájezdu Keltů, které Římané nazývali Galy. V roce 387 př. n. l. porazili Keltové Římany na řídce Allie a obsadili dočasně Řím, byť se jim nepodařilo zmocnit se Kapitolu. Keltové se stali pro Římany synonymem hrůzy a boje s nimi trvaly několik desítek let. Teprve roku 283 př. n. l. zvítězili Římané nad Kelty a Etrusky u Vadimonského jezera, čímž bylo keltské nebezpečí zažehnáno. Z hlediska českých dějin má keltský vpád do Itálie ale ještě jiný význam: Keltové jsou totiž prvním doloženým etnikem na českém území, které známe jménem. Doposud anonymní, „mrtvé“ dějiny tak dostávají jasnější kontury, jsou postupně zaplňovány lidmi, o kterých máme díky římským historikům již konkrétnější představy. Ti také znali názvy některých keltských kmenů. Jedním takovým kmenem byli i Bójové. Území, které obývali, nazývali Římané *Boiohaemum*, z čehož později vyvstal latinský název *Bohemia*, převzatý v té či oné formě do různých evropských jazyků (anglicky *Bohemia*, německy *Böhmen*, francouzsky *La Bohême*. Český výraz *Čechy* pochází od názvu slovanského kmene Čechů, samotný název tohoto kmene není ale dodnes objasněn). Předpokládá se, že na Moravě žily keltské kmeny Volků a Tektoságů, od Bójů odlišných.

O existenci Bójů nám jako první zachoval zmínku pozdně řecký polyhistor Poseidonios z Apameie v Sýrii (asi 135–51 př. n. l.). O původu Bójů zaznamenal římský historik Titus Livius (59 př. n. l. – 17 n. l.) keltskou pověst o Ambigatovi,

²³ Podrobněji viz Filip, J.: *Keltská civilizace a její dědictví*. ČSAV, Praha 1960 (5. vydání, Praha 2004), Bauerová, A.: *Zlatý věk Keltů v Čechách*. 2. rozšířené vydání, Mladá fronta, Praha 2004, Bílek, J.: *Kam odešli Keltové?* 3. vydání, Knižní klub, Praha 2011, Drda, P. – Rybová, A.: *Keltové a Čechy*. 2. vydání, Academia, Praha 1998, Bouzek, J.: *Keltové v českých zemích v evropském kontextu*. 2. vydání, Triton, Praha 2009, Bláhová, M. et. al.: *Velké dějiny zemí koruny české*, I. s. 111–127.

králi kmene Biturigů, který vyslal své dva synovce Belovesa a Sigovesa hledat nové kraje, vhodné pro osídlení. Belovesus táhl do Itálie, zatímco Sigovesus osídlil země mezi Dunajem a Hercynským lesem, což je poněkud nejasný zeměpisný pojem, kterým Římané označovali lesnaté hory na sever od Dunaje, tedy i dnešní Šumavu a Český les. Pověst nemá žádnou historickou vypovídací hodnotu a je jen jednou z mnohých variant vyprávění, která se vyskytují u nejrůznějších národů světa. Odráží však zřejmě skutečnost, známou v antickém světě již ve 3. století př. n. l., totiž existenci dvou větví Bójů – severní a jižní. O *Boiohaemii* a Bójích se po přelomu letopočtu zmiňuje také řecký historik a geograf Strabón z Amaseie v Pontu (64 př. n. l. – 19 n. l.) ve svém díle *Geografia*. Opíral se přitom o římské prameny dnes již nenávratně ztracené. Co vlastně Římané o Bójích věděli, je pro nás proto zahaleno tajemstvím. Bezpečně víme, že Bójové žili v době svého rozkvětu na mnohem větším území, než jsou jen dnešní Čechy, a že šlo zřejmě ve skutečnosti o svaz více kmenů, vzájemně příbuzných. Německá historiografie 19. stol. se pokoušela vydávat Bóje za prapředky Bavorů, přičemž vycházela ze shodného kmene obou názvů. Tato teorie byla již dávno vyvrácena, byť není pochybnosti, že na části dnešního bavorského území Bójové skutečně žili. Název Bavorů pochází ovšem skutečně od názvu *Boiohaemia*, ovšem v jiné historické souvislosti, jak uvádíme dále. Z římských pramenů víme především o jižních Bójích, kteří se v Itálii dostávali do konfliktů nejprve s Etrusky a potom i s Římany. V roce 191 př. n. l. dobyli Římané jejich tamní středisko Bononii, nacházející se na území dnešní Bologni, a Bójové byli pak buď vyhnáni, nebo postupně asimilováni. O severních Bójích víme bezpečně jen to, co zaznamenal Poseidonios, totiž že někdy v letech 114 nebo 113 př. n. l. odrazili nápor germánského kmene Cymbrů a snad i Teutonů v Hercynském lese. V 1. století př. n. l. Bójové pod tlakem germánských kmenů zmizeli i z oblasti dnešních Čech a Moravy. Přesunuli se zčásti do oblasti nynějšího západního Maďarska, částečně do dnešní Francie. Římský historik Cornelius Tacitus (asi 54 nebo 56–120 n. l.) ve svém díle *Germania* z roku 98 n. l. napsal, že za Hercynským lesem se nachází krajina Boiohaemum, která kdysi získala své jméno podle Bójů, avšak zároveň poznamenal, že dnes (tedy na přelomu 1. a 2. století n. l.) tam již žádní Bójové nejsou a území je obýváno germánskými kmeny.

Podle archeologických nálezů spadá období Keltů v českých zemích do tzv. laténské (pozdního) období doby železné (400 př. n. l. – 0). Archeologické nálezy z této doby jsou poměrně četné. Mrtvé pohřbívali Keltové do kostrových hrobů, ve kterých bojovníci mají kovové meče, kopí a okované štíty, ženy bronzové a železné šperky. Čilé obchodní kontakty s antickým světem – především s Římany – přinesly ke Keltům rovněž mince, byť v běžném styku mezi sebou je nepoužívali. Od 2. století př. n. l. se objevují ve větší míře hrazená sídla s větší zástavbou kolem nich, tj. první primitivní zárodky sídliště městského typu. Taková sídliště vznikala zpravidla u nalezišť rud, neboť zde byly výhodné podmínky pro rozvoj řemesel. Příkladem mohou být např. Stradonice u Berouna, Malé Hradisko na Dražanské vrchovině, Hrazany na Vltavě.

Germáni²⁴

Germánské kmeny začaly pronikat do Čech ve 2. a 1. století n. l. Pronikaly ze severu a poměrně dlouhou dobu zde tedy zřejmě vedle sebe žili Germáni na severu a Keltové na jihu země. Boje s Kelty definitivně skončily někdy v 1. století př. n. l. podmaněním, vyhnáním a částečnou asimilací Keltů. Vln germánských nájezdů bylo nepochybně více, pro dějiny Čech měly ale zásadní význam teprve kmeny Markomanů, sídlící původně v Pomohani a na středním Rýně. Markomani tvořili odnož Svěbů (Suébů) a připomínají se nejprve v souvislosti s tažením Gaia Julia Caesara do Galie v letech 58–51 př. n. l. Tehdy se ještě částečně udrželi ve svých sídlech, avšak o půl století později, za dalšího římského tažení vedeného Claudiem Drusem v letech 12–8 př. n. l., byli nuceni pod římským tlakem migrovat na východ. Někdy v letech 9–8 př. n. l. překročili „Hercynský les“ a obsadili *Boiohaemum*. Vůdcem Markomanů byl Marobud, který je zároveň prvním člověkem v českých dějinách, kterého známe jménem.

Marobud (Marbod, latinsky Maroboduus) pocházel zřejmě ze svěbské rodové aristokracie. Dostalo se mu nevšedního vzdělání, neboť vyrůstal v Římě na dvoře císaře Augusta, kam byl patrně poslán jako rukojmí. Patřil k velkým obdivovatelům Říma a jeho organizace. Podle římského vzoru se pokusil o sjednocení germánských kmenů a vytvoření říše. Vybudoval si vlastní hlavní město nazvané Marobudon, jakýsi „malý Řím“, kde prokazatelně žili i římsští kupci. Pokusy lokalizovat toto město nevedly zatím k úspěchu. Marobudovi, kterého Římané označovali jako krále (*rex*), se podařilo podrobit si řadu germánských kmenů a vytvořit tak poměrně silný kmenový svaz, zárodek pevnější státní organizace. Do Marobudova svazu se dostaly i kmeny Kvádů, sídlící na Moravě, a Hermundurů v severních Čechách. Germáni převzali některé znalosti řemesel od Keltů. Celkově však stáli na nižší civilizační úrovni. Měli primitivnější zemědělství a ve větší míře se věnovali lovu.

S Římem se snažil Marobud udržovat přátelské styky, především obchodní. Napodoboval římskou vojenskou organizaci, římskou správu i římský luxus a mravy, čímž si zneprátelil doposud silnou germánskou rodovou aristokracii, která se právem obávala, že po sjednocení germánských kmenů ztratí svou moc. Odstředivé tendence jednotlivých germánských kmenů podporovali i Římané, kteří si – bez ohledu na přátelský postoj Marobuda – rychle uvědomili, že silná germánská říše na severních hranicích není v jejich zájmu. V roce 6. n. l. byla proti Marobudovi vyslána trestní výprava pod vedením Tiberia, Augustova adoptivního syna a pozdějšího císaře. Tiberius dosáhl následující rok Labe, avšak k většímu střetu s Marobudem nedošlo, neboť římské vojsko bylo odveleno do Pannonie, kde vypuklo velké povstání. V roce 9 n. l. se na Rýně rozhořelo

²⁴ Viz Červinka I. L.: *Germáni na Moravě*. Antropologický ústav Univerzity Karlovy, Praha 1937, Hora-Hořejš, P.: *Toulky českou minulostí*. 1. díl, 3. Vydání, Baronet, Praha 1995, s. 71–85, *Československá vlastivěda* I/1, Orbis, Praha 1963, s. 73–89, Bláhová, M. et al: *Velké dějiny zemí koruny české*. I., s. 129–137.

povstání tamních germánských Cherusků vedených Arminiem, Němci později nazývaným Hermannem Cheruským. Arminius porazil roku 9 n. l. římské vojsko vedené Publiem Quintiliem Varem v Teutoburském lese.²⁵ Arminius počítal s Marobudovou podporou, ten však v konfliktu zachoval neutralitu.

Marobudův postoj vyvolal odpor germánské kmenové aristokracie, která jej obviňovala ze zrady. Za tímto postojem byly však částečně i její soukromé zájmy, neboť doposud nezávislí kmenoví náčelníci nelibě nesli omezování své moci. Rozpory mezi Germány opatrně podporovali i Římané, jejichž armáda, vedená Tiberiovým synovcem Germanikem, byla Arminiem znovu poražena v roce 15 n. l. V roce 17 n. l. došlo mezi Arminiem a Marobudem k otevřené válce, která skončila Marobudovou porážkou. Marobudovo postavení bylo otřeseno. Toho rodová aristokracie, do jejíhož čela se postavil jakýsi Katvalda, využila k otevřené vzpouře, ke které došlo zřejmě roku 18 nebo 19 n. l. Marobud byl nucen utéci se pod ochranu Římanů, kteří mu poskytli azyl v Ravenně, kde byl ve skutečnosti internován. V roce 19 n. l. byl svými příbuznými zavražděn i Arminius.

Po internaci Marobuda se Římané vynasnažili, aby již žádný z germánských kmenových náčelníků nedosáhl jeho moci. Katvalda, který se krátce zmocnil vedení Marobudovy říše, byl již následující rok nucen čelit nové vzpouře vedené tentokrát Vibiliem, náčelníkem kmene Hermundurů.²⁶ Někdy kolem roku 21 musel i Katvalda utéci k Římanům. Část germánských kmenů byla ochotna poddat se Římu a stát se jeho spojenci. Římané je usídlili mezi řekami Marus a Cusus (Morava a Váh) a dosadili nad ně „krále“ Vannia z kmene Svěbů. Tento systém, zavedený Římany, se udržel po více než dvě století.

Stabilizací římské hranice (*limes romanus*) na středním Dunaji se české země dostaly do bezprostřední blízkosti římské říše, byť do ní nebyly zapojeny. Oba světy – germánský a římský – se vzájemně kulturně ovlivňovaly. Období konfliktů bylo střídáno s obdobími poměrně dlouhých příměří, která vedla k intenzivním obchodním stykům. V době konfliktů pronikali Římané podle řek tekoucích do Dunaje daleko na sever a zřizovali zde své stanice a vojenské tábory. Nejsevernějším opěrným bodem se stalo Laugaricio na řece Váhu, které se nacházelo na místě dnešního slovenského města Trenčín. Zde v letech 179–180 přezimovaly vybrané vojenské oddíly, což dosvědčuje zachovaný nápis na skále pod Trenčínským hradem. Na území dnešní České republiky byly pozůstatky římských stanic a táborů nalezeny např. v Mušově na soutoku Svratky a Dyje nebo ve Starém Městě u Uherského Hradiště na řece Moravě.

Za vlády císaře Marka Aurelia (161–180) došlo k novým bojům Říma s germánskými kmeny. Na prvním místě to byly právě kmeny Markomanů a Kvádů, proto bývají tyto boje někdy přímo označovány jako „markomanské války“. V letech 166–171 vpadli Germáni na římské území a otřáslí stabilitou impéria,

²⁵ Podle římských pramenů se tento les nacházel „v severní Germánii“. Místo bitvy není dodnes přesně lokalizované.

²⁶ Jména germánských náčelníků známe jen v latinizovaném znění, jak nám je zachovali římsští dějepisci. Nevíme proto, jak se sami nazývali.

které ve stejné době postihl i mor. Ke Germánům se připojily kmeny Sarmatů, konkrétně Jazygové, kteří přitáhli z jihoruských stepí do Uherské nížiny a usídlili se i na dnešním jižním Slovensku. Císaři se nakonec podařilo Markomany a Kvády porazit a přenést boje s nimi na území na sever od Dunaje, kde chtěl zřídit dvě nové římské provincie – Markomanií (zhruba na území nynější Moravy) a Sarmatii (na Slovensku a v dnešním severním Maďarsku). V roce 180 však Marcus Aurelius zemřel, zřejmě na mor, a jeho syn a nástupce Lucius Aurelius Commodus (180–192) uzavřel s Germány a Sarmaty mír, kterým se vzdal všech výbojů severně od Dunaje.

Po celé třetí století Germáni, mezi kterými stále častěji na našem území vystupují Kvádové, útočí na římský limes a Řím se tak postupně dostává do defenzívy. Za císaře Valentiniana I. (364–375) byl učiněn poslední římský pokus o zastavení kvádského náporu. Císař zahájil mohutnou ofenzívu na středním Dunaji a podařilo se mu ovládnout území na dnešním jižním Slovensku. Při jednání s Kvády v táboře v Brigetiu na Dunaji (dnešní městečko Ő – Szőny na maďarském břehu Dunaje při ústí Váhu, součást města Komárom) však Valentinianus zemřel a jeho výboje byly okamžitě ztraceny.

Stěhování národů²⁷

Úpadek římské říše a postupný rozklad její moci na středním Dunaji koncem 4. století nakonec neznamenal posílení germánské moci, protože na východě se objevil nový mocenský faktor – Hunové. Ti začali v několika migračních vlnách pronikat do střední Evropy z prostoru jihovýchodního Ruska u Kaspického moře. V roce 375 vyvrátili říši Ostrogótů (východních Gótů) mezi Volhou a Donem a vzápětí udeřili i na jejich sousedy Vizigóty (západní Góty) v Černomoří. Nájezdy Hunů byly součástí velkého migračního pohybu z východu na západ, známého jako „stěhování národů“. Právě rok 375 bývá tradičně udáván jako jeho začátek, byť ve skutečnosti byly kořeny velké migrace mnohem starší a byly zahájeny zřejmě již koncem 1. století či na počátku 2. století v důsledku vysychání stepí v oblasti dnešní Číny.

Valící se hordy Hunů před sebou tlačily Vizigóty i Ostrogóty, kteří pak útočili na římskou říši. Někdy kolem roku 400 ovládli Hunové Uherskou nížinu a odtud začali útočit nejprve na okolní germánské kmeny, které si zřejmě částečně podmanili. Poté zahájili masivní útoky na římská pohraniční území. Důsledkem těchto útoků bylo, že se v pátém století římská hranice na Dunaji rozpadla. Ve 30. letech 5. století sjednotil hunské kmeny Attila, nazývaný Římany „bič boží“. Pod náporu Hunů se dostali do pohybu i Markomani a Kvádové a někdy v 5. století z prostoru českých zemí postupně odešli. Předpokládá se, že Markomani odešli směrem do nynějšího Bavorska, zatímco Kvádové na Moravě se připojili k dlouhému exodu germánských Vandalů. Historik Jordanes, žijící

²⁷ Svoboda, B.: *Čechy v době stěhování národů*. Academia, Praha 1965.

v 1. pol. 6. stol. v Byzanci, ve svých dějinách Gótů (*De origine actibusque Getarum*) uvádí, že se Attila se svými hordami postupně dostal až do dnešní střední Francie, kde byl roku 451 zastaven spojenými silami Římanů, Franků a Vizigótů v bitvě na Katalaunských polích, nacházejících se zřejmě poblíž dnešního francouzského města Chalôns-sur-Marne. V roce 453 Attila zemřel a jeho kmenový svaz se rozpadl. Hunové, proti kterým povstaly jimi dříve porobené kmeny, byli vyhnáni na východ, kde se v prostoru za Dněprem postupně rozplynuli v jiných etnikách.

Co se v té době dělo na území českých zemí, není příliš známo, neboť s blížícím se zánikem římské říše (476) končí i jakékoliv zprávy a teprve později se český prostor postupně dostává do zorného pole kronikářů vznikající říše franské. V západní části Čech někdy na konci 5. století vznikla říše Duryňků, germánského kmene, který zde žil zřejmě již dříve, avšak na rozdíl od Markomanů a Kvádů pod nápoem Hunů neodešel. O této říši víme jen tolik, že byla v roce 531 vyvrácena Franky, původně germánskými kmeny, které se v dalším dlouhodobém vývoji romanizovaly. Duryňkové odešli částečně na západ.

Langobardi

Posledními před slovanskými obyvateli českých zemí byli Langobardi. Jejich původní sídla se nacházela při dolním toku Labe a podle všeho patřili ke Svébům, tedy ke germánským kmenům. Písemné prameny se o Langobardech zmiňují poprvé k roku 489, kdy ovládli území kmene Rugiů na levém břehu Dunaje v prostoru dnešního Dolního Rakouska (oblasti Waldviertel a Weinviertel mezi Dunajem a nynější českou hranicí). Někdy v letech 508–509 zahájili Langobardi ze svých nových sídel na Dunaji expanzi na východ. V roce 546 se zmocnili Panonie. Jejich trvalému usídlení zde zabránili Avari, další nomádi, kteří přitáhli z východu. Pod jejich tlakem v roce 568 Langobardi odtáhli do severní Itálie, kde si zřídili vlastní stát, který pak přetrval až do roku 774.

Z porovnání původních langobardských sídel a jejich prokazatelného pobytu na Dunaji lze usuzovat, že na své cestě na jih zřejmě putovali proti proudu Labe a Vltavy a prošli tedy dnešním českým územím.²⁸ Z písemných pramenů nelze prokázat, že by se zde byť jen dočasně usadili, avšak vlastní historická vyprávění, zaznamenaná teprve později kronikáři, hovoří o zemi Bainaib, kterou údajně Langobardi prošli na cestě do nových zemí. Název nápadně připomíná latinský název Boiohemum. Další historické vyprávění, nemající ovšem oporu v historických pramenech, hovoří o obsazení této země langobardským králem Agelmundem. V této zemi měl prý své sídlo i langobardský král Wach, jehož existence je doložena: víme, že zemřel roku 539.

Archeologické nálezy dočasnou přítomnost Langobardů potvrzují. Důkazem jsou četné kostrové řadové hroby s bohatou výbavou u bohatých velmožů.

²⁸ Busch, R.: *Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien*. Hamburger Museum für Archäologie, Hamburg 1989.

Z nálezů hrobů ale vyplývá, že Langobardi neovládli celé území dnešních Čech a Moravy. Podle všeho sídlili na severu a severozápadě při řece Ohři, Labi a na střední Vltavě, na Moravě byli soustředěni na jihu, především mezi Dyjí a Moravou, méně v okolí Brna (na soutoku Svitavy a Svatky). Východní a západní Čechy, stejně jako severní Morava, Langobardy osídleny nebyly. Překvapivé také je, že se hroby téměř nevyskytují na horní Vltavě (v okolí Českých Budějovic). To by mohlo znamenat, že na své cestě do Dolního Rakouska Langobardi opustili tok Vltavy a zamířili na východ, aby obešli špatně schůdné pohoří Šumavy. Jde ovšem o pouhou hypotézu.

Určit dobu, kdy Langobardi z českého území odtáhli, je neobyčejně obtížné. Současná historická věda předpokládá, že ani příchod ani odchod Langobardů nebyl jednorázovou záležitostí. Langobardi sídlící na jižní Moravě²⁹ se odtud zřejmě stáhli teprve v souvislosti s jejich celkovým odchodem do severní Itálie, tedy někdy kolem roku 568.

Ani po odchodu Langobardů nezůstala země zcela neosídlena. Žárové pohřebiště u Přestovic (nedaleko Strakonice) ukazuje, že se zde udržely zbytky starších germánských kmenů, které někdy v druhé polovině 6. století odešly do dnešního Bavorska. Samotný název Bavorů ostatně původně znamenal „lid ze země Baia“, tj. z Boiohema.

Se zbytky germánského osídlení se zřejmě setkali v 6. století i první Slované. Co se s těmito starými Germány potom stalo, není známo. Jejich možné osudy zajímaly v minulosti jak německou, tak i českou nacionalistickou historiografii a publicistiku. Německá nacionalistická historiografie se snažila dokázat, že německé obyvatelstvo je v českých zemích autochtonní, a že je dokonce starší, než české.³⁰ Česká historiografie až do poslední čtvrtiny 20. století naproti tomu vůbec popírala, že by se v Čechách nějakí Germáni udrželi až do příchodu Slovanů, a veškeré německé obyvatelstvo považovala za potomky německých kolonistů, kteří do Čech a na Moravu začali přicházet až ve 13. století.³¹ Spor měl

²⁹ Tejral, J.: *Langobardische Gräberfelder in Mähren*. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 2011.

³⁰ Preidel, H.: *Germanen in Böhmen in Spiegel der Bodenfunde. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Landes*. Franz Kraus, Reichenberg [Liberec], 1926, týž: *Germanen in Böhmens Frühzeit*. Adam Kraft, Karlsbad [Karlovy Vary] 1920 (2. vydání Leipzig 1938), týž: *Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger*. I. Band. Die Kulturen. Johannes Stauda, Kassel, 1930, Bernt, A.: *Die Germanen und Slawen in Böhmen und Mähren. Spuren früher Geschichte in Herzland Europas*. Grabert, Tübingen, 1989, Bretholz, B.: *Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemyslieden (1306)*. Duncker und Humlot, München-Leipzig 1912, týž: *Geschichte Böhmens und Mährens*. I. Band. *Das Vorwalten des Deutschtums bis 1419*. Paul Sollors, Reichenberg [Liberec], 1921.

³¹ Jakési základní stanovisko v této věci podal už František Palacký ve svých *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě* (5. vyd., L. Mazáč, Praha 1933, s. 49): „Takto vládl někdy vlasti naší dvě slavné větve dvou hlavních národů evropských po sobě, gallicí totiž čili vlaští Bojové, a němečtí Markomani, každý z nich asi po čtveru století. Nebyliť oni ani první, ani poslední panovníci a obyvatelé v Čechách. Meč jim byl vládu zjednal, meč jim vzal ji zase. Namísto jejich nastoupila větev třetího hlavního národu v Europě, slovanští Čechové, kteří sice také s mečem zacházeti uměli, ale od jakživa výdsky ještě více ku pluhu a srpů lnuli, a protož i dále, ano až podnes, v požehnané vlasti té se udrželi.“ Proti Bretholzovým názorům (viz údaj v přecházející poznámce) vystoupil Josef

samozřejmě i svou politickou rovinu, neboť z něj česká i německá politika odvozovala – zcela ahistoricky – svůj nárok na dominantní postavení, resp. alespoň na postavení druhého rovnoprávného a rovnocenného státního národa. Historiografie konce 20. a počátku 21. století, osvobozená již od politického česko-německého sporu, v zásadě přijímá existenci germánského osídlení na části českého území při příchodu Slovanů. Svědčí o něm totiž převzetí některých před-slovanských (především právě germánských, ale zřejmě i keltských) zeměpisných názvů Slovanů. Na druhé straně na možnost kontinuálního germánského osídlení po příchodu Slovanů odpovídá věda záporně, neboť archeologické nálezy nic podobného neprokázaly. Znamená to, že zbytky germánského obyvatelstva byly Slovanů bud vybity, anebo asimilovány.

Slované³²

Předpokládá se, že antičtí autoři znali Slovanů pod jménem Venetů (Venedů), byť absolutní jistotu, zda šlo skutečně o Slovanů, nemáme. První zmínky o Venetech (Venedech) přináší římský správce a vysoký úředník Gaius Publius Plinius, zvaný Maior (tj. starší), žijící v letech 23 nebo 24–79 n. l., ve svém díle Přírodověda (*Naturalis historia*), které vzniklo zřejmě roku 77 n. l. O Venetech se zmiňuje rovněž Tacitus ve své už zmíněné knize *Germania*. Řecký astronom, matematik a geograf Klaudios Ptolemaios z Alexandrie žijící někdy v letech 100–170. n. l. umístil ve svém díle Návod k zeměpisu (*Geografiké hyfégésis*) Venety do oblasti mezi Baltským mořem a Karpaty východně od Visly. Jordanes v dějinách Gótů (sám byl zřejmě původem Gót) rovněž umístil Venety na sever od Karpat, do povodí Visly. Hovoří ale také o Antech, kteří rovněž bývají ztotožňováni se Slovanů. Jordanes totiž říká, že „se jejich jména mění podle sídliště, a nyní nazývají se především Sklavény a Anty.“ Sklavény (*σκλάβενοι, sklavenoi*) umísťuje mezi Mursínské jezero (dnešní Balaton v Maďarsku) a Dněstr, zatímco Anty mezi Dněstr a Dněpr. K údajům antických autorů je ovšem nutno přistupovat značně kriticky. Existuje několik teorií o pravlasti Slovanů: podle některých badatelů ležela v povodí Dněpru, tedy na území dnešní Ukrajiny, podle jiných někde mezi Odrou a Bugem, tedy na území dnešního Polska, další teorie ji hledá na Dunaji v jihovýchodní Evropě atd.³³

Pekař – viz Pekař, J.: *Objevy Bretholzovy čili od které doby sedí Němci v naší vlasti*. In: Pekař, J.: O smyslu českých dějin, Rozmluvy, Praha 1990, s. 76–114 (Stat' vyšla původně jako samostatná brožura v roce 1922 v Brně).

³² K problému geneze viz Měřinský, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu* 1. díl, Libri, Praha 2002, s. 34–44.

³³ K tomu Lehr-Splawiński, T.: *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*. Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, Poznań 1946, Mańczak, W.: *Praojczyzna Słowian*. Ossolineum Wrocław 1981, Niederle, L.: *Původ a počátky národa slovanského*. 2. vydání, Bursík a Kohout, Praha 1925, viz též Beranová, M.: *Slované*. Panorama, Praha 1988, s. 7–31.

Slované byli již ve své pravlasti (ať už ležela kdekoliv) usedlí a věnovali se zemědělství. Byli mezi nimi i řemeslníci vyrábějící železné zbraně. V rámci antického světa stáli ovšem na poměrně nízkém civilizačním stupni. Prokopios z Kaisareie, byzantský historik éry císaře Justiniána I. (527–565), píše, že Slované žili v „bídnych chatrčích“, své náčelníky si volili na kmenových shromážděních a „neuznávali nikoho nad sebou“.³⁴ Slované tedy v této době ještě žili v rodovém zřízení. Tvrzení o údajné mírumilovnosti a „holubičí povaze Slovanů“, která vymyslel a hlásal především romantismus 19. století, je třeba odkázat do říše bájí. Slované byli naopak obávanými nájezdníky. Lákala je především bohatá východořímská (byzantská) říše, kterou od roku 517 pravidelně napadali a plenili prakticky po celé 6. století. V boji používali štíty a krátká kopí. Útočili pěšky, ale brzy se naučili bojovat i na koních a vyzbrojovali se krátkými meči. Řadu válečných dovedností převzali Slované od Římanů. Pro další vývoj je poměrně důležité, že Slované zůstávali pohany. Antický svět byl v té době přitom již křesťanský, což mělo vliv dokonce i na Góty a Huny, kteří se stali křesťany – ariány.³⁵

Existenci Slovanů na území nynějších českých zemí můžeme pro období 6. století považovat za jistou. Nejstarší zachované zprávy pocházejí od Prokopia. Jedna z nich hovoří o tom, že Hurulové, které Langobardi vytlačili z Pannonie, se rozhodli vrátit do svých původních sídel ve Skandinávii a na svém pochodu přešli přes území obývané slovanskými kmeny. Počátek velkého stěhování Hurulů bývá kladen do roku 512. Prokopios také uvádí, že ke Slovanům utekl roku 535 člen langobardského královského rodu Hidilgis (Idilgis, Idilgisal). Tyto zprávy by potvrzovaly teorii, že po určitou dobu žili zde vedle sebe Slované s Langobardy. Archeologie rovněž potvrzuje existenci Slovanů v českých zemích v 6. století: tehdy se zde totiž objevuje v archeologických nálezech keramika odlišná od předcházejících typů, shodná s nálezy na západní Ukrajině. Podle nejčastějších nalezišť na střední Vltavě je označována jako tzv. kultura pražského typu, v zahraničí též jako korčakovská podle Korčaku u Žitomiru. Keramika této kultury je primitivní, ručně lepená a téměř nezdobená, nádoby připomínají svým tvarem hrnce. Kultura pražského typu je pro české země v 6. stol. přímo charakteristická. O slovanskosti obyvatel, kteří tuto keramiku používali, archeologové nepochybují.³⁶

Kronikář Kosmas Pražský (asi 1045–1125), jehož latinsky psaná Kronika česká je hlavním zdrojem našich znalostí o raných českých dějinách, zaznamenal známou pověst o příchodu Slovanů, kteří – vedeni svým vůdcem Čechem (*Bohemus*) – přišli z původních sídel ležících za horami na východě. Vystoupili na vrch Říp nedaleko Mělníka, prohlédli si odtud úrodnou rovinu kolem řeky

³⁴ Chropovský, B.: *Slované. Historický, politický a kulturní vývoj a význam*. Orbis, Praha 1989, s. 28–29.

³⁵ Ariáni byli stoupenci učení presbytera Areia z Alexandrie, který tvrdil, že Bůh-Syn, tj. Kristus, není stejně podstaty jako Bůh-Otec, ale byl Bohem stvořen. Nikajský koncil roku 325 odsoudil ariánství jako herezi.

³⁶ Beranová, M.: cit. dílo, s. 38.

Labe a rozhodli se zde usadit. Podle svého vůdce pak nazvali zemi Čechami (*Bohemia*).³⁷ Pověst o praotci Čechovi, národotvorný mýtus, který se stala součástí českého národního příběhu, nemá žádnou faktografickou hodnotu a reálná existence praotce Čecha byla vyvrácena už v 19. století. Pověst však měla vliv na rozšíření představy, že Slované přišli do české kotliny v důsledku jediného migračního pohybu a že země, do níž přišli, byla prázdná. O tom, že v zemi žily místy zbytky Germánů a možná i Langobardů, byla již řeč, a bylo také vysvětleno politické pozadí nechuti starší české archeologie zabývat se touto otázkou. Představa o jediném migračním pohybu Slovanů byla na základě archeologických nálezů definitivně vyvrácena rovněž teprve ve 2. polovině 20. století, byť podobné úvahy existovaly už dříve. Slovanových migračních vln bylo zřejmě více (musely být minimálně dvě) a osídlování probíhalo postupně, přičemž uvnitř českého území Slované dále migrovali. Je možné, že některé slovanské kmeny české území i opouštěly a na jejich místo přicházely jiné.

V první vlně přišly do země dva proudy Slovanů: jeden postupoval z dnešního horního Slezska tzv. Moravskou bránou, tj. severomoravskou rovinou kolem Odry, přičemž se později rozdělil. Část tohoto proudu se dostala až na západ do Čech. Zde postupně osídlili oblast kolem Labe a Ohře a zřejmě se dostali do kontaktu s Langobardy. Jak víme, severní Morava nebyla osídlena Langobardy ani jinými germánskými kmeny a Slované zde tedy nenarazili na žádný odpor. Další proud postupoval z Malopolska (oblast kolem Krakova) přes horské průsmyky Beskyd a horní Oravu nejprve do úrodného Pováží na západním Slovensku a odtud pak přes Malé a Bílé Karpaty na Moravu. Podle rozšíření nálezů kultury pražského typu se slovanské osídlení postupně rozšířilo až do středního Německa. Na přelomu 6. a 7. století byly české země zasaženy novou slovanskou migrační vlnou, která přišla z Podunají. Na rozdíl od první vlny je pro ni charakteristická keramika zdobená. V porovnání s první vlnou přicházeli Slované z Podunají postupně v menších skupinách, takže „velká vlna“ se vlastně rozpadá na několik menších vln.³⁸

Slované v českých zemích byli krátce po svém příchodu konfrontováni s novou vlnou nájezdníků, kterou tvořili kočovní Avaři. O Avarech byla již řeč v souvislosti s Langobardy. Podobně jako Hunové, jimž byli etnicky blízcí, přitáhli Avaři z východních stepí a usadili se v Podunají a Pannonii, odkud vytlačili Langobardy. Zde vytvořili mocnou říši. Podle titulu avarského vůdce – *kagana* – je avarská říše nazývaná avarským *kaganátem*. Avaři si svými výboji podrobili slovanské kmeny jak v Podunají, tak i na sever od Dunaje. Jak vypadaly vztahy mezi Slovy a Avary v oblasti českých zemí, není známo. Slované nepochybně proti Avarům bojovali, ale není vyloučeno, že v některých obdobích vystupovali jako jejich spojenci. Společný postup Slovanů a Avarů máme doložen na Balkáně, kde na podzim roku 586 společně neúspěšně obléhali Soluň.³⁹ Druhá vlna

³⁷ Kosmas, I/2.

³⁸ Chropovský, B.: cit. dílo, s. 33–35, Měřínský, Z.: cit. dílo, I. díl, s. 57–62.

³⁹ Hradečný, P. a kol.: *Dějiny Řecka*. NLN, Praha 1998, s. 96.

příchodu Slovanů z Podunají se časově shoduje s počátkem avarských nájezdů, což umožňuje dvojí výklad: buď se Slované stáhli z Podunají pod avarským tlakem, anebo tvořili naopak součást avarských hord postupujících na západ. Pravděpodobné je, že se mezi Avary a Slovany střídalo období relativního klidu a soužití s obdobími konfliktů.

O způsobu života Slovanů v českých zemích v této době toho mnoho nevíme. Koncem 6. století byli nepochybně již usedlí a živili se zemědělstvím, o čemž svědčí nálezy kovových radlic, srpů a kos. O existenci řemesel nemáme žádné přímé doklady, i když nalezené zemědělské nářadí předpokládá i existenci některých řemesel, především kovářství a hutnictví železa. Dochované zbytky obydlí ukazují, že v jedné chatě mohlo žít čtyři až šest osob, tedy jedna rodina. Osadu obývali zřejmě lidé vzájemně příbuzní vytvářející dohromady velkorodinu. Existence velkorodiny je u jižních a východních Slovanů známá až do relativně nedávné doby a není proto důvod se domnívat, že by u Slovanů na území českých zemí byla situace jiná. Podle situace u Slovanů na Balkáně v této době lze usuzovat, že i v českých zemích docházelo již v této době k silné majetkové diferenciaci a rostoucímu vlivu jednotlivých náčelníků. Vznikala tak slovanská rodová šlechta obklopující se vojenskou družinou. Tato rodová šlechta si postupně budovala zvláštní ohrazená dřevěná sídla – hradiště. Jejich existenci dokládají archeologické nálezy prokazatelně v 7. století.

Sámova říše

V 6. století se v západní Evropě konstituovala mocná říše Franků, která pak zahájila svou expanzi na východ. Frankové pronikli koncem 6. století do Bavorska, kde dosadili jako krále jakéhosi Tassila. Ten zahájil v letech 595–596 boje se Slovany. Během těchto bojů se někdy na počátku 7. století utvořil na dnešním českém území silný kmenový svaz, označovaný tradičně jako Sámova říše. Vznik uvedeného útvaru asi souvisí s krizí avarského kaganátu po smrti kagana Bajana a jeho synů a především po porážce Avarů u Cařihradu roku 626, která vedla k velkému povstání Slovanů proti Avarům.

O událostech v českých zemích v tomto období jsme informováni pouze kuse díky kronice zvané *Historia francorum*, tj. Dějiny Franků. Za autora kroniky je tradičně označován Fredegar Scholasticus, o kterém ale není nic známo.⁴⁰ Kronika popisuje mimo jiné i události první poloviny 7. století, jichž byl autor sám svědkem. Podle Fredegara žil mezi Slovany franský kupec jménem Sám, který se postavil do čela slovanského povstání a někdy v roce 623 nebo 624 skutečně

⁴⁰ Collins, R. (ed.): *Die Fredegar Chroniken*. Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte. Band 44, Hahnsche Buchhandlung, Hannover 2007. Český překlad příslušných pasáží je obsažen v Husa, V. (ed.): *Naše národní minulost v dokumentech*. I. Praha 1954, s. 11–12, kde bylo pro překlad použito německé vydání *Monumenta Germaniae Historica* II z roku 1888. Český překlad z Husovy edice převzal také Veselý, Z. (ed.): *Dějiny českého státu v dokumentech*. Epoque, Praha 2003, s. 17–18.

Avary porazil. Poté se mu podařilo slovanské kmeny sjednotit a Slované jej zvolili svým králem. O rozsahu Sámovy říše neposkytuje Fredegar bohužel dostatek údajů. Archeologické nálezy nicméně dokazují existenci větších sídel na jižní Moravě, především v prostoru Mikulčic u Hodonína. Tradičně se proto předpokládá, že centrum Sámovy říše bylo někde zde. Sjednocením slovanských kmenů se říše značně rozšířila. Předpokládá se, že mohla zahrnovat i území nynějších Čech, Moravy, části Dolního Rakouska a západního Slovenska. Na západě Sámova říše sousedila s Avary.

Vznik mohutné slovanské říše nemohla nechat bez povšimnutí franská říše, zejména poté, co ji král Dagobert I. (asi 600–639 nebo 645) definitivně sjednotil a rozšířil směrem na východ, takže se stala Sámovým sousedem. Konflikt byl jen otázkou času. Podle Fredegara se záminkou stalo oloupení franských kupců na slovanském území. Dagobertův vyslanec Sicharius žádal od Sába náhradu a když neuspěl, následovalo ozbrojené střetnutí. Dagobert vyslal proti Sámovi mohutné vojsko rozdělené do tří proudů, které se měly na určeném místě spojit. Zatímco dva proudy úspěšně plnily slovanská území, oblehl třetí proud pevnost Wogastisburg. Zde se někdy v roce 631 odehrála mezi Franky a Slovany rozhodující bitva, trvající údajně tři dny, ve které Frankové utrpěli porážku. O délce trvání lze mít důvodné pochybnosti, jde zřejmě o obvyklé přehánění tehdejších kronikářů. Není také jasné, kde se vlastně Wogastisburg nacházel: všechny pokusy o jeho lokalizaci selhaly.⁴¹ Skutečností ale zůstává, že Frankové byli na hlavu poraženi a obráceni na útěk, ve kterém jej následovaly i zbývající dva proudy franského vojska. Sámův úspěch způsobil, že vévoda Polabských Slovanů Dervan, doposud vasal Franků, přešel na Sámovu stranu. Slované pak v letech 633–634 vtrhli do Dyrnyska, kde jejich postup zastavil teprve vévoda Radulf, franský správce.

Podle Fredegara panoval Sám třicet pět let, měl celkem dvanáct manželek, se kterými zplodil třicet sedm dětí. Pokud by byl údaj o délce vlády správný, což ale není příliš pravděpodobné, pak by Sám zemřel někdy okolo roku 658. O dalších osudech jeho říše nemáme žádné zprávy. Archeologické nálezy nicméně prokazují existenci větších sídel i v druhé polovině sedmého a po celé osmé století, především na jižní Moravě. Z toho by vyplývalo, že se říše rozdělila na více částí, ve kterých snad vládli někteří Sámovi synové. Většiny území někdejší Sámovy říše se zřejmě znovu zmocnili Avari.

⁴¹ V minulosti byl Wogastisburg hledán nejčastěji v okolí Žatce, avšak archeologický průzkum zde žádné zbytky pevnosti nenašel. Jindy je Wogastisburg ztotožňován s hradištěm na soutoku Moravy a Dunaje, tedy na místě dnešního Devína. K tomuto problému viz Měřínský, Z.: cit. dílo, I. díl, s. 204–215.

Ve stínu franské říše

V roce 751 se ve franské říši převratem zmocnil vlády dosavadní majordomus (královský správce) Pipin, zvaný Krátký. Stalo se tak se souhlasem papeže, jehož legát (vyslanec) nového vládce pomazal na krále. Franští králové od té doby odvozovali jako první svou moc přímo od Boha, považovali za svou povinnost šířit křesťanství a zároveň si ovšem osobovali právo všechny pokřesťanštěné země ovládat. Ve 2. polovině 8. století se franským králem stává Pipinův syn Karel, zvaný později Veliký (767–814). Ten zastavil nápor Arabů na Pyrenejském poloostrově, v letech 774–784 připojil ke své říši severoitalské království Langobardů a spojením již dříve ovládaných území zahrnujících dnešní Francii a větší část Německa vytvořil křesťanskou říši sahající od Atlantského oceánu až k pohraničním horám někdejšího *Boiohaema*, které – s ohledem na jeho nyní již slovanský charakter – označujeme v dalším textu jako Čechy. Poprvé od pádu římské říše byla tak větší část západní Evropy sjednocena pod vládou jediného panovníka. V roce 800 v Římě papež Lev III. (795–816) korunoval Karla císařem,⁴² aby tak formálně ještě více zdůraznil jeho nadřazenost nad všemi ostatními panovníky světa, i křesťanskými, a zdůraznil božský původ jeho moci. Karel se měl stát dědicem zaniklé římské říše, což ovšem v praxi nebylo uskutečnitelné, neboť na východě již dávno existovala říše východořímská (byzantská), skutečný dědic impéria, stojící navíc kulturně na mnohem vyšším stupni vývoje, než tehdy zaostalý evropský západ. Teorii o nadřazenosti nad ostatními panovníky po Karlu Velikém převzali i jeho nástupci nosící císařskou korunu.

Snaha vytvořit „celosvětové“ křesťanské impérium vedla koncem osmého století Karla Velikého k výbojům na východě. O dění na území někdejší Sámovy říše v 8. století nemáme žádné písemné zprávy. Slované žijící na tomto území, v té době ještě pohané, totiž psát neuměli a nemohli tedy žádné zprávy zanechat. Teprve o období 9. století jsme informováni lépe. Pramennou základnou pro toto období jsou především latinské anály (zápisy událostí) franských mnichů. Na prvním místě jsou to tzv. Fuldské anály (*Annales Fuldenses*⁴³) obsahující zápisy z let 714–882 a pak dovedené až do roku 902, dále pak kroniky opata Reginona (Regino, zemřel 915) a saského mnicha Widukinda (zemřel v druhé polovině 10. stol.). Období Velké Moravy osvětlují také životopisy sv. Konstantina a Metoděje, známé pod názvem Pannonské (či Moravsko-pannonské) legendy a rovněž spis salcburské arcidiecéze O obrácení Bavorů a Korutanců (*De conversione Bagoaiorum et Carantanorum libellus*) pocházející asi z roku 870.

V roce 788 zřídil Karel v severním Bavorsku tzv. Českou marku, pohraniční území mající jednak bránit případným útokům Slovanů, jednak se stát východiskem expanze do Čech. Je pravděpodobné, že se zde po dlouhá léta

⁴² Není příliš jasné, čím byl Karel papežem korunován, protože koruna (spíše čelenka) někdejších římských císařů byla v Konstantinopoli. Historikové soudí, že snad Karel mohl být korunován železnou korunou někdejších langobardských králů.

⁴³ *Annales Fuldenses sive Annales Regni Francorum Orientalis*. Hahn, Hannover 1978.

odehrávaly občasné srážky, o kterých nemáme zprávy. Teprve v roce 805 do Čech pronikly postupně tři franské skupiny vedené Karlem Mladším, synem Karla Velikého, které oblehly blíže neurčený hrad Canburg nacházející se na řece Agara, tj. na dnešní Ohři v severozápadních Čechách (německý název pro Ohři je Eger a tento tvar vznikl zřejmě právě z germánského Agar či Agara). Při popisu tažení franští kronikáři hovoří nikoliv jen povšechně o Slovanech, ale už přímo o Čechách, přičemž z kontextu jasné vyplývá, že si byli vědomi jejich slovanského původu. Prameny uvádějí v souvislosti s boji u Canburgu i jméno jejich vůdce, jakéhosi Lecha, který je označován franskými kronikáři jako vévoda či kníže (*dux*) a v análech fuldských dokonce jako král (*rex*). Podle kronikářů Lech v boji u Canburgu padl, avšak Frankové pevnost nakonec nedobyli a stáhli se.

Z franských zpráv o Lechovi jako knížeti Čechů vyvozují historici poměrně dalekosáhlé závěry. Především je Lech prvním vůdcem Slovanů-Čechů, jehož známe jménem – dalším je až kníže Bořivoj. Kosmas sice ve své kronice uvádí pro období mezi „Praotcem Čechem“ a Bořivojem jména celkem devíti pohanských knížat a jedné kněžny (Krok, Libuše, Přemysl, Nezamysl, Mnata, Vojen, Vnislav, Křesomysl, Neklan a Hostivít), tato jména však nejsou v žádných jiných pramenech doložena a historikové pochybují o jejich reálné existenci. Avšak zpráva o Lechovi se s tradicí, kterou zapsal Kosmas, shoduje minimálně v jednom ohledu, totiž v tom, že v Čechách již v 9. století vládl pouze jediný kníže. Většina historiků Lecha chápe jako jakéhosi vrchního knížete všech slovanských kmenů v Čechách, které ovšem měly v té době ještě svá vlastní knížata, hlavnímu knížeti – alespoň formálně – podřízená. Samozřejmě, že moc českého hlavního knížete – ať už byla jakákoliv – se vztahovala jen na vlastní Čechy a nikoliv na Moravu. Není ale ani vyloučeno, že v případě Lecha šlo naopak jen o jednoho ze slovanských knížat. Výraz „lech“ znamenal totiž ve staročeštině původně urozeného člověka a později (od 13. století) začal být nahrazován výrazem „pán“, takže „Lech“ ani nemusí být osobním jménem.

Někdy krátce po Lechově smrti se bez ohledu na neúspěch franského tažení Čechy stávají oblastí na franské říši závislou. Když v roce 814 Karel zemřel, byly Čechy předány spolu s dalšími zeměmi jeho nástupci Ludvíkovi I. Pobožnému (813–840). Ten jmenoval svým nástupcem a dědicem císařství nejstaršího syna Lothara a dvěma mladším synům vydělil části území s titulem králů, přičemž formálně měli být Lotharovi podřízeni. Tak v roce 817 v důsledku faktického rozdělení říše připadly Čechy společně s Bavorsky, Korutany a „územím Avarů i Slovanů, kteří sídlí na východ od Bavor“ nejmladšímu synovi Ludvíka Pobožného Ludvíkovi Němcovi, který měl titul bavorského krále.

Rozšíření franské nadvlády na Slovanů neobešlo ani Moravu, byť zde probíhalo poněkud odlišně a souviselo s Karlovým bojem proti avarskému kaganátu. V letech 791–795 byla uspořádána velká franská výprava do Podunají a v roce 795 Karel vyvrátil moc Avarů v Pannonii. Tamní avarské kmeny přijaly křesťanství a přijaly Karlovu svrchovanost, menší část kmenů se odmítla poddat a raději odtáhla za Tisu. Karel zřídil na nově získaném území dvě marky – korutanskou a východní, které se měly současně stát novou základnou pro výboje proti Slova-

nům. Do oblasti Moravy směřovaly nájezdy z Východní marky, tedy z Pannonie. Byly spojeny rovněž s počátky šíření křesťanství latinského (západního) obřadu na českém území v podobě misijní činnosti, především biskupství pasovského. Už někdy kolem roku 800 vznikly možná první kostely v Mikulčicích a Modré u Uherského Hradiště, jinak se ovšem šíření křesťanství nesetkalo s velkým ohlasem. K definitivnímu podřízení Moravy došlo zřejmě na sklonku Karlovy vlády, kdy císař znovu obrátil svou pozornost do Podunají. Příležitost k zásahu se mu naskytla v roce 811, kdy došlo k jakémusi konfliktu mezi Slovany a Avary, kteří nyní stáli formálně pod císařovou ochranou. Důsledkem byla Karlova výprava proti naddunajským Slovanům, kteří upadli do závislosti na franské říši.

V roce 822 se vyslanci Čechů a Moravanů zúčastnili říšského sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem, který svolal Ludvík I. Pobožný. To svědčí o tom, že tamní Slované byli již zřejmě považováni za součást říše. Ovšem, tato závislost se zřejmě omezovala jen na placení tributu a byla proto do značné míry formální.

Vznik velkomoravské říše a její rozvoj⁴⁴

V první třetině 9. století se na jižní Moravě a západním Slovensku konstituovaly dva rané státní útvary. První měl centrum na řece Moravě, a to buď v oblasti dnešního Starého Města u Uherského Hradiště, anebo v Mikulčicích. Zahrnoval celou oblast dolního toku Moravy, tedy i dnešní západní Slovensko, tzv. Záhorie. Přírozenou hranicí na východě bylo nevysoké pohoří Bílých a Malých Karpat. Na východ od nich se rozkládal druhý útvar s centrem v oblasti dnešní Nitry.

Zřejmě v roce 830 nebo kolem tohoto roku nastoupil na moravský stolec Mojmir I. (830–846), první moravský panovník, kterého známe jménem. I když sám byl původně ještě pohanem, podporoval křesťanství, které šířili především misionáři z biskupství v Pasově. Řekli jsme již, že v Mikulčicích a Modré u Starého Města již zřejmě stály první křesťanské kostely, byť písemný doklad o tom neexistuje. Podle ne zcela jasného zápisu v roce 831 pasovský biskup Reginhard údajně pokřtil „všechny Moravany“. Zápis asi reaguje na rozdělení působnosti salcburské a pasovské diecéze v misijních záležitostech a zřejmě spíše reflektuje skutečnost, že oblast Moravy připadla do pasovské diecéze. V první třetině 9. století již na Moravě křesťané skutečně žili a křest zřejmě přijal i Mojmir. Podobně se křesťanství šířilo i v Nitransku. První křesťanský kostel zde prokazatelně existoval nejméně od roku 833, zřejmě však již dříve – od roku 832 nebo

⁴⁴ K Velké Moravě viz v poslední době např. Havlík, E. L.: *Kronika o Velké Moravě*. 2. dopl. vydání, Jota, Brno 2013, Měřínský, Z.: *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. II. díl. Libri, Praha 2009, s. 239 násl., Třeštík, D.: *Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. 3. vyd., NLN, Praha 2013. Poláček, L.: *The Archeology of Mikulčice*. I. Archeologický ústav AV ČR, Brno 2008, Macháček, J.: *Břeclav – Pohansko. Digitální katalog archeologických pramenů*. Masarykova univerzita, Brno 2002. Prameny k dějinám Velké Moravy viz Bartoňková, D. a kol. (eds): *Magnae Moraviae Fontes historici – Prameny k dějinám Velké Moravy*. Masarykova univerzita-Filozofická fakulta, Brno 2008.

dokonce 828. Vysvěcen byl salcburským arcibiskupem Adalramem, což dokazuje, že i Nitransko uznávalo franskou svrchovanost. Pribina sám byl tehdy pohanem.

Otázka vzájemného vztahu Moravy a Nitranska (Nitravy) není úplně jasná. Víme jen, že v roce 833 Mojmír vypudil z Nitry Pribinu, čímž padla možnost vytvoření samostatného slovanského státního celku na západním Slovensku. Další Pribinovy osudy nejsou nezajímavé: se svou družinou se uchýlil do Panonie a dal se zde pod ochranu hraběte Východní marky Ratbona v domnění, že jej Frankové dosadí zpět na nitranský stolec. Aby posílil své postavení, přijal křesťanství, avšak franskou podporu stejně nezískal, neboť východofranský král Ludvík Němec proti Mojmírovi odmítl vystoupit. Pribina se proto obrátil o pomoc nejprve do Bulharska, tehdy mocné říše zahrnující i velkou část dnešního Srbska, a když neuspěl, uchýlil se ke knížeti posávského (panonského) Chorvatska Ratimírovi (před 829–838). Ani zde se mu ale nepodařilo získat podporu. Nakonec s podporou Ludvíka Němce získal pozemkový majetek v Pannonii jižně od jezera Balaton. Tato oblast byla po vytlačení Avarů jakousi „zemí nikoho“ a přicházeli sem slovanští osadníci. Ludvík Němec v roce 848 vytvořil z tohoto území závislé knížectví, které pak Pribina s titulem knížete spravoval až do své smrti. Pro nový státní útvar se v české historiografii ujal výraz Blatenské knížectví, nebo prostě Blatensko (podle Blatenského jezera, což je starší český název pro Balaton). O Pribinově smrti víme jen tolik, že byl údajně zabit Moravany, tj. zřejmě z Rostislavova návodu. V Blatensku pak vládl Pribinův syn Kocel.

Nitransko si sice i po Pribinově vypuzení nadále zachovalo jistou autonomii a bylo zřejmě používáno jako úděl pro členy rodiny (dynastie) Mojmírovců, moravský stát se nicméně po jeho připojení upevnil. Vznikl tak poměrně silný státní útvar nazývaný dnes Velkou Moravou. Sami obyvatelé ovšem tento název nepoužívali a nevíme ani, jak nazývali sami sebe. Pojem Velká Morava (*μεγάλη μορὰβία*, *megalé moravía*) použil poprvé teprve v polovině 10. století vzdělaný kronikář a císař Konstantin VII. Porfyrogennétos (912–959) ve svém díle O spravování říše (*De administrando imperio*). Zdomácněl až mnohem později díky barokním a osvíceneckým historikům 17. a 18. století.

O vnitřním uspořádání Velké Moravy, či velkomoravské říše, toho mnoho nevíme, protože franští kronikáři se o to nezajímali. Určité vědomosti nám poskytují archeologické výzkumy, které se od počátku padesátých let 20. stol. začaly intenzivně provádět v okolí Mikulčic a Uherského Hradiště. Z nálezů především vyplývá, že Morava byla v této době na mnohem vyšší úrovni než Čechy, přičemž přijímala civilizační podněty jak ze západu od Franků, tak z jihu z Byzance. Velkomoravská společnost byla již značně společensky diferencovaná, bohaté hroby dokazují existenci elity, zárodku příští šlechty. Obyvatelstvo se – podobně jako již v předcházejícím století – živilo převážně zemědělstvím. Zda bylo toto zemědělské obyvatelstvo osobně svobodné, anebo již v nějaké formě připoutané k půdě a závislé na vznikající šlechtě, jinak řečeno: do jaké míry se již na Moravě prosadily feudální vztahy, není známo. V hlaholsky psaném tzv. Clozově kodexu je zachována homilie sv. Metoděje, ve které se obrací k „velmožům, kteří mají lidi

ve své moci“. Z toho bývá vyvozováno, že určitá forma závislosti a poddanství na Moravě již musela existovat. Velká Morava znala patrně i instituci otroctví. Otroci však byli zřejmě spíše předmětem obchodu a fungovali jako sloužící, nikoliv jako bezprostřední výrobci, jako tomu bylo v antickém Řecku či Římě. Latinský výraz „servus“ ostatně znamená nejen otroka, ale i sluhu.

Na poměry raného středověku překvapuje existence poměrně velkých sídlišť na řece Moravě, kde na místě staršího osídlení vznikla dvě centra – první na ostrovech a meandrech řeky Moravy v prostoru mezi dnešními moravskými Mikulčicemi a slovenskými Kopčany, druhé, severnější, u nynějšího Starého Města u Uherského Hradiště. Menší sídliště bylo objeveno i na střední Moravě, v prostoru dnešní Olomouce. Ve všech těchto sídlištích se rozvíjela řemesla, především výroba kovových nástrojů a zbraní. Obě sídla byla i středisky dálkového obchodu. Nalezené mince jsou cizího, především byzantského původu. Z toho lze vyvodit, že se peníze používaly jen v dálkovém („mezinárodním“) obchodu, zatímco uvnitř země nebyly rozšířeny. Zde byla prováděna asi naturální směna (obchod na základě výměny zboží za zboží). Které ze dvou sídlišť – Mikulčice či Staré Město – bylo „hlavním městem“ Velké Moravy, není známo. Mikulčice se jeví jako větší a významnější, avšak je možné, že říše neměla jediné centrum. V raném středověku bylo běžné, že panovník se svou družinou neustále putoval po své zemi a zdržoval se na různých místech, aby tak mohl potlačovat možné vzpoury.

V roce 840 Ludvík I. Pobožný zemřel a říše se stala dějištěm bojů mezi jeho syny. Ty ukončila teprve v roce 843 smlouva ve Verdunu, definitivně dělící říši na tři části tvořící základ pozdější Francie, Německa a nárazníkového pásu – Burgundska. Dá se předpokládat, že v této době rozbrojů Mojmír žádné poplatky neodváděl a fakticky tak přerušil i formální závislost na Ludvíku II. Němci (843–876), který verdunskou smlouvou získal říši východofranskou (později zvanou též německou), tedy to území, které jako bavorský král fakticky ovládal již dříve. Bylo jasné, že Ludvík Němec bude chtít závislost Moravy obnovit. Pozornost Ludvíka Němce se ale bezprostředně po roce 843 zaměřila na Polabské Slované, proti kterým vytáhl hned roku 844, a pak na Slované v Čechách. Výrazem potvrzení jejich závislosti, avšak zároveň i jejich politického vzestupu byl nepochybně křest čtrnácti českých knížat v Řezně za Ludvíkovy přítomnosti v roce 845. Teprve následující rok (846) vytáhl Ludvík Němec proti Moravanům. Fuldské anály jsou ale ohledně této události velmi stručné: „V polovině srpna vytáhl [Ludvík Němec] proti moravským Slovanům, kteří se chtěli odtrhnout. Když tam všechno uspořádal a urovnal podle své vůle, ustanovil jim [tj. Moravanům] za vévodu Rostislava, Mojmírova synovce.“ Z textu ovšem není jasné, zda se tažení uskutečnilo ve snaze potrestat Mojmíra za jeho odpadnutí, anebo zda v té době Mojmír zemřel a v zemi nastalo bezvládí, kterého Ludvík využil k zásahu do vnitřních moravských věcí. Zřejmé je pouze, že se Rostislav (nebo Rastislav) ve snaze získat knížecí stolec stal Ludvíkovým spojencem. Pokud v té době na stolci ještě seděl Mojmír, byl nepochybně Ludvíkem sesazen a v rámci „nového uspořádání poměrů na Moravě“ nejspíše zabit.

Rostislav I. a Svatopluk

Poté, co se Rostislav I. stal knížetem, zahájil expanzi směrem do horního Pomoraví a Pováží. S Ludvíkem Němcem udržoval kníže zatím přátelský vztah, formálně uznával jeho nadřazenost a odváděl mu tribut. V průběhu deseti let po svém nástupu na knížecí stolec dokázal Rostislav přeměnit svoje knížectví v sílu, představující již pro východofranskou říši vážného konkurenta. Bylo jen otázkou času, kdy se oba panovníci střetnou. V roce 855 se Rostislav proti Ludvíkovi vzbouřil. Ludvík Němec osobně vedl proti moravskému knížeti vojenskou výpravu, která však nebyla úspěšná. Rostislav na ni odpověděl vyplněním oblasti na jih od Dunaje. Následovala další franská výprava, která rovněž nepřinesla úspěch. Rostislavovi se naopak podařilo získat podporu syna Ludvíka Němce Karlomana (okolo 828–880), hraběte Východní marky, který roku 861 zahájil proti otci vzpouru a zmocnil se východní části jeho území. Avšak v roce 863 Ludvík Němec vzpouru potlačil a potom se rozhodl definitivně vypořádat i s Rostislavem. V roce 864 jeho vojska oblehla Rostislava v pevnosti Dowina, tj. s největší pravděpodobností na Devíně (při soutoku Moravy a Dunaje). Zde byl Rostislav donucen znovu uznat Ludvíkovu svrchovanost a zavázat se, že bude i se svými velmoži zachovávat králi věrnost.

Rostislavův pád nakonec způsobil jeho vlastní synovec jménem Svatopluk, který možná sehrál obdobnou úlohu, jako kdysi Rostislav ve vztahu k Mojmírovi. O Svatoplukovi víme jen tolik, že vládl jako údělný kníže v Nitransku, tedy na místě, kde kdysi působil Pribina. V roce 869 znovu vypukla válka mezi Rostislavem a Ludvíkem Němcem, který již v této době vystupoval jako „král německý“. Ludvíkova výprava se rozdělila na dvě části, z nichž jedna se měla vypořádat se Svatoplukem. Tento úder byl úspěšný. V roce 870 uzavřel Svatopluk separátní mír a dal se i s celým údělným knížectvím pod ochranu již zmíněného Ludvíkova syna Karlomana, který se roku 865 smířil se svým otcem a obdržel zpět Východní marku. Podle Fuldských análů Rostislav chtěl nechat synovce zabít nájemnými vrahy během hostiny ve svém blíže neurčeném sídle, avšak „spravedlivým soudem Božím“ se Svatopluk o spiknutí včas dozvěděl a pod záminkou lovu utekl. Rostislav se svou družinou jej pronásledoval, avšak sám přitom upadl do léčky a byl zajat. Svatopluk pak odevzdal svého strýce Frankům. Rostislav byl odsouzen za zradu k smrti, pak mu ale byla udělena milost: byl „pouze“ oslepen a uvržen do jakéhosi kláštera v Bavorsku, kde brzy zemřel.

Konfliktu mezi Rostislavem a Svatoplukem se rozhodl využít Ludvík Němec ke „konečnému řešení moravské otázky“, které spočívalo v obsazení země Franky. Karloman jako hrabě Východní marky dosadil do země své správce jménem Engelšalk a Viliam. Zmocnil se také panovnického pokladu. Vděčnosti se od Karlomana nedočkal ani Svatopluk: původně byl sice ponechán v Nitransku, ale v roce 871 byl zajat, podobně jako jeho strýc uvězněn v Bavorsku a obviněn ze zrady. Franská správa vyvolala ve stejném roce povstání. Moravané se vzbouřili a protože se domnívali, že Svatopluk již nežije, ustanovili svým vládcem jakéhosi

Slavomíra či Slavomara (Sclagamarus), údajně kněze a Svatoplukova příbuzného, který prý vládu přijal jen pod nátlakem. Vzbouřenci vedeni Slavomírem se probili „až starému městu Rastislavovu“, tj. buď k Mikulčicím či ke Starému Městu u Uherského Hradiště, a zde se opevnili. Karlomana přivedlo povstání k názoru, že uvěznění dříve poslušného Svatopluka bylo chybou a trvalá okupace Moravy není možná. Rozhodl se vrátit moc Svatoplukovi, který v jeho očích představoval menší zlo, než vůdce vzbouřenců Slavomír. Svatopluk byl propuštěn z vězení a byl postaven do čela vojska složeného především z Bavorů a Korutanců, které mělo likvidovat Slavomírovo povstání. Svatopluk sice přitáhl s tímto vojskem před „Rostislavovo město“, pak však tajně vojsko opustil a odebral se k Slavomírovi, který mu dobrovolně odevzdal vládu. Vzápětí Svatopluk s moravskou posádkou zaútočil na nic netušící bavorské vojsko před městem, které zcela rozprášil. Mezi padlými byli i franští správci Engelsalk a Viliam.

Frankové se samozřejmě s porážkou nesmířili a již následující rok (872) podnikli na Moravu novou výpravu. V květnu 872 poslal Ludvík Němec vojsko složené hlavně z Duryнкů a Sasů. Jiné franské vojsko současně zaútočilo na Čechy, kam Frankové poprvé vpadli již v říjnu předcházejícího roku, zřejmě neúspěšně. Hlavní proud směřující na Moravu postupoval podle Dunaje, resp. po Dunaji. Výpravě se dokázal Svatopluk ubránit tím, že zatímco franská vojska plenila Čechy a Moravu, obešli Moravané franské vojsko, podnikli výpad k Dunaji a zničili zde franské lodě chráněné jen malými bavorskými oddíly.

Neúspěchy Franků nakonec vedly k zahájení diplomatického jednání. V létě 874 přijelo do bavorského Forchheimu moravské poselstvo vedené knězem Janem z Benátek, který zřejmě sloužil Svatoplukovi jako jakýsi kancléř. Svatopluk nabídl Ludvíku Němci přísahu věrnosti a odvádění každoročního poplatku výměnou za uznání své úplné svrchovanosti nad moravským územím. Podpisem forchheimského míru tak východofranská říše fakticky uznala nezávislost Moravy. Když v roce 876 Ludvík Němec zemřel a došlo k dělení jeho říše, připadlo „království Slovanů“ spolu s Bavorsky, Korutany a Pannonií Karlomanovi. Závislost Velké Moravy ovšem zůstala stejná, jako ji určoval forchheimský mír. Formální přísahu věrnosti pak Svatopluk obnovil na hoře Comianu u řeky Tulny (v Dolním Rakousku) v roce 885 i císaři Karlovi III. Tlustému (876–887).

V sedmdesátých letech dosáhl rozmach velkomoravské říše svého vrcholu. Na severu k říši připadlo území kmene Holasiců, tj. dnešní severní Morava a území Slezska kolem Opavy, na jihu bylo v blíže nezjistitelné době připojeno někdejší Pribinovo knížectví u Balatonu a v letech 873–874 po bojích s bavorským vévodou a pak německým králem Arnulfem Korutanským (887–899), synem Karlomana, zřejmě i některé oblasti v Pannonii. Boje s Arnulfem vyplňovaly poslední léta Svatoplukovy vlády. Svatoplukova expanze na západě a na severu byla nepochybně úspěšnější a trvanlivější: do roku 879 byly k Moravě dále připojeny Čechy, část Potisé a území kolem horní Odry a Visly. Svatopluk začal být označován jako král, i když nemáme žádné zprávy o nějaké jeho formální korunovaci.

Počátky křesťanství a cyrilometodějská mise

Křesťanství se na Moravě šířilo nejpозději od počátku 9. století prostřednictvím misí pasovského biskupství. Protože křesťanství se všeobecně v raně středověkých státech šířilo shora, dá se předpokládat, že pokřtěna byla především knížata a jednotliví velmoži – členové knížecí družiny, zatímco mezi nižšími vrstvami se nové náboženství šířilo mnohem pomaleji. Přítomnost duchovenstva pasovské diecéze měla ovšem své politické důsledky: toto duchovenstvo bylo spjato s Franky a logicky tedy nemělo zájem na Rostislavových snahách zbavit se závislosti na Ludvíku Němci. Řečeno moderním jazykem, za nekonečných válek mezi Rostislavem a Ludvíkem, resp. Karlomanem působili tito kněží jako „pátá kolona“. Rostislav brzy pochopil, že k vymanění z franské závislosti bude nezbytná také vlastní moravská církevní provincie s biskupem sídlícím na Moravě a opírajícím se o knížecí moc. V této věci se Rostislav obrátil v roce 861 na papeže Mikuláše I. (858–867), avšak neuspěl. Papež si zřejmě nechtěl rozhněvat Ludvíka Němce a východofranské biskupy, protože potřeboval jejich pomoc v právě probíhajícím konfliktu se západofranským králem Lotharem. Je ale také možné, že Rostislav prostě neměl dostatek trpělivosti a nevzal v úvahu tehdejší složitou situaci v Římě.

Poté, co Rostislav neuspěl u římského papeže, obrátil se následující rok se stejnou žádostí na byzantského císaře Michaela III. V roce 862 přišlo do Konstantinopole moravské poselstvo, které žádalo o vyslání misionářů a zřízení biskupství.⁴⁵ Svou žádost o vyslání misionářů údajně zdůvodnili tím, že lid na Moravě se sice již odřekl pohanství a drží se Kristova zákona, avšak v kraji působí „mnozí učitelé křesťanství z Vlach (tj. z Itálie), z Řecka i Němec, rozličně učíce“ a potřebný je tedy „takový učitel, který by pravou křesťanskou víru vyložil“.⁴⁶ Císař Michael III. slíbil, že Rostislavově žádosti vyhoví. Rozhodl se vyslat na Moravu křesťanskou misi vedenou bratry Konstantinem a Metodějem, syny vysokého byzantského úředníka a důstojníka ze Soluně, o kterých se předpokládá, že byli po matce slovanského původu. Oba bratři již v roce 860 vedli diplomatické poselstvo k Chazarům, žijícím na břehu Kaspického moře, přičemž Konstantin na této cestě objevil na Krymu údajné ostatky svatého Klimenta, v pořadí čtvrtého papeže, který zde byl ve svém vyhnanství údajně na příkaz císaře Trajána roku 101 zavražděn. Konstantin, zvaný Filozof, měl rozsáhlé vzdělání, jeho bratr Metoděj byl původně správním úředníkem a pak opatem velkého kláštera. Mise Konstantina a Metoděje, ve které byli i jejich žáci

⁴⁵ Přehled nejnovější literatury o cyrilometodějské misi je uveden v Akademické encyklopedii českých dějin. I. (A-C), HÚ AV ČR, Praha 200, s. 378. Autorem hesla je Dušan Třeštík.

⁴⁶ Tato scéna je popsána v „Životě sv. Konstantina“ (kap. XIV), který spolu s „Životem sv. Metoděje“ tvoří tzv. „panonské legendy“, hlavní zdroj našich poznatků o životě soluňských bratří. Oba životopisy byly napsány některým z jejich žáků a dochovaly se v pozdějších opisech (nejstarší je z 15. století). Panonské legendy byly opakovaně vydány, viz Ratkoš, P.: *Pramene k dejinám Velkej Moravy*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1964, Bartoňková, D. a kol. (eds): *Magnae Moraviae fontes historici* II., Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1967.

a zřejmě i četný ozbrojený doprovod, přišla na Moravu někdy koncem roku 863 či na počátku roku 864. Přinesla Rostislavovi ostatky svatého Klimenta a byla s velkou pompou uvítána na knížecím dvoře.

K pochopení politického významu cyrilometodějské mise je nutné znát tehdejší vztahy mezi Římem a Konstantinopolí. Ačkoliv teoreticky vzato byla křesťanská církev doposud jednotná (k tzv. velkému schizmatu, tj. definitivnímu rozdělení křesťanství na západní a východní došlo teprve roku 1054), ve skutečnosti zde již dávno existovaly církve dvě. Východní církev fakticky neuznávala nadřazenost římských biskupů, tj. papežů, a papeže považovala jen za jednoho z patriarchů. Právě v době Rostislavova panování vypuklo mezi západní a východní církví tzv. fótiovské schizma. Konstantinopolský patriarcha Fótios (858–867 a 877–886) sepsal všechny věroučné rozdíly mezi východní a západní církví a vystoupil pak s tvrzením, že církev západní se od původního učení odchýlila. Byl dán papežem Mikulášem I. do klatby, avšak protože měl podporu císaře Michaela III., rozhodl se klatbu ignorovat a dál vystupoval jako patriarcha. Přijetí mise z Byzance proto už v teoretické rovině znamenalo zásah do pravomoci pasovského biskupství. Už před příchodem mise byli ostatně pasovští kněží z Moravy Rostislavem vypovězeni.

Cyrilometodějská mise trvala čtyři roky (do roku 867) a měla velký kulturní a civilizační význam. Oba solunští bratři sice našli na Moravě již poměrně velký počet křesťanů, jako celek však země byla ještě nesporně spíše pohanská. Pro šíření nové víry bylo pro oba misionáře výhodou, že jazyk Slovanů, kterým se hovořilo v okolí Soluně a který oba bratři znali, byl v 9. století pro Moravy ještě srozumitelný, takže mezi misionáři a místním obyvatelstvem neexistovala jazyková bariéra. Bratři nepřišli na Moravu s prázdnou. Konstantin již předem přeložil do slovanského jazyka bohoslužebné knihy, především misál (texty pro mši), breviář (texty pro denní modlitby pro kněze) a části Nového zákona, což později dokončil Metoděj. Konstantin vymyslel zvláštní abecedu zvanou hlaholice, kterou bylo možné psát slovanské texty. Kázání i celou mši odbývali v slovanském jazyce a nikoliv v latině, takže byla místnímu obyvatelstvu srozumitelná. Ovšem, po už zmíněném obležení Rostislava na Devíně a jeho vynuceném míru s Ludvíkem Němcem se na Moravu vrátili latinští kněží z pasovské diecéze. Ti považovali bohoslužby v slovanském jazyce za herezi a začali proti ní ostře vystupovat.

V roce 867 Konstantin a Metoděj opustili Moravu a hodlali se zřejmě vrátit do Konstantinopole, podle některých úvah také proto, aby získali vyšší svěcení. Vzali s sebou své žáky, kteří měli být v cizině vysvěceni na kněze, aby mohli na Moravě pokračovat v misijní činnosti. Na své cestě se zastavili v Blatenském knížectví u Kocela, který měl rovněž zájem o jejich misijní působení. V Kocelově knížectví se k misionářům údajně připojilo dalších padesát žáků⁴⁷; poté se odebrali do Benátek. Zde se dozvěděli, že císař Michael III. byl v Konstantinopoli zavražděn a jeho chránělec (a Konstantinův protektor) Fótios sesazen. K pobytu

⁴⁷ Život sv. Konstantina, kap. XV.

v Benátkách se váže také známá Konstantinova disputace s tzv. trojjazyčníky, tj. stoupenci tvrzení, že bohoslužby mohou být slaveny jedinečně v hebrejštině, řečtině či latině.⁴⁸

Oba bratři v Benátkách přijali pozvání papeže Mikuláše I. k návštěvě Říma. Během jejich cesty do „věčného města“ Mikuláš zemřel a na svatý stolec usedl jeho nástupce Hadrián II. Oba bratři mu odevzdali ostatky svatého Klimenta a v disputaci obhájili pravověrnost svého učení, především pak kázání a mši ve slovanském jazyce.

Konstantin se z Říma již nevrátil. Vstoupil zde do kláštera, kde přijal mnišské jméno Cyril a krátce na to v roce 869 zemřel ve věku dvaadvaceti let. Papež Hadrián bulou *Gloria in excelsis Deo* (Sláva Bohu na výsostech) uznal slovanský bohoslužebný jazyk, v českém prostředí tradičně označovaný jako staroslověnský. Kníže Kocel se patrně někdy v této době obrátil na papeže s žádostí o vytvoření biskupství v Pannonii. Papež k němu skutečně poslal Metoděje jako svého legáta (vyslance pro zvláštní úkoly).⁴⁹ Po Metodějově návratu do Říma jej po vysvěcení papež jmenoval pannonským biskupem, podřízeným přímo Svatému stolci. Metoděj se hodlal vrátit na Moravu, avšak během cesty roku 870 upadl do zajetí bavorských biskupů. Frisinský biskup Anno a pasovský biskup Hermanrich spolu se salcburským arcibiskupem Aldawinem obvinili Metoděje z uzurpace biskupských práv, které se měl dopustit tím, že bez jejich svolení působil na území jejich diecézí. Salcburští arcibiskupové totiž považovali Pannonii za své území, kde jako první organizovali misie. Metoděj byl postaven před církevní soud a pak uvězněn v jednom švábském klášteře. Teprve počátkem roku 873 nový papež Jan VIII. (872–882) vymohl pod hrozbou církevních trestů jeho propuštění a Metoděj se mohl odebrat na Moravu, kde v té době již vládl Svatopluk. Morava se stala samostatnou církevní provincií, jak to zamýšlel Rostislav.

Na Moravě žil Metoděj jako arcibiskup celkem patnáct let. Vykopávky základů sakrálních staveb ve Starém Městě a v Mikulčicích ukazují, že v této době byl postaven největší počet kostelů. Není pochyb, že se v nich sloužily slovanské bohoslužby. Metodějův druhý pobyt byl ale vyplněn především zápasem s latinskými kněžími a nakonec i se Svatoplukem, který se časem začal přiklánět na jejich stranu. Pasovské misie zesílily především v důsledku forchheimského míru, který otevřel jejich působení dveře dokořán. Noví misionáři se ovšem odmítali podřizovat Metodějovi. V čele latinského kléru stanul jakýsi Wiching, který opakovaně denuncoval Metoděje u papeže jako kacíře. Metoděj se opět musel odebrat do Říma, aby se obhájil. Papež Jan VIII. sice potvrdil Metodějovy pravomoci, avšak zároveň jmenoval Wichinga nitranským biskupem. Spory mezi oběma biskupy pak pokračovaly a skončily tím, že Metoděj uvrhl Wichinga do klatby. V roce 881 Metoděj navštívil Konstantinopol, údajně na pozvání samotného císaře Basileia I. Makedonského (867–886). Pozadí cesty není úplně

⁴⁸ Život sv. Konstantina, kap. XVI.

⁴⁹ Život svatého Metoděje, kap. VIII.

jasné, ale protože v letech 879–880 byl rehabilitován Fótios a tím formálně překonáno tzv. fótiovské schizma, zdá se, že se cesta uskutečnila se souhlasem papeže Jana VIII. Metoděj se vrátil na Moravu, kde zemřel 6. dubna 885. Pochován byl v katedrálním chrámu, o kterém ale nevíme, kde se přesně nacházel.

Metodějovým nástupcem se měl stát moravský kněz Gorazd, kterého si Metoděj sám vybral. Víme o něm, že byl velmi vzdělaný, vedle slovanského jazyka ovládal i latinu a řečtinu. Wiching – údajně na základě jakýchsi padělaných listin – ale v Římě přesvědčil papeže Štěpána V. (885–891), že již Jan VIII. slovanskou bohoslužbu zakázal a že Metodějovo učení nebylo v souladu s římskou církví. Papež poslal Svatoplukovi bulu, ve které zapověděl slovanskou bohoslužbu a Wichinga, plně rehabilitovaného, ustanovil dočasným správcem metropole. Gorazd byl povolán do Říma, kde měl být přezkoušen z pravověrnosti. Do Říma se ale Gorazd nikdy nedostal, protože Wiching se urychleně vrátil na Moravu, sesadil jej a uvrhl do vězení. Zároveň začalo pronásledování dalších Metodějových žáků. Svatopluk, který měl zájem na dobrých vztazích s papežem, se plně přiklonil na Wichingovu stranu. S jeho souhlasem byli nejnadanější Metodějovi žáci Kliment (později zvaný Ochridský), Naum, Angelarius a Lavrentij nejprve uvězněni a pak spolu s dalšími v zimě roku 886 vypovězeni z Moravy. Vyhnancům poskytl útočiště bulharský kníže Boris I. Vyhnání Metodějových žáků se Svatoplukovi mělo brzy vymstít: v roce 893 Wiching přeběhl na stranu Arnulfovu, což ve svých důsledcích znamenalo i zánik samostatné moravské arcidiecéze.⁵⁰

I když po vyhnání Metodějových žáků se Morava vrátila k latinskému obřadu a po velkém schizmatu roku 1054 české země již trvale patřily do oblasti církve západní (římskokatolické), zanechala cyrilometodějská mise v dějinách trvalou kulturní stopu. Zasluhou obou světců se po Moravě rozšířilo křesťanství a Morava se tak definitivně zapojila do tehdejší kulturní Evropy, kam podle středověkých představ patřily výhradně křesťanské národy (rozuměj: národy v tehdejším smyslu). Památku Cyrila a Metoděje si v době národního obrození v 19. století přisvojili Češi a Slováci i jako symbol představitelů slovanské kultury.⁵¹ Význam obou světců pochopila i katolická církev, což je zřejmé i z toho, že bez ohledu na velké schizma je papež Lev XIII. (1878–1903) prohlásil roku 1880 za světce. Svátek svatého Cyrila a Metoděje, připadající podle katolického kalendáře na 5. červenec, se stal po roce 1918 v Československé republice státním svátkem a je jím i v současnosti jak v České, tak i ve Slovenské republice.

⁵⁰ Kadlec, J.: *Přehled českých církevních dějin*. I. Zvon, Řím 1989, s. 31–32.

⁵¹ K sv. Cyrilovi a Metodějovi se hlásí i další slovanské národy, především Bulhaři a Makedonci – viz k tomu podrobněji Rychlík, J. – Rychlíková, M.: Kult sv. Cyrila a Metoděje a jeho nacionalizace v moderní době. In: *Národopisná revue*, roč. XXIII, 2013, č. 2, s. 75–82.

Zánik velkomoravské říše

Svatopluk zemřel v roce 894. O jeho bezprostředním nástupci není nic známo. Byzantský císař a kronikář Konstantin VII. Porfyrogennétos zaznamenal dodnes známou historiku o třech Svatoplukových prutech: podle ní měl Svatopluk tři syny, které si nechal k sobě povolat, podal jim svazek prutů a požádal je, aby je zlomili. Když to žádný z nich nedokázal, rozdělil svazek na jednotlivé pruty, které pak každý ze synů již zlomil lehce. Svatopluk prý použil příklad k tomu, aby ukázal svým synům potřebu vzájemné svornosti. Ti jej však neposlechli a přivedli vzájemnými boji říši k záhubě.

Historka má racionální jádro pouze v tom, že Svatopluk měl více synů, kteří se – jak bylo ostatně v té době zcela obvyklé – po jeho smrti začali svářet o vládu. Ve Fuldských análech je k roku 894 uvedeno, že Moravané uzavřeli mír s Arnulfem, se kterým v posledních dvou letech svého života bojoval Svatopluk. Jméno nového vladaře v textu není, avšak předpokládá se, že se jím stal Svatoplukův syn Mojmír II. Ten se ovšem ve Fuldských análech připomíná až k roku 898, kdy se dostal do sporu s jiným Svatoplukovým synem, rovněž jménem Svatopluk. Podle analogické situace na sklonku vlády Rostislavovy lze předpokládat, že Mojmír II. byl knížetem celé říše, zatímco Svatopluk II. v letech 894–898 úředním knížetem v Nitransku.

V uvedené době byla již velkomoravská říše na sestupné dráze, neboť v roce 895 od ní odpadly s pomocí bavorského, resp. německého krále Arnulfa Čechy. Arnulf stál zřejmě i za pokusem Svatopluka II. zmocnit se vlády. Mojmír II. tehdy ještě dokázal situaci zvládnout. Napomohlo mu i to, že v roce 899 se pod jeho ochranu dal markrabí Východní marky Isanrik, čímž si moravský kníže zajistil jeho spojenectví proti Bavorům. Mojmírovi II. se také podařilo na čas obnovit samostatnou moravskou církevní organizaci. Papež Jan IX. (898–900) vyhověl jeho žádosti a poslal roku 899 na Moravu tři legáty, kteří tam vysvětili jednoho arcibiskupa a tři biskupy.

Pohromou pro Velkou Moravu se nakonec nestala nesvornost bratří, jak napsal Konstantin VII. Porfyrogennétos⁵², ale vpád Maďarů. Vpády těchto nových kočovníků z východu do Pannonie začaly již v roce 862, přičemž další jsou doloženy v letech 881 a 889. Podle franských pramenů pozval Maďary sám Arnulf, aby mu pomohli porazit Svatopluka, avšak Svatopluk je v roce 892 odrazil. V roce 894 Maďaři zpustošili Pannonii. V té době ještě větší část maďarských kmenů kočovala mezi Besarábíí a Karpaty. O rok později si ale byzantský císař Lev VI. (886–912) povolal Maďary na pomoc proti bulharskému carovi Symeonovi I. (893–927). Maďarské tlupy byly na byzantských lodích dopraveny do ústí Dunaje a pak vysazeny na pravém (jižním) břehu, odkud zpustošili bulharské území. Aby se jich zbavil, uzavřel Symeon I. spojenectví s jinými kočovníky – Pečeněhy. Pod jejich tlakem Maďaři ovšem odešli nejen z Bulharska, ale definitivně i ze svých původních sídel mezi Dněprem, Prutem a Bugem. V mnohem

⁵² Československá vlastivěda III, Lidová kultura. Orbis, Praha 1968, s. 272.

větší míře se pak znovu objevili v Uherské nížině a také na horním toku Tisy a v povodí Bodrogu.

Akutní nebezpečí Maďarů si Mojmír II. dobře uvědomoval. V lednu 901 se moravští poslové objevili na říšském sněmu v Řezně, aby východofranské říši, v jejímž čele stál nyní Ludvík III. (známý jako Ludvík Dítě, protože nastoupil na trůn jako nezletilý), nabídli spojenectví. Spojenectví přechodně přineslo pozitivní výsledky, když vojsko Ludvíka Dítěte porazilo plenící Maďary v Korutanech. Následující rok byli Maďaři poraženi Mojmírem II. při pokusu o vpád na Moravu. V další etapě bojů, která vypukla v roce 904, však již Maďaři měli jasnou převahu. Východofranská říše se pod jejich nájezdy fakticky přeměnila ve shluk samostatných a vzájemně pak soupeřících vévodství. Někdy v roce 906 nebo 907 vyvrátili Maďaři i velkomoravskou říši. Osud Mojmíra II. není znám a také písemné zprávy o moravském území jsou velmi kusé. Východní část Velké Moravy odpovídající zhruba dnešnímu Slovensku byla od konce 10. století postupně začleňována do vznikajícího uherského státu, zatímco část západní, tedy současná Morava, se v 11. stol. stala součástí nového státu českého.

Velkomoravská říše trvala pouhých osmdesát let, tedy zhruba tak dlouho, jako ve dvacátém století Československo. Přesto se stala neopomenutelnou součástí českých i slovenských dějin. Proto se historikové obou národů k tomuto útvaru stále vrací. Často bývá kladena otázka, k dějinám kterého národa vlastně Velká Morava patří. Tato otázka vždy měla svůj politický význam. Česká historiografie 19. století chápala Vekou Moravu jako integrální část dějin českého národa a jako první český stát.⁵³ V období existence Československa byla Velká Morava vydávána za „první stát československého národa“, resp. za „první společný stát Čechů a Slováků“, kteří se rozešli v důsledku maďarské invaze, aby se po tisíciletém odloučení opět sešli (v roce 1918) v Československé republice. T. G. Masaryk např. napsal: „Československo je obnovením bývalého českého (a velkomoravského) státu.“⁵⁴ Obdobně vnímali Velkou Moravu např. historik Václav Chaloupecký⁵⁵ či slovenský politik Ivan Dérer.⁵⁶ I v období socialismu byla „Velká Morava“ chápána jako „počátek československé státnosti.“⁵⁷ Současně ovšem již od konce 19. století si Velkou Moravu přisvojovala i historiografie slovenská.⁵⁸ Především v letech existence válečné Slovenské republiky (1939–1945) pak byla Velká Morava těmito slovenskými historiky přímo vydávána za první slovenský stát a její obyvatelé za staré Slováky.⁵⁹ Podobné

⁵³ Palacký, F.: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. I. díl. 5. vyd., Praha: L. Mazáč, 1933, s. 78.

⁵⁴ Masaryk, T. G.: *Slované po válce*. Nakl. Stanislav Minařík, Praha, 1933, s. 8–9.

⁵⁵ Chaloupecký, V.: Říše velkomoravská. In: *Idea československého státu*. Národní rada československá, Praha 1930, s. 20–21.

⁵⁶ Dérer, I.: *Československá otázka*. Orbis, Praha, 1935, s. 62.

⁵⁷ Poulik, J.: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Academia, Praha, 1985.

⁵⁸ Sasinek, F. V.: *Dějiny počiatkov terajšieho Uhorska*. Tlačiareň F. X. Škarnicla, Skalica, 1868.

⁵⁹ Hrušovský, F.: *Slovenské dejiny*. 4. vyd., Matica slovenská, Turč. Sv. Martin, 1940, s. 48–55. Polakovič, Š.: *Naše korene v základoch Európy*. Matica slovenská, Martin, 1994, s. 106–109.

tendence se znovu objevily i po roce 1989,⁶⁰ byť naprostá většina slovenských historiků dnes takovéto pojetí odmítá jako ahistorické. Ve skutečnosti nebyla Velká Morava ani česká, ani slovenská a tím méně československá. Národy, jak je známe dnes, v té době ještě neexistovaly, takže lze hovořit jen o státu západních Slovanů. Civilizační přínos Velké Moravy pro dnešní Čechy i Slováky tím ovšem nijak není zpochybněn.

⁶⁰ Ďurica, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. 2. vyd. Štátne pedagogické nakladateľstvo, 1996, s. 879–880 (5. vydání Lúč, Bratislava 2013). Viz též Ďuricův úvod k novému vydání pannonských legend z roku 2013: *Život Konštantína a život Metoda*. Matica slovenská, Martin, 2013, s. 5–18.

KAPITOLA 2

VZNIK ČESKÉHO STÁTU

Geneze českého státu⁶¹

Počátky českého státu jsou skryty v temnotách, kterými teprve v polovině 9. století proniká občas paprsek světla.⁶² Podle franských záznamů bylo 13. ledna 845 pokřtěno v Řezně čtrnáct českých knížat.⁶³ Z uvedené zprávy vyplývají dvě skutečnosti: 1) na území Čech tehdy vládlo více knížat a žili zde již i křesťané a 2) knížat bylo zřejmě více než čtrnáct (protože jinak by kronikář asi jednoduše napsal, že byla pokřtěna česká knížata, a nepotřeboval by uvádět jejich počet). Existenci většího počtu knížat potvrzuje i franská zpráva z roku 871 o přepadení svatebního průvodu „dcery jednoho českého knížete“ ozbrojenou družinou Franků. Dcera jakéhosi českého knížete byla vyslána na Moravu, aby se tam provdala za knížete moravského, snad přímo Svatopluka. Po cestě byl její svatební průvod přepaden oddílem Franků, kteří prý ukořistili 644 (!) koní.

Již v minulé kapitole byla řeč o mýtických českých knížatech, jejichž jména uvádí poprvé Kosmas Pražský (Krok – Libuše – Nezamysl – Mnata – Vojen – Vnislav – Křesomysl – Neklan – Hostivít). Kosmas zároveň zaznamenal pověsti spojené s těmito knížaty. Dnes jsou v českém prostředí známy především díky literárnímu zpracování spisovatele Aloise Jiráska z konce 19. století, který je vydal pod názvem *Staré pověsti české*. Z uvedeného okruhu pověstí jsou nejznámější dvě: o Libuši a o lucké válce. Podle první pověsti panoval po praotci Čechovi nad Čechy jakýsi Krok, který neměl syny, ale pouze tři dcery. Nejmladší z nich jménem Libuše, která byla obdařena velkou moudrostí a věšteckými schopnostmi, převzala po Krokovi vládu nad Čechy. Jednou měla jako kněžna na shromáždění lidu rozsoudit spor dvou bratří o dědictví. Jeden z bratří nebyl

⁶¹ K dějinám raně středověkého českého státu viz Bláhová, M. – Frolík, J. – Profantová, N.: *Velké dějiny zemí koruny české*. Sv. I. Do roku 1197. Paseka, Praha 1999, s. 263–343. Tam viz i odkazy na další literaturu (s. 754 násl.).

⁶² Viz Třeštík, D.: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. NLN, Praha 2008

⁶³ Tento záznam obsahují už zmíněné Fuldské anály (*Annales fuldenses*), ale vyskytuje se také ve dvou dalších pramenech – *Herimanni Augiensis Chronicon* a *Sigiberti Gemblacensis Chronica* – viz Měřinský, Z.: cit. práce, díl II., s. 166.

s rozsudkem spokojen a odmítl jej se slovy, že je „hanba mužům, kterým vládne žena“. Na žádost shromážděného lidu, který žádal, aby Čechům vládl muž, povolala pak Libuše na knížecí stolec Přemysla Oráče, rolníka ze vsi Stadice, za kterého se provdala. Přemysl pak založil novou dynastii. Ve zkrácené verzi je pověst o Libuši zaznamenána i v tzv. Kristiánově legendě, jejíž původ část historiků klade do 10. století, zatímco jiní ji považují za padělek vzniklý teprve ve století čtrnáctém.⁶⁴ Pověst o lucké válce vypráví o boji Vlastislava, knížete Lučanů, s českým knížetem Neklanem. Její obsah je stručně tento: Lučané po mnoho let napadají Čechy, avšak Neklan má strach s nimi bojovat. Nakonec proti nim vypraví vojsko pod vedením jakéhosi Týra, který se převlékne za knížete. Vlastislav svolá lucké vojsko a vytáhne proti Čechům. S nimi vytáhne do boje i Strab z vesnice Žalany, který má za ženu Češku, někdejší otrokyni, které daroval svobodu. Strabovi před odchodem do války sdělila lucká čarodějnice tajemství: Lučané tentokrát v boji neuvítězí, protože české čarodějnice jsou mocnější než lucké. Strab se může zachránit, jestliže zraní v boji prvního Čecha, odřeze mu uši a potom, aniž se ohlédne, se vrátí domů. Ve strašné řeži na Turském poli (nedaleko Žatce) sice Týr padne, avšak zahyne i Vlastislav a všichni Lučané až na Straba, který se zachoval přesně podle rady čarodějnice. Když se vrátí domů, najde tam umírající ženu, které chybějí uši. Tak Strab poznává, že Čechem zraněným v boji byla jeho vlastní manželka. Kníže Neklan, který se svou zbabělostí zachránil, pak v čele nového vojska vyplní zemi Lučanů a připojí ji ke svému území.

Do jaké míry odrážejí tyto pověsti skutečné události nejstarších českých dějin, je předmětem sporů již od konce 18. století. Zatímco do té doby byly pověsti chápány jako popis skutečných událostí a tedy jako věrohodný historický pramen, od 19. století byla jejich historičnost zpochybňována. Také dnes se historikové stavějí k historicitě těchto pověstí maximálně kriticky a jako historický pramen je v zásadě odmítají, avšak na druhé straně připouštějí určité jejich vazby k realitě.⁶⁵ Pověst o Přemyslovi a Libuši je nepochybně rodovou pověstí první knížecí a potom královské dynastie Přemyslovců. Naproti tomu pověst o lucké válce, o které folkloristé předpokládají, že existovala v raném středověku ve formě hrdinského eposu, má zřejmě své reálné jádro v ozbrojeném konfliktu Čechů s Lučany a odráží tak proces postupného ovládnutí jednotlivých slovanských kmenů v české kotlině Čechy, resp. Přemyslovci jako českými knížaty. Skutečností zůstává, že ve druhé polovině 9. století již Čechové prokazatelně ovládali velkou část České kotliny, tj. rovinaté části dnešních Čech táhnoucí se až k úpatí pohraničních hor. Na tomto území vládl po roce 880 i první historicky skutečně doložený český kníže Bořivoj, podle Kosmy syn knížete Hostivíta.⁶⁶

⁶⁴ Nejnovější vydání Kristiánovy legendy viz Ludvíkovský, L. (ed.): *Kristiánova legenda: Život a umučení sv. Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Vyšehrad, Praha 2012.

⁶⁵ Viz Třeštík, D.: *Mýty kmene Čechů. Tři studie ke Starým pověstem českým*. NLN, Praha 2008. Folkloristický a literární rozbor Starých pověstí českých provedl už v 60. letech Václav Karbusický, autor příslušné kapitoly o pověstech v *Československé vlastivědě* (ČSV) – viz ČSV, díl III, s. 271–273. Problematice věnoval i samostatnou monografii – viz Karbusický, V.: *Báje, mýty, dějiny. Nejstarší české pověsti v kontextu evropské kultury*. Mladá fronta, Praha 1995.

⁶⁶ Kosmas, I/10.

O Bořivojově životě není nic známo. Legendisté i Kosmas pouze připomínají jeho ženu Ludmilu z kmene Pšovů, jejichž území se nacházelo na soutoku Vltavy a Labe, tj. v oblasti dnešního města Mělník. Podle neověřitelných tvrzení a církevních legend Bořivoj navštívil sídlo Svatoplukovo a přijal zde i se svou ženou křest. Způsob, jakým je tato událost popisována, ovšem budí značnou nedůvěru. Máme-li věřit Kristiánově legendě, kázal Svatopluk během hostiny prostřít Bořivojovi a jeho doprovodu na zemi místo u stolu. Když se Bořivoj ptal po důvodech tohoto urážlivého jednání, vysvětlil mu přítomný arcibiskup Metoděj, že je to způsobeno tím, že doposud není pokřtěn. Zároveň ale Bořivojovi objasnil praktické výhody, které by pro něj mělo přijetí křtu: stane se mocnějším a všeobecně uznávaným vladařem, rovným mezi rovnými. Bořivoje to zaujalo a začal uvažovat o možnosti přijetí křtu, načež mu Metoděj řekl, že by neměl váhat a přijmout tuto svátost ihned. Bořivoj vyjádřil ochotu nechat se i se svým doprovodem pokřtít, což pak provedl samotný Metoděj. Ať už se událost takto odehrála či nikoliv, skutečností zůstává, že v Bořivojově době se šířilo do Čech křesťanství nejen z jihu, tj. z Pasova a Řezna, ale i z východu, tj. z Moravy. Podle tradice přivedl Bořivoj z Moravy i kněží, kteří začali v zemi zavádět křesťanství. To údajně vyvolalo u doposud převážně pohanských Čechů vzpouru, kterou Bořivoj tvrdě potlačil. Jako symbol vítězství křesťanství nechal postavit na dnešním Pražském hradě kostelík Panny Marie.

Bořivoj nevládl reálně celému území dnešních Čech. Východní polovina, kde sídlil kmen Charvátů, ze kterého pocházel s Přemyslovci rivalizující rod Slavníkovců, ležela nepochybně mimo hranice Bořivojova panství, byť Bořivoj se považoval za panovníka Charvátům nadřazeného. Sídlem Bořivoje se stal hrad vybudovaný na kopci nad Vltavou v prostoru dnešní Prahy. Není jasné, zda původní hrad (či spíše hradiště) ležel na levém břehu, tj. v prostoru dnešního Pražského hradu, anebo naopak na břehu pravém, kde se nyní rozkládá Vyšehrad⁶⁷: archeologický výzkum Pražského hradu alespoň nedává na tuto otázku jednoznačnou odpověď.⁶⁸ I když podle starých českých pověstí již mytický kníže Křesomysl vládl na dnešním Vyšehradě, s velkou mírou pravděpodobnosti sídlili před Bořivojem Přemyslovci na severněji položeném Levém Hradci, nacházejícím se rovněž nad Vltavou. Samotný název Prahy pochází buď od „prahů“, tj. mělkých míst na řece, anebo znamenal „vypražené“, tj. vypálené místo v hlubokých lesích.⁶⁹ Přesnou dobu založení Prahy neznáme. Centrum Charvátů se nacházelo v Libici nad Cidlinou, blízko dnešních lázní Poděbrady.⁷⁰

⁶⁷ Vyšehrad jako sídlo Přemysla a Libuše (a tedy prvních Přemyslovců) se objevuje teprve v kronice Přibíka Pulkavy z Radenína z konce 14. stol. K otázce možných sídel prvních Přemyslovců viz Hora-Hořejš, P.: *Toulky českou minulostí*. 3. vyd., I. díl, Baronet Praha 1995, s. 145–146.

⁶⁸ K archeologickému výzkumu Pražského hradu viz: Frolík, J. – Smetánka, Z.: *Archeologie na Pražském hradě*. Paseka, Litomyšl – Praha 1997.

⁶⁹ Obdobně je vysvětlován i název varšavského předměstí Praga na pravém břehu Visly. Odvození od „prahů“ na řece se jeví jako pravděpodobnější.

⁷⁰ Mařík, J.: *Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku*. Univerzita Karlova, Praha 2009.

Bořivoj zemřel zřejmě v roce 895 (podle některých badatelů již v roce 889). Údajně se dožil třiceti šesti let a měl tři syny a tři dcery. Jménem známe jen jeho nejstarší dva syny – Spytihněva a Vratislava I. Na knížecím stolci se postupně vystřídali oba. Datum Spytihněvovy smrti a nástupu Vratislava není přesně známo, většinou se uvádí rok 905 nebo 915. O Vratislavově vládě nemáme mnoho zpráv. Podle všeho dokázal zemi uhájit před nájezdy maďarských kmenů, které po vyvrácení velkomoravské říše zahájily útok dále na západ. Vratislavovi církevní historie přisuzuje i zásluhu o stavbu kostela sv. Jiří na Pražském hradě, ve kterém je i pochován, byť kostel dokončil teprve jeho vnuk Boleslav II. Víme také, že se oženil s Drahomírou, kněžnou z polabského kmene Stodoranů. Polabští Slované, sídlící v povodí Sprévy v dnešním Braniborsku, byli ovšem ještě pohané, a samotné Drahomíře, ačkoliv před sňatkem přijala křest, zůstalo ve skutečnosti křesťanství cizí. Podle legend z tohoto svazku vzešli čtyři dcery a tři synové, z nichž jménem známe dva – staršího Václava a mladšího Boleslava. Kristianova legenda hovoří o tom, že bez ohledu na přijetí křtu zůstávala Drahomíra „ve tmě pohanství“, což nakonec vyústilo do otevřeného konfliktu s její tchýní Ludmilou, která byla zbožnou křesťankou. Tento konflikt, za kterým ve skutečnosti zřejmě stály mocenské ambice obou žen, byl nakonec vyřešen v duchu své doby: Ludmila sice dobrovolně odešla z Prahy na hrad Tetín na řece Berounce, avšak ani to jí nakonec nepomohlo, protože Drahomíra za ní poslala nájemné vrahy jménem Tunna a Gommon, kteří ji zardousili. Stalo se tak v roce 921, tedy ve stejném roce, kdy zemřel – údajně ve věku čtyřiceti let – kníže Vratislav. Ludmila byla později svatořečena.⁷¹

Svatý Václav

Vratislavův nástupce Václav patří bezesporu k nejvýznamnějším českým panovníkům raného středověku. Narodil se někdy mezi lety 890–895. Od dětství byl vychováván svou babičkou Ludmilou, která byla nejen zbožná, ale i vzdělaná. Podle jejího přání se Václavovi na hradišti Budeč, kde byla církevní škola, dostalo nevšedního vzdělání. Podle staroslověnských legend byl schopen číst latinsky, řecky i staroslověnsky „jako biskup“. I když k tomuto tvrzení musíme přistupovat kriticky, už samotný fakt Václavovy gramotnosti byl v tehdejší střední a západní Evropě něčím zcela výjimečným. Okolnosti Václavova nástupu na knížecí stolec nejsou jasné a není ani zcela zřejmý rok, kdy se tak stalo. Po smrti Vratislava I. totiž za tehdy ještě nezletilého Václava vládla jeho matka Drahomíra, a to nejméně do roku 922, nebo spíše až do roku 925. Teprve tehdy se Václav ujal vlády sám. Svou matku vypověděl z Prahy na Budeč, byť později jí odpustil a povolal ji zpět. Z Tetína nechal převést tělo své zavražděné babičky Ludmily, které pak okázale pohřbil na Pražském hradě. Václavova vláda byla

⁷¹ Turek, R.: *Svatá Lidmila*. In: *Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel Božích*. Česká katolická charita, Praha 1989, s. 41–44. Literatura viz tamtéž, s. 44–45.

vyplněna především šířením křesťanství, které šlo ruku v ruce s upevňováním knížecí moci nad doposud polonezávislými slovanskými kmeny. Svatováclavské legendy, které se nám zachovaly v několika redakcích, hovoří o tom, že Václav propouštěl na svobodu vězně, kácel šibenice, rozdával majetek chudým, pečoval o nemocné a dokonce sám lisoval mešní víno a pekl hostie. I když opět o věrohodnosti těchto údajů je možné mít pochybnosti, legenda také uvádí, že Václav propouštěl otroky, což zřejmě odpovídá pravdě. Tento údaj je důležitý i proto, že svědčí o existenci otroctví v Čechách této době. O sociálních a hospodářských poměrech této doby totiž jinak nevíme nic.

Zřejmě již krátce po svém nástupu na knížecí stolec byl Václav konfrontován s nároky německých králů na lenní nadvládu nad Čechy. V dubnu 919 byl v Německu zvolen králem Jindřich I. zvaný Ptáčník (919–936), syn vévody Otty saského a zakladatel saské dynastie (919–1024). Nový panovník se sice nedal formálně korunovat králem, považoval se však za vrchního vladaře nad všemi německými vévody, které ovšem bylo třeba donutit alespoň částečně k poslušnosti vojenskou silou. To se Jindřichovi skutečně podařilo a v tomto smyslu se stal skutečným zakladatelem středověké německé říše. Svůj nárok na nadřazenost vůči ostatním knížatům pak vznesl Jindřich i vůči polabským Stodoranům a když si je podrobil, i vůči Čechům. Saský kronikář Widukind⁷² ve své Saské kronice napsané kolem roku 967 uvádí, že Jindřich I. přitáhl s vojskem ku Praze, kde se mu Václav poddal a souhlasil s odváděním ročního poplatku. Ten byl podle tradice stanoven na sto dvacet volů a pět set hřiven stříbra ročně, což představovalo nemalé jmění. Rok sice Widukind neuvádí, z jiných popisovaných událostí je však zřejmé, že se tak stalo v roce 928 nebo 929. Mezi historiky dnes panuje celkem shoda, že Václav se tu nezavázal k něčemu zcela novému. Podobné poplatky totiž Češi zřejmě platili již koncem 9. století králi Arnulfovi, avšak za jeho nástupce Ludvíka Dítěte s jejich odváděním přestali.

Jak potvrzuje i Kristiánova legenda, Václav byl od té doby považován za Jindřichova přítele a spojence, což našlo výraz i v tom, že právě v té době stavěný kostel na Pražském hradě zasvětil sv. Vítovi, světcí a patronovi Saska. Podřízení se Jindřichovi ale vyvolalo ostrý nesouhlas Václavova bratra Boleslava, který tehdy vládl jako údělný kníže na středním Labi a sídlil ve Staré Boleslavi. Zde kolem sebe soustředil nejružnější nespokojence, které ovšem vedly často různé důvody. Část kmenových knížat zřejmě odmítala přijmout křesťanství, za kterým viděla především posilování moci českého knížete, jiným vadilo uznání vazalského poměru k Jindřichovi. Nezanedbatelné byly jistě i osobní ambice Boleslavovy. Ten nakonec zosnoval spiknutí. Ve Staré Boleslavi se Boleslav rozhodl postavit kamenný kostel ke cti svatých Kosmy a Damiána, Čechách tehdy velmi populárních svatých. K jejich svátku, jenž připadá na 27. září, vystrojil nejprve velkou slavnost a s ní spojenou hostinu, na níž Václava pozval a na které jej také hodlal nechat svými ozbrojenci zabít. Václav se dostavil i se

⁷² Kronika Widukinda viz Hirsch, P. (ed.): *Die Sachsengeschichte des Widukind von Korvei*. 5. Ausfl., Hahnsche Buchhandlung, Hannover 1935.

svou matkou Drahomírou; zřejmě pojal určité podezření a vzal s sebou proto z opatrnosti ozbrojenou družinu, která svou přítomností na hostině, jež se uskutecnila v neděli, atentátu zabránila. Následující den, v pondělí 28. září, byl Václav napaden Boleslavem před samotným kostelem obou světců. Ačkoliv byl Václav ozbrojen a Boleslavové útoku se ubránil, nepomohlo mu to, neboť na něj vzápětí ze zálohy zaútočili další čtyři ozbrojenci a zabili jej.⁷³ Nevíme přesně, v kterém roce se tak stalo. Kosmas v souladu s pozdější tradicí uvádí, že to bylo v roce 929, kdy skutečně 28. září připadalo na pondělí. Datum 28. září 929 přijímala i starší historiografie a v roce 1929 bylo proto také velmi okázale slaveno svatováclavské milénium. Datum 929 ale nekoresponduje s jinými událostmi, které popisuje v souvislosti s událostmi kolem Václava ve své kronice Widukind. Dnes se proto historikové spíše kloní k datu 28. září 935, což bylo rovněž pondělí.

Václav začal být brzy považován za světce a také za ochránce a patrona českého státu, jehož koruna začala být později přímo nazývána korunou svatováclavskou. Svatováclavský kult byl už ve středověku jakýmsi kultem státním.⁷⁴ Čeští historici od 19. století se v zásadě shodují v tom, že upevněním křesťanství Václav jednak konsolidoval vznikající český stát, jednak jej zapojil do tehdejšího evropského křesťanského světa. V tomto směru je tedy jeho význam srovnatelný s významem svatých Konstantina a Metoděje, kteří jsou ovšem dnes považováni za jakési nadnárodní, všeslovanské světce. Na druhé straně hodnocení jeho opatrného postupu ve vztahu k Jindřichovi I. je rozporné. Diskuse na toto téma pokračuje s přestávkami už od 19. století. V nedávné době např. Dušan Třeštík v úvaze o zrodu české státní ideje vyslovil myšlenku, že nebýt vraždy ve Staré Boleslavi, Čechy by se staly jedním z mnoha říšských knížectví, zatímco Boleslav I. toto nebezpečí odvrátil.⁷⁵ Aktu podřízení Václava Jindřichovi zneužili za druhé světové války rovněž němečtí okupanti. Ti začali vydávat Václava za nejschopnějšího českého politika, který jako první pochopil, že budoucnost Čechů leží jedinečně pod ochranou Německa, kam (v německé interpretaci) Čechy od počátku patřily. Tento výklad našel odraz i v tom, že „zasloužilým“ Čechům, tj. především kolaborantům, byla za okupace udělována tzv. svatováclavská orlice jako nejvyšší státní vyznamenání. Od rozpadu Československa v roce 1992 je svatý Václav opět vyzdvihován jako patron české státnosti.

⁷³ Turek, R.: Svatý Václav. In: *Bohemia sancta...*, s. 53–66. Literatura k sv. Václavovi viz tamtéž, s. 66–71.

⁷⁴ O úctě k sv. Václavovi viz Kadlec, J.: *Přehled českých církevních dějin I.*, s. 52–57.

⁷⁵ Třeštík, D.: České knížectví – zrod státní ideje. In: Pánek, J. a kol.: *Idea českého státu v proměnách staletí*. Knížnice klubu Vltava, Praha 2008, s. 33.

Konsolidace českého státu

Nový kníže Boleslav I., zvaný pro spáchanou bratrovraždu „Ukrutný“⁷⁶, ihned po dosednutí na knížecí stolec přerušil spojenectví s Jindřichem I. Ptáčníkem. Odmítl mu také platit jakékoliv poplatky a snažil se dosáhnout úplné nezávislosti na sousedním Sasku, tvořícím tehdy základ postupně se formující německé říše. Konflikt mezi Boleslavem a Sasy byl nevyhnutelný. Jindřich sám do něj již nezasáhl, protože v roce 936 zemřel, avšak jeho nástupce Ota I. (936–976) vedl s Boleslavem vleklé války, které trvaly plných čtrnáct let. Průběh bojů známe jen kuse: saská vojska vtrhla dvěma proudy do Čech, byla však Boleslavem poražena. Následoval naopak český vpád do Saska. Co bylo dále, nevíme. Widukind pouze uvádí, že v roce 950 přitáhl Ota s velkým saským vojskem znovu do Čech, kde oblehl jakýsi Boleslavův hrad, zřejmě Starou Boleslav. Boleslav prý pochopil, že proti přesile nic nezmůže, a protože se chtěl raději „nepokořen podati než poražen milosti se doprošovati“, vydal se do Otova ležení, kde uzavřel čestný mír, na znamení kterého si oba panovníci před svými vojsky podali ruce. Jaké byly podmínky takto uzavřeného míru Widukind neuvádí a mínění historiků je rozdvojeno: jedni předpokládají, že byl obnoven tribut placený Václavem, jiní soudí, že poplatek sice zřejmě obnoven nebyl, protože se ani v dalších letech neuvádí, avšak Boleslav se musel stát Otovým spojencem. Zatímco otázka tributu zůstává nerozhodnuta, spojenectví s Otou je nepopíratelné. 10. srpna 955 se Boleslav v čele asi 1000 českých bojovníků zúčastnil po Otově boku památné bitvy na řece Lechu (bavorský přítok Dunaje), kde byly definitivně rozdraceny kmeny kočovných Maďarů. Ve stejné době porazila jiná část Boleslavova vojska Maďary i na jižní Moravě. Maďari se potom z Moravy stáhli zpět do Uherské nížiny, kde přešli k usedlému způsobu života a postupně položili základ uherského státu. Vítězství nad Maďary posílilo především postavení Oty I., který získal přídomek Veliký. V roce 962 se v Římě nechal korunovat císařem, čímž chtěl navázat na tradici antických římských císařů i Karla Velikého. Ve střední Evropě tak vznikl útvar nazvaný Svatá říše římská, ve skutečnosti nikoliv stát v pravém slova smyslu, ale spíše poměrně volné seskupení více či méně samostatných území, mezi kterými stál na předním místě i vznikající český stát.

Zda Boleslav připojil ke svému území část Moravy, není jasné. Nesporné je, že jeho prestiž neobyčejně vzrostla. Boleslavova dcera Doubravka byla provdána za vládce Velkopolska Měška (Mieszka, též Mečislava, polsky Mieczysław), prvního známého polského panovníka a zakladatele dynastie Piastovců. S Měškem, který před sňatkem přijal křest, uzavřel Boleslav spojeneckou smlouvu. Ve snaze vymanit zemi po stránce církevní (a tím i politické) ze závislosti na řezenských biskupech začal Boleslav vyjednávat v Římě o zřízení samostatného pražského biskupství. Tato jednání vedla Boleslavova mladší dcera, vzdělaná abatyše Mlada (Marie), kterou její otec vyslal v čele zvláštního poselstva k papeži. Není zcela

⁷⁶ Z nejnovější literatury k němu viz Lutovský, M.: *Bratrovrah a tvůrce státu. Život a doba knížete Boleslava I.* Set out, Praha 1998.

jasné, se kterým papežem vešlo poselstvo v jednání, protože situace v Římě byla tehdy značně nepřehledná. Jan XII. (955–964) byl v roce 963 sesazen a nahrazen Lvem VIII. (963–965), proti kterému ale vystoupil v roce 964 další vzdoropapež – Benedikt V. Teprve za Jana XIII. (965–972) se poměry stabilizovaly a dá se tedy předpokládat, že hlavní jednání byla vedena s ním. O ekonomickém vzestupu Čech svědčí nálezy stříbrných mincí, tzv. denárů, které nechal Boleslav razit. Za Boleslava vzrostl i hospodářský význam Prahy, tehdy vlastně jediného sídliště, které lze již označit jako město. Židovský obchodník Ibrahim ibn Jakub z Cordoby, který navštívil Prahu v letech 965–966, napsal, že je to město zbudované z kamene a vápna a že je pokud jde o obchod ze všech měst na severu nejvýznamnější.⁷⁷

Boleslav I. zemřel patrně roku 973 (Kosmas uvádí rok 967, což však zřejmě není správné). Definitivní konsolidace českého státu byla dokončena za vlády jeho syna Boleslava II. (973–999), který podobně jako jeho strýc Václav horlivě podporoval křesťanství a získal si proto přídomek „Pobožný“⁷⁸. Uvedl do Čech mnichy benediktinského řádu, kteří zde založili první kláštery. Podařilo se mu také korunovat úspěchem úsilí svého otce, když prosadil u papeže zřízení pražského biskupství. Který papež biskupství povolil, není úplně jasné a nevíme ani přesný rok jeho vzniku. Stalo se tak někdy mezi lety 973–976, kdy se na papežském stolci vystřídali v rychlém sledu Benedikt VI. (973–974), vzdoropapež Bonifác VII. (974) a Benedikt VII. (974–983). Pražské biskupství bylo podřízeno arcibiskupství v Mohuči (Mainz). Prvním biskupem se stal jakýsi Dětmar, původem Sas, avšak v Čechách usedlý. Dětmar zemřel roku 982. Jeho nástupcem se stal Vojtěch Slavníkovec, syn knížete Slavníka, zemřelého o rok dříve (981).

Osobnost biskupa Vojtěcha, později rovněž svatořečeného, patří nepochybně k výrazným postavám nejen české, ale i širší středoevropské historie raného středověku. Vojtěchovi se dostalo na svou dobu vynikajícího vzdělání v církevní škole v saském Magdeburku. Vojtěch byl stoupencem tzv. clunijského hnutí. Tento směr, nazvaný podle kláštera v Cluny ve Francii, usiloval o vymáčení církve z područí světské moci. Netrvalo proto dlouho a Vojtěch se dostal do sporu s Boleslavem II., který si samozřejmě představoval, že biskup bude jeho pokorným služebníkem. Podle svatovojtěšských legend se ale Vojtěch dostal do sporu i s dalšími velmoži a zřejmě s většinou obyvatelstva Čech vůbec. Přes formální přijetí křesťanství totiž značná část obyvatelstva zůstávala nadále věrná různým pohanským kultům a rituálům, které byly principiálně neslučitelné s církevními předpisy. U velkých velmožů bylo časté mnohoženství. Kněží byli samozřejmě běžně ženatí, což ovšem tehdy ještě i západní církve v zásadě tolerovala. Ze zprávy Ibrahima ibn Jakuba víme, že Praha byla jedním z největších center,

⁷⁷ Kowalski, T. (ed.): *Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekriego*. Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1946, český text viz Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech*. Epocha, Praha 2003, s. 27–28.

⁷⁸ K němu z nejnovější literatury viz Charvát, P.: *Boleslav II. Sjednotitel českého státu*. Vyšehrad, Praha 2004.

kde se prodávali otroci. Jejich přísun zajišťovaly neustálé války, při kterých byli zajatci – pohanští i křesťanští – běžně prodáváni do otroctví, a to samozřejmě i nekřesťanským obchodníkům, ať už domácím či cizím. Předpokládá se, že již v této době existovala v Praze v místech dnešní Malé Strany židovská osada, jejíž příslušníci se rovněž na těchto obchodních aktivitách podíleli.⁷⁹ Právě obchod s křesťanskými otroky Vojtěch nejen otevřeně kritizoval, ale i opakovaně pod hrozbou církevních trestů zakazoval, ba podle církevních legend dokonce sám otroky vykupoval. Rozsáhlý obchod s otroky byl ovšem jedním z hlavních příjmů knížecí pokladny a kníže Boleslav II., ačkoliv nazývaný Pobožný, se jej nehodlal vzdát. Obvinil proto Vojtěcha ze zpronevěry církevního majetku, které se měl dopustit právě tím, že jej použil na výkup otroků. Vojtěch, proti němuž v zemi sílil odpor na všech stranách, se někdy koncem roku 988 odebral do Říma, kde požádal papeže Jana XIV. o zproštění biskupského úřadu. Papež mu vyhověl a Vojtěch se nakonec v roce 990 uchýlil v Římě do kláštera na Aventinu. Zde jej po jisté době navštívilo poselstvo z Čech a požádalo jej o návrat do Prahy. Důvodem byla smrt biskupa Folkolda, který spravoval diecézi po Vojtěchově odchodu. Vojtěch se skutečně roku 992 do Prahy vrátil. S ním přišli i aventinští mniši, pro které zřejmě v roce 993 zřídil klášter v Břevnově (dnes součást Prahy). Netrvalo však dlouho, spory Vojtěcha s Boleslavem a dalšími velmoži znovu vzplanuly a Vojtěch opět opustil Čechy. V dalším životě se věnoval misionářské činnosti a zasloužil se o šíření křesťanství v Uhrách a v Polsku. Jak se brzy mělo ukázat, odchodem z Čech se zároveň zachránil před téměř jistou smrtí, která postihla celý rod Slavníkovců.⁸⁰

Slavníkovci byli dříve považováni za rodová knížata kmene Charvátů, v poslední době však převážilo mínění hájené Dušanem Třeštíkem, že v Čechách v 10. století již vládl de iure jen jediný kníže a Slavníkovci byli jen správci, dosazenými Přemyslovci. Každopádně ovládali rozsáhlá území východních Čech. Jak již řečeno, jejich sídlem byla Libice nad Cidlinou. Podobně jako Boleslav I., i Slavníkovci razili vlastní mince. Slavníkovský kníže Soběslav, jehož jméno známe pouze z nápisu na nalezeném denáru, zřejmě již za Boleslava I. udržoval kontakty s Otou I. a snad i uznal jeho svrchovanost. Za těchto okolností je zřejmé, že konflikt mezi Přemyslovci a Slavníkovci byl jen otázkou času. Mír mezi Boleslavem I. a Otou I. střet na určitou dobu oddálil, nicméně bylo zřejmé, že mají-li být Čechy definitivně sjednoceny, musí jeden z obou rodů podlehnout. Pro Boleslava II. byli zřejmě kvůli konfliktu s Vojtěchem Slavníkovci dvojnásobně trnem v oku. Navíc Vojtěch před svým druhým návratem do Čech navštívil v Cáchách (Aachen) německého krále a budoucího císaře Otu III. a po svém definitivním odchodu do exilu pobýval jistý čas pod jeho ochranou. Boleslav proto ve Slavníkovcích zřejmě viděl i potenciální Otovy spojence proti teprve vznikající české samostatnosti. K „eliminaci“ Slavníkovců došlo zcela v duchu

⁷⁹ Pěkný, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Sefer, Praha 1993, s. 13.

⁸⁰ Turek, R.: *Slavníkovci a jejich panství*. Kruh, Hradec Králové, 1982, Lutovský, M. – Petrář, Z.: *Slavníkovci. Mýtus českého dějepisectví*. 2. vyd., Libri, Praha 2009.

tehdejší doby. Na podzim 995 se král Ota III. vypravil na vojenskou výpravu proti pohanskému kmeni Bodrců. Expedice se zúčastnily i dva pomocné sbory z Čech, z nichž jeden vypravil Boleslav II. (vedl jej jeho nejstarší syn rovněž jménem Boleslav, pozdější Boleslav III.), druhý Slavníkův syn Soběbor. Libice tak zůstala nedostatečně obsazena, čehož Boleslav využil. 28. září 995, v den výročí smrti svatého Václava, přepadli Boleslavovi ozbrojenci Libici a celou posádku včetně všech přítomných Slavníkovců povraždili. Mečem zahynuli i čtyři zbývající Slavníkovci synové Spytimír, Pobraslav, Pořej a Čáslav. Boleslav II. se sice oficiálně od této hromadné vraždy distancoval, o tom, že se stala z jeho návodu, však nikdo nepochyboval.⁸¹ Podle tradice provedl přepadení Libice na Boleslavův příkaz rod Vršovců, které později rovněž stihl podobný osud jako Slavníkovce.

Po krvavých událostech na Libici se Soběbor Slavníkovec uchýlil pod ochranu polského knížete Boleslava Chrabrého, kam za ním brzy přišel i Vojtěch. Ten se podle legendistů rozhodl zakončit svůj život jako mučedník. Nejprve nabídl Boleslavovi II., že se vrátí do Čech, avšak český panovník to odmítl. Vojtěch pak přežil své bratry jen o necelé dva roky: se dvěma průvodci se vydal na misionářskou výpravu k pohanským Prusům, žijícím na východ od dnešního Gdaňska. Ti jej 23. dubna 997 poté, co vstoupil na jejich posvátné pole, ukamenovali. Boleslav Chrabrý jeho tělo od Prusů vykoupil stejnou váhou zlata, jakou vážilo, a nechal pohřbít v nově vybudovaném chrámu v Hnězdně (polsky Gniezdno), kam se mu přišel poklonit sám císař Ota III. Ten z úcty k Vojtěchovi, který byl již krátce po své smrti považován za svatého, nechal zřídit v Hnězdně arcibiskupství. Prvním arcibiskupem se stal jakýsi Radim, průvodce Vojtěchův na jeho cestách, snad jeho nevlastní bratr, jenž už během Vojtěchova prvního pobytu v Římě přijal mnišské jméno Gaudentius.⁸²

Po vyvraždění Slavníkovců bylo území východních a zřejmě i jižních Čech připojeno k přemyslovským državám, čímž došlo k definitivnímu sjednocení Čech.

⁸¹ Vyvraždění Slavníkovců popsal mnich Bruno z Querfurtu v legendě věnované sv. Vojtěchovi. Český text viz Králík, O. (ed.): *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*. Vyšehrad, Praha 1969, s. 149–150.

⁸² Turek, R.: Svatý Vojtěch. In: *Bohemia sancta...*, s. 85–106. Literatura tamtéž, s. 106–112.

KAPITOLA 3

ČECHY A MORAVA
V DOBĚ KNÍŽECÍ

Oslabení českého státu na počátku 11. století

Boleslav II. zemřel v roce 999, čtyři roky poté, co se zbavil svých rivalů – Slavníkovců. Český stát v té době dosáhl značného teritoriálního rozšíření směrem na východ. Patřila k němu nejen celá Morava a území západního a severního Slovenska až po Váh, ale i Krakovsko a zřejmě i oblast tzv. červené Rusi v dnešním východním Polsku (v okolí Przemyálu). Rovněž ekonomicky země zřejmě prosperovala, byť v tomto ohledu nemáme žádné přesnější zprávy. Boleslavovou smrtí období prosperity na dlouhou dobu skončilo. Následující dvě století jsou naopak dobou, kdy se český stát musel neustále bránit pokusům svých sousedů o ovládnutí, kdy opakovaně hrozilo jeho rozdělení a kdy v neposlední řadě byla na pořadu dne otázka jeho vztahu k císaři a Svaté říši římské, k níž po formální stránce stát patřil.⁸³

Boleslav II. zanechal tři syny: Boleslava, Jaromíra a Oldřicha. Už sama existence více panovníkových mužských potomků v sobě ve středověku skrývala vážné nebezpečí bojů o trůn a tím i nestability. Nejinak tomu bylo i v českém případě. Nástupcem Boleslava II. se stal nejprve jeho nejstarší syn Boleslav III., který si zřejmě pro své hnědé vlasy a vousy získal přídomek „Ryšavý“. Nový panovník byl člověk mimořádně zlý a krutý, a to i podle dobových měřítek. Za největší nebezpečí pro svou vládu považoval Boleslav samozřejmě své bratry. Mladšího bratra Jaromíra proto nechal vyklestit, čímž jej zbavil nejen možnosti mít potomky, ale podle dobového myšlení jej diskvalifikoval i jako respektovaného možného panovníka. Nejmladšího bratra Oldřicha se pokusil zavraždit v lázni. Oldřich byl však včas varován; v poslední chvíli se mu podařilo uprchnout a spolu se svou matkou Emmou našel útluk v Bavorsku na dvoře vévody Jindřicha II., příštího německého krále a císaře (1002–1024). Pod jeho ochranu se uchýlil i Jaromír.

⁸³ Ke knížecímu období českého státu viz: Žemlička, J.: *Čechy v době knížecí (1034–1198)*. 2. doplněné vydání, NLN, Praha 2007. Též Bláhová, M. – Frolík, K. – Profantová, N.: *Velké dějiny země koruny české*. I. (do r. 1197). Paseka, Praha 1999, s. 344–681. Tam viz i odkazy na další literaturu.

Osobní krutost Boleslava III. byla ještě umocněna jeho naprostou vojenskou i politickou neschopností, která měla za následek ztrátu velké části území získaných jeho otcem. Situace nejprve využil polský kníže Boleslav Chrabrý (992–1025).⁸⁴ Ten nejprve z Krakovska, které bylo ztraceno již za Boleslava II., zaútočil na Červenou Rus. Boleslav III. nedokázal včas povolát posily a tak o toto území přišel. Poláci pak pokračovali ve výboji směrem na jihozápad a rychle se zmocnili Slezska, Moravy a dnešního Slovenska na sever od středního Váhu. Krátce nato se uherský kníže Štěpán I. (997–1038), který získal v roce 1000 od papeže Silvestra II. královský titul, zmocnil zbytku Slovenska a zapojil toto území do vznikajícího uherského státu.⁸⁵ Ani v tomto případě nedokázal Boleslav III. nijak reagovat. Jeho politika proto vyvolala v zemi velkou nespokojenost, na což kníže reagoval dalšími represáliemi. Krátce na to vyhnal Boleslav III. pražského biskupa Thiddaga a zneprátelil si tak i katolickou církev. Vznikla tak vhodná půda pro přípravu „státního převratu“, který řídili čeští velmožové v dohodě s Boleslavem Chrabrým. Na jaře roku 1002 vypuklo proti Boleslavovi III. povstání, které jej smetlo z knížecího stolce. Boleslav III. si zachránil život útekem a uchýlil se pod ochranu nordgavského markrabího Jindřicha (Heinricha).

Na knížecí stolec byl českými velmoži po dohodě s Boleslavem Chrabrým povolán jakýsi Vladivoj. Jeho volba měla mít přímo fatální důsledky. Nový kníže byl notorickým opilcem a v politickém ohledu byl ještě neschopnější, než Boleslav III. Ryšavý. Protože se obával možných nároků na knížecí stolec ze strany Jaromíra či Oldřicha, odhodlal se k osudovému kroku: požádal novopečeného německého krále Jindřicha II., aby mu udělil Čechy jako říšské léno. Jindřich II. mu samozřejmě rád vyhověl, protože si dobře uvědomoval, že se tím jemu i jeho nástupcům otevírá možnost trvalého zasahování do českých záležitostí. Český kníže se tak v listopadu 1002 stal vazalem německého krále a boj za vyvázání z této závislosti pak hluboce poznamenal další české dějiny. Sám Vladivoj ze svého neuváženého rozhodnutí žádný užitek nezískal, protože někdy koncem roku 1002 nebo na samém počátku roku 1003 zemřel.

Po Vladivojově smrti povolali čeští velmoži zpět do Čech bratry Oldřicha a Jaromíra, přičemž druhý byl formálně prohlášen knížetem. Proti tomu ale vystoupil Boleslav Chrabrý, který mezi tím provedl ve své politice zásadní obrat a začal vystupovat jako ochránce legitimního knížete – Boleslava III. Aby se totiž pojistil pro všechny případy, smířil se ještě v roce 1002 se sesazeným knížetem a poskytl mu útočiště místo nordgavského markraběte. Na počátku roku 1003 byl Boleslav III. jako chráněnc polského knížete polským vojskem, které obsadilo Prahu, znovu dosazen na český knížecí stolec. Oldřich a Jaromír museli opět utéci do ciziny. Boleslav III. se potom rozhodl krutě vypořádat se všemi, o kterých se domníval, že měli minulý rok prsty v jeho sesazení. O masopustu pro ně

⁸⁴ O Boleslavovi Chrabrém viz Zakrzewski, S.: *Bolesław Chrobry Wielki*. 2. vyd. Universitas, Kraków 2006 (1. Vydání Lwów – Warszawa – Kraków, 1925).

⁸⁵ Štěpán I. byl později prohlášen za svatého a je považován za zakladatele uherského státu.

uspořádal velkou hostinu, při které byli všichni pozvaní povražděni. Mezi oběťmi byli i příslušníci rodu Vršovců, kteří se podíleli na vyvraždění Slavníkovců.

Krvavá masopustní hostina vyvolala mezi českými velmoži velké znepokojení, a proto se rozhodli vyslat poselstvo k Boleslavu Chrabrému s žádostí, aby je „Ryšavce“ zbavil. Zda tato iniciativa vznikla skutečně mezi českými předáky, či zda šlo ve skutečnosti o intriku zosnovanou samotným Boleslavem Chrabrým, není již dnes možné zjistit. Na jaře 1003 byl Boleslav Chrabrý uvítán v Praze jako osvoboditel a prohlášen knížetem. Spolu s Boleslavem Chrabrým přišel do Prahy i poslední žijící Slavníkovec Soběbor, zřejmě v naději, že mu nový vládce vrátí někdejší rodové državy. Polský kníže (od roku 1025 král) tak sjednotil dočasně pod svou vládou všechna území, která kdysi ovládal Boleslav II., a vytvořil novou slovanskou říši. Jeho „chráněncem“ Boleslav III. byl oslepen a uvržen do žaláře na jakémsi polském hradě, kde roku 1037 zemřel.

Říše Boleslava Chrabrého neměla dlouhého trvání. Nový německý král Jindřich II. považoval takovýto velký útvar za přílišné riziko a rozhodl se jej rozbít. Využil přitom lenního slibu, který mu v roce 1002 složil Vladivoj, a začal požadovat složení stejného slibu i od Boleslava Chrabrého. Ten to samozřejmě odmítl a tak proti němu Jindřich zahájil vojenské tažení, jehož se zúčastnili i Jaromír a Oldřich. Jak se ukázalo, vláda Boleslava Chrabrého neměla v Čechách pevnější zázemí. Před postupujícím Jindřichovým vojskem se vzdával jeden hrad za druhým. Jindřichovi se zřejmě podařilo využít určité autority, kterou oba Přemyslovci v zemi stále ještě měli, a asi i nespokojenosti širších vrstev s polskou vládou. Podrobnosti války mezi Jindřichem a Boleslavem Chrabrým neznáme, avšak na počátku září 1004 byla polská posádka vypuzena z Prahy a na knížecí stolec byl za Jindřichova přispění dosazen Jaromír. Při zmateném útěku polského vojska z Prahy padl i Soběbor Slavníkovec, čímž tento rod definitivně a úplně vyhynul.

Nastolení Jaromíra za výše uvedených okolností samozřejmě znamenalo, že i on musel Čechy přijmout jako léno a potom plně vykonávat Jindřichovy příkazy. Musel se také zúčastnit po jeho boku opakovaných tažení proti Boleslavu Chrabrému, která se uskutečnila v letech 1005 a 1010 a jejichž důsledkem bylo oslabení Polska. Bez ohledu na to v něj Jindřich zřejmě neměl úplnou důvěru: když totiž v roce 1012 proti Jaromírovi vystoupil jeho bratr Oldřich, císař nic na Jaromírovu obranu nepodnikl. 12. dubna 1012 byl Jaromír sesazen a vyhnán ze země. Protože neuspěl s žádostí o azyl u Boleslava Chrabrého, odešel k Jindřichovi, který jej ale na Oldřichovu žádost zajal a uvěznil v Utrechtu. Jeho bratra Oldřicha povolal do Merseburgu, kde mu znovu udělil Čechy v léno. Po smrti Jindřicha se Oldřich v září 1024 zúčastnil v Mohuči královské korunovace jeho nástupce Konráda II. (1024–1039) a ten mu držení léna potvrdil.

Oldřich se sice v otázkách zahraniční politiky celkem bez odporu ve všem podřídil Jindřichovi a pak i jeho nástupci Konrádovi II., ve vnitřních záležitostech si nicméně udržel značnou samostatnost. S jeho vládou je spojena obnova země, především pak výstavba četných kamenných hradů, které se měly stát oporou knížecí moci. Nejdůležitější událostí bylo trvalé připojení Moravy,

kteřou Oldřich získal někdy po roce 1018. Historici se zcela neshodují v otázce, zda Morava před získáním českým knížetem patřila k Polsku, anebo k Uhrám, anebo byla rozdělena mezi oba tyto státy. Nejpravděpodobnější nicméně je, že Moravu dobyl Oldřich v letech 1019–1020 na Polácích a pak ji zřejmě v roce 1021 svěřil jako údělné knížectví do správy svému nemanželskému synovi Břetislavovi. Oldřich tím založil několikasetletou tradici, podle které vládl na Moravě vždy jeden ze synů českého panovníka. Morava se pak po staletí vyvíjela sice jako součást českého státu, současně však jako svým způsobem v mnoha ohledech odlišný celek. Centrem Moravy se stalo město Olomouc, jehož význam teprve v novověku zastínilo Brno.

Na počátku 30. let 11. století se Oldřich již cítil dostatečně silný na to, aby se pokusil o vymanění z lenní závislosti. Příležitost mu poskytly události v sousedním Polsku. V roce 1031 vpadl Konrád II. znovu do Polska a dočasně vypudil polského krále Měška II. Lamberta (1025–1033). Polským panovníkem se přechodně stal jakýsi Bezprym (1031). Oldřich nejen neposlal Konrádovi vojenskou pomoc, jak se na vazala slušelo, ale dokonce nabídl Měškovi dočasný azyl. Když v roce 1033 Konrád obnovil válku s Polskem, Oldřich znovu odmítl účast na tažení. Pokus o užší spojenectví s Polskem ale ztroskotal, protože Měšek trůn nakonec neudržel. Na podzim roku 1033 byl Oldřich donucen dostavit se jako nevěrný vazal k císaři, který jej zbavil léna a pak nechal internovat v Bavorsku. Místo něj byl na stolec dosazen opět Jaromír, který po letech vyšel z vězení. Oldřich se však brzy ze svého zajetí dostal a rozhodl se zahájit boj za znovu-získání Čech. Konrád nakonec zvolil kompromis: v polovině dubna 1034 byl Oldřichovi povolen návrat do Prahy a za slib poslušnosti mu byly vráceny jako léno Čechy, na jejichž části měl ale i nadále vládnout Jaromír jako údělný kníže. Na Moravě měl zůstat údělným knížetem Břetislav.

Jakmile se Oldřich vrátil do Prahy, zapomněl na všechny své sliby a začal se mstít. Z Kosmovy kroniky nepřímo vyplývá, že našel spojence v několikrát již zmíněném rodu Vršovců, kteří z nejasných důvodů vystoupili proti Jaromírově vládě a zřejmě jej zajali. Oldřich nechal Jaromíra oslepit a uvěznit ve Staré Lysé nad Labem. V nemilost upadl i Břetislav, který raději utekl do ciziny. Ani Oldřich se však z vlády dlouho netěšil, neboť v listopadu 1034 náhle zemřel během jakési hostiny, zřejmě na mrtvici.

Břetislav I. Přechodné upevnění českého státu⁸⁶

Oldřichovou smrtí se znovu otevřela nástupnická otázka, neboť slepý Jaromír nebyl schopen ujmout se znovu vlády a Břetislava zpočátku v očích současníků diskvalifikoval jeho původ. Máme-li věřit Kosmově kronice, pocházel totiž z Oldřichova „vedlejšího“ sňatku s jakousi ženou jménem Božena: „Knížeti Old-

⁸⁶ Podrobněji o Břetislavovi viz: Krzemieńska, B.: *Břetislav I. Čechy a střední Evropa v polovině XI. století*. 2. vydání, Garamond, Praha 1999. Ze starší literatury o nepřehlédnném období českých

řichovi se z řádného manželství pro neplodnost choti nenarodil žádný potomek, avšak z jakési ženy jménem Boženy, jež byla Křesinova, měl syna neobyčejně sličného, jemuž dal jméno Břetislav. Jednoho dne totiž vrací se skrze selskou ves z lovu, uviděl řečenou ženu, jak pere roucha u studánky, a prohlédnuv si ji od hlavy až k patě, vpil se mu do hrudi nesmírný žár lásky. Bylať svým vzhledem vynikající, bělejší než sníh, jemnější než labuť, lesklejší než stará slonová kost, krásnější než safír. Kníže poslav ihned pro ni, pojal ji v manželství; staré však manželství nerozvázal, protože toho času každý, jak se mu líbilo, směl mít dvě i tři ženy, a nebylo muži hříchem unést manželku bližního ani manželce vdáti se za ženatého muže.⁸⁷ Zda se vše odehrálo skutečně takto – nevíme. Jisté nicméně je, že „knížecí původ“ byl ve středověku a ještě dlouho poté předpokladem výkonu vladařské funkce. Břetislavovi ale nakonec pomohl překvapivě jeho nevlastní strýc Jaromír, který se v Praze před bazilikou sv. Jiří na Hradě na shromáždění zřekl svých práv a před přítomnými velmoži uznal Břetislava za svého nástupce. V Kosmově podání zároveň varoval Břetislava před nebezpečnými Vršovci. Břetislav byl pak skutečně přijat za českého knížete. Jaromír svou veřejnou abdikaci dlouho nepřežil; 4. listopadu 1035 (Kosmas mylně uvádí rok 1038) byl úkladně zavražděn nájemným vrahem, kterého údajně najali Vršovci, ačkoliv není vůbec vyloučeno, že se tak naopak stalo na popud samotného Břetislava. Způsob, jakým se tak stalo, svědčí dobře o charakteru doby: „A když onen slepec, sedě na záchodě v hodině noční, vyprazdňoval břich, proklál ho [vrah] ostrým oštěpem zezadu až do útrob břišních.“⁸⁸

Břetislav I. patřil k nejschopnějším českým panovníkům raného středověku. Kosmas zachytil romantické vyprávění o tom, kterak roku 1021 Břetislav se svou družinou unesl z kláštera ve Schweinfurtu svou nevěstu – vznešenou dceru nordgavského markrabího Jindřicha –, kterou by jinak pro svůj nemanželský původ nikdy nemohl získat.⁸⁹ Těžko říci, zda je tato historka pravdivá, avšak Břetislav byl každopádně odvážným bojovníkem, který již za života získal přezdívku „český Achilles“. Svoje schopnosti osvědčil nejprve jako úřední moravský kníže, když v letech 1030–1031 musel bojovat s Uhry. Takticky přitom využil tažení Konráda II. proti Štěpánovi I. a během následujících bojů obsadil území až po Ostřihom (Estergom) na Dunaji. Tak velké rozšíření území moravského úředního knížectví ovšem císař Konrád II. nehodlal připustit a tak se nakonec Břetislav stáhl. Mírovou smlouvou se Štěpánem z roku 1031 připadlo Břetislavovi zhruba území nynější Moravy včetně Opavska v dnešním českém Slezsku. Přesný průběh moravsko-uherské hranice v 11. století neznáme. Zřejmě ji již tehdy tvořila řeka Morava a na středním toku její levobřežní přítok – říčka Olšava. Názvy měst na dnešní východní Moravě (Uherské Hradiště, Uherský Brod, Uherský

dějin 11. a 12. století viz Novotný, V.: *České dějiny*. Díl I/2. Od Břetislava I. do Přemysla I. Jan Leichter, Praha 1913.

⁸⁷ Kosmas, I/36.

⁸⁸ Kosmas, I/42.

⁸⁹ Kosmas, I/40.

Ostroh) ukazují, že území mezi střední Moravou a dnešní moravsko-slovenskou hranicí bylo zřejmě dlouhou dobu pohraničím, či lépe řečeno „zemí nikoho“. Teprve ve 12. století se zřejmě hranice v důsledku kolonizace posunula poněkud dále na východ a ve 13. století se ustálila.⁹⁰ I tak patří stará moravsko-uherská, tj. dnešní česko-slovenská hranice k nejstarším a nejstabilnějším v Evropě.

Po delší době byl Břetislav opět prvním panovníkem, který byl zvolen velmoži a nikoliv dosazen jako leník německého krále a římského císaře. Břetislav se nicméně sám v roce 1035 odebral k císaři a nabídl mu pomoc při připravovaném tažení proti stále ještě částečně pohanským Luticům. Zda při té příležitosti formálně přijal Čechy jako léno, anebo zda Konrád výměnou za účast na vojenském tažení lenní přísahu pominul, není jasné. Břetislav se však každopádně považoval za zcela suverénního panovníka. V roce 1039 zahájil velké vojenské tažení proti Polsku, kde tehdy panovaly vnitřní zmatky. České vojsko se zmocnilo části Slezska, vypálilo Poznaň a pak bez boje obsadilo Hnězdno. Břetislavova akce měla charakter loupeživé výpravy: vojsko plenilo, aby se zmocnilo kořisti, mezi kterou vedle zlata a stříbra patřili též zajatci, prodávaní potom jako otroci. Nejcennější kořistí se však staly ostatky sv. Vojtěcha v Hnězdně, které za přítomnosti pražského biskupa Šebíře nechal Břetislav vyzdvihnout z metropolitní katedrály a převézt do Prahy, kde byly znovu pochovány v kapli rotundy sv. Víta. Dodnes není zcela jasné, zda část ostatků před českým nájezdem Poláci neukryli a později neuložili zpět v hnězdenské katedrále, kde je stejně jako v Praze Vojtěchův hrob.⁹¹

I když hlavním důvodem Břetislavova tažení bylo získání kořisti, převezení (správněji řečeno: ukradení) svatovojtěšských ostatků mělo hlubší důvody. Břetislav totiž hodlal posílit postavení českého státu zřízením samostatného arcibiskupství a domníval se, že tak získá při jednání v Římě výhodnější výchozí pozici. Výsledky byly ve skutečnosti dost rozporné. Ačkoliv byl Břetislav v Římě obviněn před papežem Benediktem IX. ze svatokrádeže, dokázalo se české poselstvo nakonec obhájit. Papež totiž souhlasil s ponecháním ostatků v Praze a Břetislavovi pouze uložil, aby jako výraz pokání nechal postavit nový kostel, který byl skutečně v roce 1046 vybudován ve Staré Boleslavi. Otázku zřízení samostatného arcibiskupství naproti tomu papež odložil jako momentálně neaktuální.

Výpad do Polska ale vyvolal nesouhlas nového německého krále Jindřicha III., který žádal, aby mu Břetislav vydal v Polsku získanou kořist. Když to Břetislav odmítl, zahájil Jindřich v roce 1040 vojenské tažení do Čech. V srpnu jeho armáda vstoupila do Čech dvěma proudy – na jihu Všerubským průsmykem v Českém lese a na severozápadě průsmykem v severní části Krušných hor. Zatímco jižní proud, kterému velel sám císař, byl ve dnech 22.–23. srpna poražen v bitvě

⁹⁰ K tomuto problému viz Zemek, M.: *Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století*. Muzejní spolek, Brno 1972.

⁹¹ Skutečností zůstává, že místem kultu ostatků sv. Vojtěcha je dodnes Praha, stejně jako Hnězdno. Svatý Vojtěch se stal i polským národním světcem.

u Brůdku (nedaleko Domažlic), severozápadní skupina složená převážně ze Sasů pod vedením míšeňského markraběte Ekkeharda měla větší štěstí. Veliteli se podařilo podplatit českého velitele a správce hradu Bílina Prkoše, který nekladl odpor a umožnil Sasům obsadit severozápadní Čechy. Prkoš přesto upadl do Břetislavových rukou. Za svou zradu byl odsouzen k strašné smrti: nejprve mu byly useknuty všechny údy a potom jej vhodili do řeky Bíliny.

Po neúspěšných jednáních na jaře 1041 zahájil koncem léta Jindřich III. nové tažení. Jeho vojsko tentokrát postupovalo do Čech třemi proudy současně. Střední proud dokázal obratným manévrem obejít Břetislavovu armádu tábořící někde v západních Čechách a vpadnout jí do zad. Břetislavovi nezbylo, než urychleně stáhnout zbytky vojsk ku Praze, kam Jindřich se svou armádou dorazil 8. září. Ačkoliv Praha mohla být ještě dobře hájena, přešla řada velmožů včetně biskupa Šebíře do císařova tábora. Břetislav nakonec před Jindřichem 29. září kapituloval. Český kníže slíbil zaplatit vysokou válečnou náhradu. Dále se zavázal, že se dostaví do dvou týdnů před císařův soud v Řezně, přizná svou vinu a přijme trest. V polovině října Břetislav skutečně dorazil do Řezna. Bos a v rouše kajícíka musel prosit císaře o milost. Podmínky řezenské smlouvy byly na první pohled pro Břetislava celkem mírné: císař mu skutečně odpustil, vrátil mu Čechy i s Moravou a dokonce i část území, které dobyl v Polsku, a nakonec ještě snížil válečnou náhradu na polovinu. To vše se ovšem stalo výměnou za to, že Břetislav opět musel složit lenní slib.

Následných třináct let Břetislav zachovával skutečně Jindřichovi III. poslušnost, přičemž ale nezapomínal na vlastní zájmy. Opakovaně podnikl po boku Jindřicha III. tažení do Uher (v roce 1042, 1044 a 1051), v letech 1050–1054 bojoval rovněž s polským králem Kazimírem I. (1034–1058) o území ve Slezsku, ovšem neúspěšně, takže nakonec ztratil téměř veškerá území, která mu v Polsku ponechal Jindřich. V květnu 1054 uzavřel Břetislav I. za zprostředkování císaře v Quedlinburgu s Kazimírem mír, kterým bylo Slezsko odevzdáno Kazimírovi, jenž se za to zavázal platit roční poplatek. Větší význam měly Břetislavovy pokusy o zlepšení správy země, což obnášelo i posílení moci církve a klášterů. V roce 1032 byl poustevníkem Prokopem v hlubokých sázavských lesích založen klášter, který se řídil řeholí sv. Benedikta, avšak konala se v něm slovanská bohoslužba. Břetislav stanovy kláštera a jeho privilegia potvrdil. Klášter se stal centrem slovanské vzdělanosti. Staroslověnský jazyk byl využíván k překladům a zřejmě i k původní tvorbě. Zřejmě zde vznikly pražské hlaholské zlomky, překlady řeckých liturgických spisů a modliteb. V roce 1045 či 1048 byl založen i první klášter na Moravě – v Rajhradě u Brna. Šlo o klášter benediktinský podřízený klášteru břevnovskému v Praze.

V prosinci 1054 vytáhl Břetislav znovu do Uher, po cestě se však na hradě v Chrudimi roznemohl. Protože měl celkem pět synů, oprávněně se obával, že po jeho smrti dojde k bojům o knížecí stolec. Aby tomu předešel, rozhodl se vydat nástupnický řád, kterým se zaváděl tzv. seniorát, známý v té době v mnoha jiných zemích, především slovanských. Českým knížetem se měl stát vždy nejstarší příslušník rodu Přemyslovců, zatímco ostatní měli získat úděly

na Moravě a být knížeti podřízeni.⁹² Krátce na to – 10. ledna 1055 – Břetislav skutečně zemřel.

Novým panovníkem se stal jeho nejstarší syn Spytihněv II. (1055–1061), který již za života Břetislavova byl úředním knížetem olomouckým. Toto úředné knížectví nyní získal jeho mladší bratr Vratislav, další bratři Konrád a Ota získali dvě menší knížectví s centrem v Brně a Znojme (Brněnsko a Znojemsko). Nejmladší syn Jaromír byl určen pro duchovní dráhu a zůstal při knížecím dvoře. Po Šebířově smrti (1067) se stal pražským biskupem pod jménem Gebhard. V březnu 1055 přijal Spytihněv v Řezně Čechy od císaře Jindřicha III. jako léno.

Brzy se ukázalo, že seniorát není nejlepším řešením složité nástupnické otázky. Spytihněv nedůvěřoval svým bratrům, a proto je už roku 1055 zbavil úřadů. Současně z neznámého důvodu vypudil i mnichy ze Sázavského kláštera a zrušil slovanskou bohoslužbu. Vypuzení mniši se uchýlili do Uher, kde našli útočiště v klášteře na Visegráde nad Dunajem. Snad právě zde vznikla původní legenda o sv. Prokopovi. Morava byla podřízena přímé knížecí správě v Praze, kde Ota a Konrád dostali čestné úřady nejvyššího kuchaře a nejvyššího lovčího. Vratislav uprchl do Uher, kde se v roce 1057 oženil s Adleytou (Adlátou), dcerou uherského krále Ondřeje I. (1046–1060). Spytihněv rozpoznal hrozící nebezpečí, a proto se raději s Vratislavem smířil. Současně i Brněnsko a Znojemsko byly zřejmě vráceny oběma mladším bratrům.

Vratislav II. a Břetislav II.

Počátkem roku 1061 Spytihněv II. ve věku třiceti let předčasně zemřel. Nástupcem se stal jeho mladší bratr Vratislav II. (1061–1092).⁹³ S jeho vládou jsou spojeny dvě důležité události: zřízení olomouckého biskupství, čímž byla Morava i v církevním ohledu oddělena od Čech, a získání královského titulu. Vratislav také povolal zpět z Uher mnichy vypuzené ze Sázavy, vrátil jim jejich klášter a obnovil slovanskou bohoslužbu.

Vznik samostatného moravského biskupství byl nepřímým důsledkem konfliktu mezi Vratislavem a jeho bratrem Jaromírem, který si činil nárok na podíl na světské moci podobně jako jeho bratři. Vratislav ale využil poslední vůle svého otce, podle které se měl Jaromír věnovat duchovní dráze, a přiměl jej, aby přijal kněžské svěcení v domnění, že tak otupí bratrovy politické ambice. Jak se ale ukázalo, nebyl to příliš šťastný krok. Jaromír sice pod Vratislavovým nátlakem kněžské svěcení přijal, avšak nehodlal se knížeti podřídit; raději uprchl do Polska, kde se dal pod ochranu tamního knížete (od r. 1076 krále) Boleslava II. Smělého (1058–1080). Za svého polského pobytu zřejmě navázal kontakty s nespokojenými bratry Konrádem a Otou. Předpokládal, že se po smrti

⁹² Kosmas, II/13.

⁹³ K němu viz Vaníček, V.: *Vratislav II., první český král. Čechy v době evropského kulturního obratu v 11. století*. Vyšehrad, Praha 2004.

pražského biskupa Šebíře vrátí do Čech a sám se stane biskupem. Vratislav II. ve snaze maximálně znesnadnit Jaromírův nástup na biskupský stolec nejprve roku 1063 zřídil se souhlasem Šebíře nové biskupství v Olomouci. Řím do této akce zřejmě vůbec nezasáhl, neboť papežská moc byla tehdy značně oslabená: v roce 1061 byli totiž zvoleni dva papeži: Alexandr II. (1061–1073) a Honorius II. (1061–1064, sesazen). Prvním olomouckým biskupem se stal Jan I. (1063–1085), muž již pokročilého věku. Protože zřízením nového biskupství utrpěl Šebíč hospodářskou ztrátu v podobě zkrácení výnosu církevních poplatků, Vratislav jej odškodnil udělením několika výnosných vesnic podle vlastního výběru.

Když v roce 1067 biskup Šebíč zemřel, povolali bratři Konrád a Ota Jaromíra z Polska a žádali na knížeti, aby jmenoval Jaromíra biskupem. I když právo jmenovat biskupy náleželo formálně papeži, ve skutečnosti biskupy jmenovali světští vládci. Podle kronikáře Kosmy Vratislav II. určil, aby o volbě biskupa rozhodli „starší tohoto národa, velmoži a kmeti a přední z duchovenstva“. Šlo tedy o jakýsi zárodek pozdějšího zemského sněmu, který byl ale svoláván zpravidla jen výjimečně, a to tehdy, chtěl-li kníže získat pro nějaké své rozhodnutí širší souhlas a tím je legitimizovat. Nepochybně i v případě Jaromírovy volby tomu bylo obdobně, neboť Vratislav II. předložil návrh, aby se biskupem stal jakýsi Lanc, probošt kostela litoměřického, původem Sas, knížeti zcela oddaný. Shromáždění velmoži ale podle Kosmy otevřeně vyjadřovali s takovýmto řešením nesouhlas a jakýsi Kojata přímo ostrými slovy Vratislavovi vytkl, že odstrkuje vlastního bratra na úkor cizince. Vratislav nakonec ustoupil.⁹⁴ Jaromír byl pak skutečně trevírským arcibiskupem pomazán na biskupa a přijal nové jméno Gebhart.

Volba Jaromíra vedla k dlouholetým sporům jak s Vratislavem, tak s olomouckým biskupem Janem, kterého Jaromír neuznával. Podle Kosmy jej přepadl v Olomouci, zbil jej a žádal po něm vrácení diecéze. Jan nabídl svou abdikaci, což ale Vratislav nepřijal. Naopak, vzal Jana v ochranu. Spor měl vyřešit papež Řehoř VII. (1073–1085), který vyslal do Čech zvláštního legáta. Jaromír se před jeho soud odmítl dostavit a tak jej legát zbavil biskupského úřadu. Tento postup vyvolal nevoli mezi duchovenstvem a tak papež nakonec Jaromírovi biskupství vrátil. Mezi Prahou, Olomoucí a Římem se pak vedla složitá diplomatická jednání. Spory mezi knížetem Vratislavem, Jaromírem a Janem nebyly tak vlastně nikdy vyřešeny. Jan I. zemřel roku 1085 a následující rok Jaromír, počínající si jako světský velmož, připojil dočasně Moravu k pražskému biskupství, což potvrdil zvláštní listinou i císař Jindřich IV. Avšak Jaromírovi se nakonec stejně nepodařilo trvale připojit Moravu k pražské diecézi, protože se proti tomu rozhodně stavěl Vratislav. Někdy mezi lety 1088–1090 bylo olomoucké biskupství na jeho zásah obnoveno a moravským biskupem byl ustanoven jakýsi Vezel. Jaromír se vydal do Říma stěžovat si u papeže, avšak koncem června 1090 v Ostřihomi náhle zemřel. Tím se existence samostatného olomouckého biskupství stala nezpochybnitelnou.

⁹⁴ Kosmas, II/23.

Neméně důležitou událostí bylo udělení královského titulu. O získání královské koruny se v 11. století pokoušela s větším či menším úspěchem řada východoevropských panovníků. V přísně hierarchizované středověké společnosti znamenal titul krále povýšení panovníka na místo hned za císařem, který byl – alespoň teoreticky a především ve Svaté říši římské – považován za jakousi světskou hlavu křesťanstva. Z pyramidální struktury tehdejší společnosti vyplývalo, že legálně se panovník mohl stát králem jedině tehdy, pokud mu tento titul udělil ten, kdo stál v hierarchii výše než král – tedy v praxi buď císař (ať už římský nebo byzantský) anebo papež. Východoevropští panovníci se většinou snažili získat královský titul od papeže. Takovýmto způsobem se stal králem např. roku 1000 uherský kníže Štěpán nebo roku 924 chorvatský vládce Tomislav. Získání královské koruny ovšem zároveň nového krále zavazovalo k poslušnosti vůči tomu, kdo ji udělil. Získání královského titulu od papeže proto znamenalo i formální popření závislosti na Svaté říši římské a jejím císaři a naopak věrnost papeži. Vratislav II. si k dosažení svého cíle zvolil jinou cestu. Západní Evropu ve druhé polovině 11. století zachvátil spor mezi papežem Řehořem VII. a německým králem Jindřichem IV. o to, kdo má právo jmenovat biskupy (tzv. boj o investituru). Český kníže se jednoznačně připojil na stranu Jindřicha IV. Vratislav po dobu tří let bojoval v Německu proti Rudolfovi Švábskému (1077–1088), vzdorokráli, kterého si s Řehořovou pomocí zvolili Jindřichovi protivníci. Kromě toho přispěl Jindřichovi penězi a vojáky na tažení do Itálie, jež skončilo obsazením Říma a vyhnáním Řehoře VII. Jindřich dosadil na Svatý stolec vlastního papeže Klimenta III. (1080–1100), který jej pak korunoval na císaře. Jako odměnu za věrné služby Jindřich IV. v dubnu 1085 na sněmu v Mohuči udělil Vratislavovi královský titul.⁹⁵ Osvobodil jej také od poplatků, jež do té doby český kníže musel odvádět. Český král byl napříště pouze povinen vypravit čestný doprovod ke korunovační cestě německých králů do Říma, případně dát místo tohoto doprovodu peněžní náhradu. 15. června 1085 (podle jiné interpretace Kosmova zápisu teprve 1086⁹⁶) se pak v Praze na Vyšehradě konala první královská korunovace, při které trevírský arcibiskup Egelbert slavnostně vložil na Vratislavovu hlavu zlatou královskou čelenku. Při příležitosti korunovace vznikl i zvláštní korunovační rukopis (tzv. Kodex vyšehradský), který je perlou českého iluminátorského umění. Symbolizovat měl vyspělost českých zemí v tehdejší Evropě.

Přijetí královského titulu z rukou císaře sice posílilo Vratislavovo postavení doma a především v zahraničí, avšak zároveň jím byl potvrzen i jeho vazalský vztah k Jindřichovi IV. Kromě toho císař udělil královský titul jen Vratislavově osobě, což v dobové interpretaci znamenalo, že Vratislavovi nástupci nebudou moci bez souhlasu císaře tento titul používat. Sám Vratislav se ostatně na sklonku svého života poněkud odklonil od Jindřicha IV., když se tento císař postavil proti jeho pokusům o připojení Míšeňska (oblast kolem města Meißen v dnešním Sasku).

⁹⁵ Veselý, Z.: *Dějiny českého státu v dokumentech...*, s. 36.

⁹⁶ Kosmas, II/37.

Poslední rok Vratislavova života byl vyplněn bojem proti přemyslovským údělným knížatům na Moravě. Tato vzpoura sice nakonec byla urovnána jednáním v Brně, avšak ihned na to se proti Vratislavovi vzbouřil jeho vlastní syn Břetislav, který po králově zásahu utekl do Uher, kde se dal i se svými družiníky pod ochranu krále Ladislava I. (1077–1095). Ten dal Břetislavovi a jeho vojsku k dispozici území okolo města a hradu Trenčína.

V lednu 1092 Vratislav II. nenadále zemřel v důsledku úrazu při pádu z koně a země, za jeho vlády upevněná a vzkvétající, se rázem opět propadla do dynastických sporů. Správy země se dočasně ujal jeho bratr Konrád, údělný kníže brněnský, v té době již jediný žijící bratr zesnulého krále. Konrád zemřel již v září téhož roku. Toho využil Břetislav k návratu do země.

Poměrně krátká vláda Břetislava II. (1092–1100) znamenala v porovnání s obdobím vlády jeho otce úpadek, byť rozvrat se plně projevil teprve po Břetislavově smrti. Břetislav především nedokázal získat potvrzení královského titulu ani od císaře, ani od papeže a vládl tedy opět jako pouhý kníže. V zahraniční politice se Břetislav opakovaně pokoušel dobýt Slezsko, což jej přivedlo do konfliktu s polským knížetem Vladislavem I. Hermanem (1079–1109). Pokusy nebyly úspěšné a vedly nakonec jen k obnovení podmínek quedlinburského míru z roku 1054.

Kosmas ve své kronice hodnotí Břetislava II. vysoko především pro jeho úspěšný boj se zbytky pohanství v Čechách.⁹⁷ I když totiž byly Čechy (a totéž nepochybně platilo i pro Moravu) již více než dvě století navenek křesťanské, ve skutečnosti zde přetrvávalo především mezi obyčejnými lidmi skrývané pohanství. Břetislav II. ihned po svém nastoupení na knížecí stolec přikázal porazit všechny posvátné stromy a vypálit posvátné háje, které byly předmětem různých přírodních kultů. Ze země byli vypovězeni věstci a čarodějové, zakázáno bylo pohřbívání mimo hřbitov. Jakékoliv pohanské obřady byly přísně trestány jako zločin proti panovníkovi. Od počátku 12. století se pak skutečně země poměrně rychle stává vskutku křesťanskou. Břetislav také koncem roku 1096 nebo na počátku roku 1097 zrušil slovanský klášter v Sázavě a odevzdal jej strahovským benediktinům. Ti používali latinskou liturgii, čímž v Čechách slovanská bohoslužba definitivně zanikla.

Někdy v první polovině roku 1096 procházela přes Čechy a Moravu směrem na Slovensko část první křížové výpravy mířící ze západní Evropy do Palestiny. Houfy se skládaly z nejnižších vrstev a lidské spodiny, pro kterou byla výprava především příležitostí k rabování. Po vojenské strážce nepředstavovali tito „křížáci“ žádnou sílu. Násilnosti páchané na pokojném obyvatelstvu vyvolaly nakonec na západním Slovensku otevřenou vzpouru, při níž místní obyvatelstvo ve snaze uchránit svůj majetek část „božích bojovníků“ pobilo a zbytek vyhnalo ze země. Křížáci během svého průchodu Čechami pobíjeli především Židy a podnítili zároveň protižidovské bouře i mezi domácím obyvatelstvem. Rozsah pogromů zároveň ukazuje i rozšíření židovských komunit. Nejsilnější

⁹⁷ Kosmas, III/1.

byla židovská komunita pražská, sídlící zde již nejméně od 10. století. Židé byli v Čechách podrobeni různým omezením pobytu a pohybu a nesměli se věnovat běžným činnostem vyhrazeným pro křesťany, především zemědělství. Židovští příslušníci bohatli zejména z obchodu a půjčování peněz na úrok, což byla zase činnost, kterou jako „nečestnou“ církev zakazovala křesťanům. Protižidovské bouře vedly k tomu, že se Židé přestali v Čechách cítit bezpečně a odcházeli i se svým majetkem za hranice. Protižidovských nálad nakonec využil i sám Břetislav II. Protože Židé byli považováni za knížecí majetek, dal jim kníže ve snaze sanovat svou pokladnu pobrat veškeré cenné věci. To mělo vzápětí neblahé ekonomické důsledky, protože Židé začali ještě intenzivněji svůj majetek přemísťovat do zahraničí. Protože v té době byli židovští finančníci vlastně jedinými zdroji úvěru, utrpěl zejména český obchod.⁹⁸

Za Břetislava II. byl přemyslovský rod již příliš rozvětvený a seniorátní princip nezajišťoval dostatečnou stabilitu. V zemi probíhaly neustále boje mezi jednotlivými Přemyslovci, kteří měli vlastní družiny a fakticky rozdělili zemi na několik knížectví. S touto počínající feudální anarchií si Břetislav nedokázal poradit. V roce 1099 sice mocensky potlačil odstředivé tendence moravských údělných knížat Konráda Brněnského a jeho synů, avšak trvale tím zemi neupevnil. Podle principu seniorátu měl po Břetislavovi II. vládnout jako nejstarší člen rodu Přemyslovců Oldřich, syn Konráda Brněnského. Břetislav ve snaze zajistit nástupnictví pro svého bratra Bořivoje učinil velmi problematický krok: požádal totiž císaře Jindřicha IV., aby ještě za Břetislavova života udělil předem Čechy Bořivojovi jako léno. Císař jeho žádost samozřejmě rád splnil. Tím ovšem Břetislav dobrovolně umožnil cizímu panovníkovi řešit v Čechách nástupnické otázky. Nebezpečně se tak prohloubila závislost českého knížete na německém králi a římském císaři.

V říjnu 1100 Břetislav opět musel zasahovat proti nepoddajným moravským knížatům. Vojenský zásah tentokráte směřoval proti Konrádovu mladšímu synovi Litoldovi. Ten se ale před Břetislavem uchýlil do Dolních Rakous k tamnímu hraběti Gotfriedovi a s jeho pomocí začal napadat Moravu. Litold či jiný Konrád stáli zřejmě i za Břetislavovou smrtí. Dne 20. prosince 1100 byl na lovu nedaleko Zbečna smrtelně zraněn oštěpem jakýmsi Lorekem, zřejmě nájemným vrahem najatým prý rodem Vršovců, kteří se patrně spojili s odbojnými moravskými knížaty. O dva dny později Břetislav II. na následky zranění zemřel.

Období anarchie

Po smrti Břetislava II. vypukly boje mezi Přemyslovci s plnou silou. Břetislav měl pět synů, což do budoucnosti nevěstilo nic dobrého. Knížetem byl nejprve zvolen Břetislavův mladší bratr Bořivoj II. (1101–1107). Ten se v době Břetislavovy smrti zdržoval na Moravě. Jakmile se však ujal vlády, vystoupil proti němu

⁹⁸ Pěkný, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Sefer, Praha 1993, s. 14–19.

se svým nárokem Oldřich Brněnský, který se odvolával na seniorátní zákon. Oldřich se – podobně jako dříve Břetislav – rovněž obrátil o pomoc k císaři Jindřichovi IV. Ten mu někdy v první polovině roku 1101 udělil za velké peníze Čechy v léno, podobně jako předtím Bořivojovi. Důsledkem byla domácí válka. Oldřich vytáhl s moravským vojskem do Čech, u Malína byl však Bořivojem zastaven a poddal se mu. Bořivoj se zachoval k Oldřichovi neobyčejně mírně: spokojil se s tím, že se jeho rival vzdal veškerých nároků na český knížecí stolec, a propustil jej.

Proti Bořivojovi však vzápětí vystoupil mnohem silnější protivník, jeho bratranec Svatopluk Olomoucký, syn údělného knížete Oty I. Olomouckého, jednoho z pěti synů Břetislavových. Svatopluk byl původně Bořivojovým spojencem. V roce 1103 se připojil k jeho tažení do Polska. Tam roku 1102 zemřel kníže Vladislav I. Herman a jeho nástupcem se měl stát Boleslav III., zvaný Křivoústý (1102–1138), jehož matka Jitka byla dcerou českého krále Vratislava. O vládu ale současně usiloval nemanželský Vladislavův syn Zbygněv, který slíbil Bořivojovi za pomoc při získání trůnu velkou sumu peněz. Český vpád do Polska nakonec Zbygněvovi nepomohl. Boleslav Křivoústý svého příbuzného Bořivoje přesvědčil, aby zrušil slib daný Zbygněvovi a vrátil se domů, přičemž své argumenty podepřel výpalným ve výši tisíce hřiven stříbra. Bořivoj podle Kosmy peníze vzal, avšak Svatoplukovi z nich nevyplatil nic, čímž jej smrtelně urazil. Svatopluk se nejprve rozhodl pokračovat v boji na straně Zbygněva, avšak utrpěl porážku a následující rok dokonce vojsko Křivoústého vpadlo na Moravu. Nezdar polského tažení přivedl Svatopluka ke konfliktu s Bořivojem. V září 1105 Svatopluk využil toho, že se Bořivoj II. zúčastnil jako vazal císaře Jindřicha IV. jeho tažení do Bavorska, kde se proti němu vzbouřil jeho syn, a oblehl Prahu. Bořivoj se stačil ještě včas vrátit. Svatopluka zahnal zpět na Moravu, avšak kupodivu jej nepotrestal. O dva roky později – v květnu 1107 – podnikl Svatopluk nové tažení. Tentokráte se na ně diplomaticky dobře připravil: získal na svou stranu jednak Boleslava III. Křivoústého, proti kterému ještě nedávno bojoval, a rovněž uherského krále. V tomto případě byl již úspěšný. Bořivoj byl nucen uprchnout z Prahy. Požádal o pomoc nového německého krále Jindřicha V. (1106–1125, císař od r. 1111), kterému za svůj návrat na knížecí stolec slíbil obrovskou odměnu – 5000 hřiven stříbra. Jindřich předvolal Svatopluka před svůj soud. Svatopluk se kupodivu nepokusil o odpor a Jindřichovi se podrobil. Svěřil správu země svému bratrovi Otovi II. a někdy ve druhé polovině roku 1107 odešel k Jindřichovi. Ten jej ihned nechal uvěznit a Bořivoje vyzval, aby se opět ujal vlády v Čechách. Jakmile se ale Bořivoj vrátil do Čech, vystoupil proti němu Ota II. K boji nakonec vůbec nedošlo, protože Bořivoj II. utekl do Polska.

Mezitím se Svatoplukovi podařilo vykoupit se z vězení a vrátil se do Čech. V září 1108 se připojil k tažení Jindřicha V. do Uher. Svatoplukovo vojsko poplenilo jihozápadní Slovensko a vrátilo se s velkou kořistí. Zatímco byl Svatopluk na válečném tažení, sebral v Polsku Bořivoj se souhlasem knížete Boleslava III. Křivoústého vojsko a vpadl do Čech. Jeho útok byl sice zastaven, avšak velitel českého vojska, jakýsi Mutina z rodu Vršovců, zahájil tajné jednání s Poláky,

zřejmě s cílem sesadit Svatopluka a nahradit jej opět Bořivojem. Jiný český velitel, jménem Vacek, však o těchto jednáních informoval Svatopluka, který se rozhodl vypořádat nejen s Mutinou, ale i s příliš mocným a odbojným rodem Vršovců vůbec. 27. října 1108 byli čelní Vršovci, shromáždění tehdy na hradě Vraclavi, na příkaz Svatoplukův a v jeho přítomnosti povražděni. Jen nepřítomným jednotlivcům se podařilo zachránit a začali připravovat odvetný úder. Příležitost se naskytla brzy. V roce 1109 se Svatopluk zúčastnil nejprve tažení do Uher a na podzim pak nové výpravy Jindřicha V. proti Polsku. Na tomto tažení byl 21. září 1109 Svatopluk proboden kopím neznámým vrahem, jehož – alespoň podle Kosmy – poslal jakýsi Ješek z rodu Vršovců.⁹⁹

Svatoplukova smrt ještě více zkomplikovala nástupnickou otázku. Z Polska ohlásil své nároky vypuzený Bořivoj, avšak na toho nikdo momentálně nebral zřetel. Svatoplukovi bojovníci nejprve provolali knížetem Otu II. Olomouckého, Svatoplukova bratra, kterého uznal i císař. O knížecí stolec se však ucházel i Otův bratranec Vladislav, mladší syn krále Vratislava II., který si rovněž již dříve za peníze opatřil císařův souhlas s vládou v Čechách. V lednu 1110 došlo mezi oběma uchazeči k jednání v Rokycanech. Výsledkem bylo nakonec povolání na knížecí stolec Vladislava I. (1110–1125).

Vladislav I. se nejprve vypořádal se svými odpůrci. Olomouckého knížete Otu uvrhl na několik let do vězení, družiníky odbojných přemyslovských knížat – zárodek formující se šlechty – vyhnal ze země. Příliš to nepomohlo. Značná část této opozice našla útočiště v Polsku a do jejího čela se postavil mladší Vladislavův bratr Soběslav. Už v říjnu 1110 zahájil Boleslav III. Křivoústý, vystupující jménem Soběslavovým, tažení do Čech. Vladislav se mu nakonec ubránil, ovšem za cenu značného ústupku: musel se smířit se Soběslavem a odevzdat mu na severozápadě Čech území kolem Žatce jako údělné knížectví.

Další události Vladislavovy vlády nejsou zcela jasné a působí značně neloogicky. Někdy koncem roku 1117 nebo na počátku následujícího roku totiž povolal kníže z Polska sesazeného Bořivoje II., odevzdal mu vládu a ponechal si jen úděl ve východních Čechách.¹⁰⁰ Důvody tohoto zcela neobvyklého kroku nejsou známy. Ještě záhadnější jsou však příčiny dalšího obratu: 16. srpna 1120 byl Bořivoj Vladislavem znovu svržen¹⁰¹ a donucen k útěku do Uher, kde roku 1124 zemřel. O tři roky později pak došlo k novému konfliktu mezi Vladislavem a Soběslavem, který se mezitím zmocnil vlády nad Moravou, odkud vyhnal tamní údělná knížata. Vladislav I. z neznámého důvodu vypudil Soběslava z Moravy. Ten volil již osvědčenou cestu – pokusil se s polskou pomocí o návrat do svého sídla v Olomouci, avšak bez úspěchu. Jejich boj měl nakonec nečekané rozuzlení: na prosbu své matky Svatavy, vdovy po královi Vratislavovi, se Vladislav I. na jaře 1125 krátce před svou smrtí se svým bratrem smířil a zajistil tak Soběslavovi nástupnictví na knížecí stolec.

⁹⁹ Kosmas, III/27.

¹⁰⁰ Kosmas, III/43.

¹⁰¹ Kosmas, III/46.

Soběslav I. a upevnění českého státu¹⁰²

Jakmile byl na shromáždění velmožů prohlášen Soběslav knížetem, obrátil se jeho nespokojený bratranec Ota II. Olomoucký k novému německému králi Lotharovi III. (1125–1137, císař od r. 1133), prohlásil se za jeho vazala a požádal jej o pomoc při získání českého knížecího stolce. Lothar III. obeslal Soběslava do Řezna, kde se měl obhájit a složit lenní hold, a když tak Soběslav I. neučinil, zahájil proti němu německý král válku. Soběslav I. se tak jako první kníže po dlouhé době (od doby panování Břetislava I.) pokusil o odpor proti německému králi a o setřesení lenní závislosti.

Podle kroniky anonymního mnicha sázavského, prvního pokračovatele Kosmovy kroniky¹⁰³, se události vyvíjely následovně: Lothar zahájil tažení do Čech na počátku února 1126, což bylo na tu dobu poněkud netypické, neboť v zimě armády zpravidla odpočívaly. 18. února 1126 Soběslavovo vojsko, byť početně mnohem slabší, zaútočilo náhle na narychlo vybudovaný Lotharův tábor u Chlumce (severozápadně od Ústí nad Labem) a dobylo jej. V bitvě zahynul Ota II. Olomoucký, který se zúčastnil Lotharova tažení, a sám Lothar upadl do českého zajetí.

Soběslav I. se po bitvě u Chlumce projevil jako obratný diplomat. Po zvážení poměru reálných sil dospěl k názoru, že bude lépe uzavřít s poraženým Lotharem kompromis. Propustil jej proto i s jeho vojskem a dokonce mu slíbil, že se dostaví ke královskému dvoru a složí lenní hold. Lothar se na druhé straně přestal vměšovat do vnitřních českých záležitostí, čímž byla eliminována praxe, podle které nespokojení členové přemyslovského rodu hledali u císařů podporu pro své nároky. Soběslav si tím uvolnil ruce a mohl konečně zkrotit věčně nespokojené příbuzné a podřídit si i údělníky na Moravě. Uvěznil Břetislava, syna někdejšího knížete Břetislava II., nechal uvěznit znojemského údělného knížete Konráda, knížete Vratislava Brněnského zbavil údělu a vypověděl ze země. V roce 1130 pak potlačil spiknutí velmožů vedených pražským biskupem Menhartem (1122–1134), jehož cílem bylo dosadit na knížecí stolec uvězněného Břetislava. Řada spiklenců byla popravena. Biskup Menhart si pro zamýšlenou dobu převratu předem opatřil alibi tím, že podnikl pouť ke Svatému hrobu do Jeruzaléma. Vyvázl proto bez trestu, avšak upadl u knížete do nemilosti.

Za Soběslava I. se český stát natolik zkonsolidoval, že kníže začal pomýšlet na rozšíření svého území. Expanze směřovala do Horní Lužice, kde Soběslav roku 1136 dobyl Budyšin (německy Bautzen) s okolím.

¹⁰² K Soběslavovi I. viz Vaníček, V.: *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*. Paseka, Praha – Litomyšl, 2007.

¹⁰³ Viz Hrdina, K – Fiala, Z. (eds.): *První pokračovatelé Kosmovi*. Melantrich, Praha 1950.

Vladislav II.¹⁰⁴

Ve snaze obejít stařešinský zákon a zajistit knížecí stolec pro svého prvorozeného syna Vladislava rozhodl se Soběslav po vzoru svých předchůdců požádat nového německého krále Konráda III. (1138–1152), zakladatele dynastie Štaufů, aby udělil jeho nástupci Čechy v léno. Soběslav tak na konci svého života vlastně desavuoval svou dosavadní politiku. Aby však zároveň zajistil tomuto kroku potřebnou legitimitu i doma, svolal v roce 1138 shromáždění sobě oddaných velmožů do Sadské, městečka severovýchodně od Prahy, kde si od přítomných vymohl přijetí svého syna za příštího knížete. Nebylo mu to nic platné: 14. února 1140 Soběslav I. zemřel a velmožové ihned prohlásili dva roky starou přísahu věrnosti jeho synovi za vynucenou a tudíž neplatnou. Knížetem provolali Soběslavova synovce, syna Vladislava I., jménem rovněž Vladislav. Čeští velmoži, kteří se v této době postupně formují ve středověký šlechtický stav, si totiž jednak osobovali právo volit či alespoň schvalovat knížete, jednak považovali Soběslavova synovce za slabého panovníka, který bude jen nástrojem v jejich rukou. Za knížete Vladislava uznal bez ohledu na své dřívější rozhodnutí i německý král Konrád III., jehož nevlastní sestru Gertrudu Babenberskou Vladislav požádal o ruku.

Vladislav II. (1140–1172) se ukázal oproti očekávání panovníkem velmi silným. Hned na počátku své vlády drakonicky zasáhl proti nespokojené šlechtě. Proti Vladislavovi se proto brzy sešikovala opozice, v jejímž čele stála moravská knížata Konrád Znojemský, Vratislav Brněnský a Ota Olomoucký. Někdy v roce 1141 se k nespokojencům přidal i odmítnutý Soběslavův syn Vladislav. Na jaře 1142 se moravské vojsko vydalo ku Praze, aby Vladislava II. svrhlo. Na Moravě zůstal knížeti Vladislavovi věrný jen olomoucký biskup Jindřich Zdík, syn kronikáře Kosmy Pražského. V květnu 1142 vojsko Konráda Znojemského oblehlo Prahu, kterou za použití praků vrhajících hořící předměty obalené smolou částečně zapálilo. V důsledku požáru lehla popelem např. basilika sv. Víta či kostel sv. Jiří na Pražském hradě. Vladislav II. svěřil obranu města svému bratrovi Děpoldovi a sám se odebral ke Konrádovi III. s prosbou o vojenskou pomoc. Konrád ji skutečně poskytl, ovšem za příslib velké sumy peněz. Intervenční sbor se zakrátko objevil u Plzně, a když se o tom Konrád dozvěděl, zanechal raději obléhání Prahy a stáhl se na Moravu. Ta se stala vzápětí dějištěm krvavé občanské války, protože byla Vladislavovým vojskem vyplněna. Nakonec bylo za účasti Konráda III. uzavřeno příměří a Vladislav II. i zde upevnil svou vládu.

Vladislav II. založil svou zahraniční politiku na pevném spojení s Konrádem III. V roce 1147 Konrád III. společně s francouzským králem Ludvíkem VII. zorganizovali druhou křížovou výpravu do Svaté země, k níž se připojil i Vladislav II. České vojsko se dostalo až do Malé Asie, avšak do Jeruzaléma nikdy nedorazilo. Útoky seldžuckých Turků, hlad a nemoci přinutily Vladislava

¹⁰⁴ Semotanová, E.: *Doba knížete a krále Vladislava II.*, Kartografie, Praha 2003.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy *Od minulosti k dnešku*.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.